

invitație la drumeție în România

fragmente de cultură, geografie și istorie
imagini locuri povestiri

editori Francesco Guida și Silvia Terzi
cu participarea Elisabetei Pallottino

Roma TrE-Press

2016

ISBN 9788897524724

invitație la drumeție în România

fragmente de cultură, geografie și istorie
imagini locuri povestiri

editori Francesco Guida și Silvia Terzi
cu participarea Elisabetei Pallottino

editorul traducerii în română Roxana Utale

traduceri de (în ordine alfabetică):

Maria Boghiu, Andreea Mădălina Drăguț, Alexandra Gheorghe, Alexandra Irimia,
George Doru Ivan, Nicoleta Onel, Alexandra Șinc, Adriana Ungureanu,
Roxana Utale, Alina Vlăgea, Maria Voicu
traducerea din maghiară Szilágyi Szilárd

Cuprins

9	Tassos Kotsakis Dinozaurii pitici din Insula Hațegului a Mării Transilvaniei
19	Mira Mocan O limbă salvată de ciobani Romanii de la granițele Europei
23	Silvia Terzi Dincolo de păduri
27	Francesco Guida Transilvania, patrimoniul multor popoare
31	Irina Baldescu Cetăți medievale din Transilvania
39	Anna Laura Palazzo Sate săsești și biserici fortificate
49	Francesco Giovanetti Case, biserici și restaurări în teritoriile comunității săsești din Transilvania
61	Silvia Terzi Biserici de lemn din Maramureș
63	Antonio D'Alessandri Imaginea falsă. Vlad Țepeș
67	Francesco Guida Un inel drept pecete. Ștefan cel Mare
73	Silvia Terzi Povești sacre sub cerul liber
79	Francesco Guida Jertfit pentru o patrie ce tocmai se năștea. Tudor Vladimirescu

83	Antonio D'Alessandri <i>Mica Unire</i> <i>Unirea Principatelor Moldovei și Țării Românești</i>
87	Francesco Guida Independența României
89	Alberto Basciani Insula care nu mai e: Ada Kaleh
93	Francesco Guida Regele playboy
101	Francesco Guida Nicolae Ceaușescu
105	Emanuela Costantini O privire asupra capitalei, între istorie și actualitate
109	Emanuela Costantini Cea de a doua capitală
115	Poeti Lucian Blaga
121	Tudor Arghezi
125	Antonio Di Majo Călătoria și reflecțiile unui economist
133	Claudio Mazziotto Tărâmul țăranilor primitivi
137	Giovanna Gnerre Landini În armonie cu Natura Scurtă călătorie în ținutul de “dincolo de pădure”, între diversitate și tradiție
143	Francesco Guida, Silvia Terzi Cimitirul care râde

Prefață

Volumul pe care i-l oferim cititorului se naște ca o încercare de a-i transmite senzațiile trăite sau re trăite de noi, fiecare pe cont propriu, născute dintr-o călătorie reală (cel puțin una) și din lecturi mai mult sau mai puțin aprofundate și profesioniste. Sunt senzații, dar și idei și imagini despre o țară, România, analizată din multe puncte de vedere și sub multe aspecte, fără vreo pretenție exhaustivă. Evident, abordarea este multidisciplinară, iar cititorul va găsi eseu scurt, mărturia, povestirea, poezia și multe altele. Ceea ce au în comun toate aceste forme de expresie este calitatea și pregătirea științifică a autorilor care, cu amabilitatea, au acceptat să colaboreze la reușita volumului, dincolo de diversitatea scrierilor și de forma pe care a primit-o fiecare dintre ele.

Apoi sunt imaginile: dacă voiam să transmitem o experiență cât se poate de completă, nu se putea ca ele să nu aibă un rol fundamental. Sperăm că ele îl vor atrage pe cititor și îl vor face să citească unele sau toate textele ce alcătuiesc lucrarea. Și am fi deosebit de bucuroși dacă, la sfârșit, el ar fi vesel și mulțumit pe cât am fost noi, pentru că îl vom fi atras într-o distracție ce se dorește rafinată și intelectuală.

Este vorba despre o invitație, o invitație la drumeție. Și ne dorim ca și pentru cititor să nu fie “nimic mai frumos decât clipa ce precede călătoria, clipa în care orizontul zilei de mâine vine să ne viziteze și să ne vorbească despre promisiunile sale”, pentru a o spune cu cuvintele lui Milan Kundera.

În intenția noastră, precum și în a cea a tuturor de la Universitatea Roma Tre care ne-au susținut, volumul ar trebui să fie doar primul dintr-o serie intitulată tocmai Invitație la drumeție. “Numerele” viitoare ale colecției editoriale vor fi dedicate altor țări, tot în spiritul de a nu scrie o monografie cu caracter științific și nici un ghid turistic, ci un colaj de texte și imagini care să pătrundă în sufletul unui popor și, totodată, să îl prezinte ca pe o imagine a lui, așa cum a dezvăluit-o ochilor noștri.

Alegerea României a fost întâmplătoare, dictată tocmai de o călătorie. Dar nu avem cum să nu subliniem că, de mai mulți ani, poporul român a intrat în aria vizuală și ideală a tuturor italienilor. De fapt, românii constituie a doua naționalitate prezentă în Peninsula (în timp ce mulți italieni trăiesc în orașe din România). Sunt alături de noi zi de zi, ca mărturie a unei capacități de integrare reciprocă, importantă din punct de vedere cantitativ și calitativ. Și ne mai dorim și ca unii dintre ei să se poată bucura de acest volum, care îi poate ajuta să-i cunoască mai bine pe italieni.

Habent sua fata libelli. Comentariile și observațiile vor fi binevenite și folositoare, pentru că, mai ales din perspectiva publicării online, volumul poate fi o lucrare încă deschisă, în stare să creeze interacțiune, ca o împletire cu alte volume viitoare, prin intermediul unei lecturi de descompunere și recompunere, în afară de cea de continuă actualizare. Lectură plăcută.

Dinozaurii pitici din Insula Hațegului a Mării Transilvaniei

Tassos Kotsakis

O pădure de palmieri, sicomori, nuci și dafini, la poalele cărora cresc coada-calului, ferigi, cornișori. Ferigile ating chiar înălțimi de doi metri în vecinătatea malurilor râurilor ce traversează zonele de șes. O privesc presărată cu vârfuri vulcanice, dintre care câte unul mai azvârle în aer vâlătuci de fum, iar povârnișurile lor sunt acoperite de aceeași pădure. Printre copaci, la răstimpuri, se întrezărește câte un patruped bizar, în vreme ce, din când în când, văzduhul e străbătut de uriașe ființe înaripate. De urci pe vârful vreuneia dintre crestele vulcanice, poți zări, de jur împrejur, marea.

Gândul te duce la începutul unui film științifico-fantastic. Dar, de fapt, este vorba de o descriere bazată pe reconstituirile ambientale realizate de paleontologi, geologi și geochimiști asupra bazinului Hațegului și a bazinului transilvan, în zona actualei Transilvanii. Acolo însă, la sfârșitul perioadei cretacee, și anume cu circa 68 de milioane de ani în urmă, se găsea Insula Hațeg, populată de o faună ce cuprindea dinozauri, pterozauri, crocodili, șopârle, șerpi, țestoase, broaște, mamifere de mici dimensiuni, precum și păsări, și asta ca să nu amintim decât tetrapodele. Cele mai fascinante animale erau însă dinozaurii, care, spre deosebire de cei descoperiți în zonele continentale din Asia, America de Nord sau de Sud ori în Africa, prezentau dimensiuni mai reduse.

Descoperirea acestor dinozauri "pitici" datează din ultimul deceniu al secolului al XIX-lea și este legată de figura unui personaj aparte, un paleontolog de origine maghiară, baronul Franz Nopcea sau Nopcsa (1877-1933). Intrigat de câteva fosile pe care i le adusese sora lui în vârstă de doisprezece ani după o plimbare pe dealurile ce înconjurau domeniul și castelul baronului, Franz, care avea pe atunci optsprezece ani, s-a decis să se dedice studierii acelor fosile, precum și a celor pe care avea să le mai adune încetul cu încetul. La Viena, unde s-a dus pentru a studia, Nopcsa a avut șansa de a-i cunoaște pe Eduard Suess și pe asistentul acestuia, Othenio Abel, care i-au călăuzit pașii spre studiul paleobiologiei dinozaurilor, domeniu căruia, de fapt, avea să-i fie întemeietor. În 1897 apărea prima lui lucrare despre dinozaurii din Transilvania, urmată mai apoi de numeroase monografii consistente dedicate dinozaurilor și altor fosile de tetrapode recuperate din straturile bazinului Hațeg, precum și de un mare număr de texte de mai mică amploare. Fascinat de Albania și de poporul ei, Franz promovează în fața guvernului de la Viena o politică favorabilă independenței acestei țări balcanice, la tronul căreia a și aspirat la un moment dat. Fervent susținător al guvernului imperial habsburgic, în timpul Primului Război Mondial a întreprins mai multe misiuni, unele chiar de spionaj, continuându-și însă în acest răstimp și studiile de paleontologie. În lucrările sale, Nopcsa

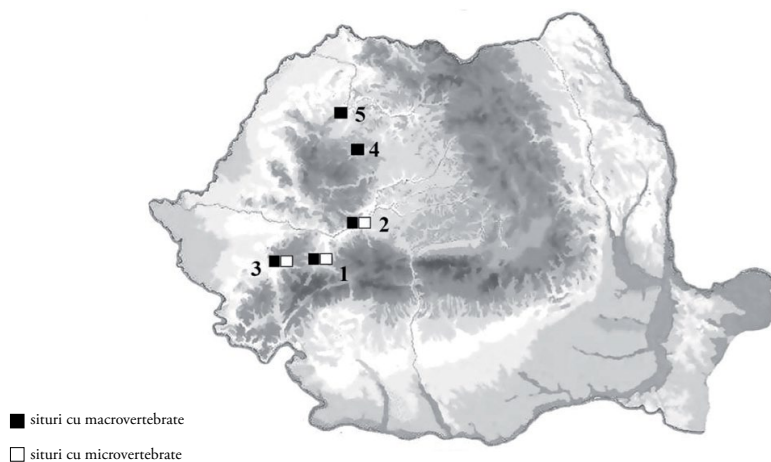

Fig. 1. Principalele zone din România unde se găsesc depozite continentale din Cretacicul superior: 1. Bazinul Hațegului 2. Zona Sebeș-Vințu de Jos-Alba Iulia 3. Bazinul Rusca Montană 4. Valea Ierii (Cluj) 5. Someș-Odorhei (Sălaj) (Jipa C.C., 2012, teză de doctorat).

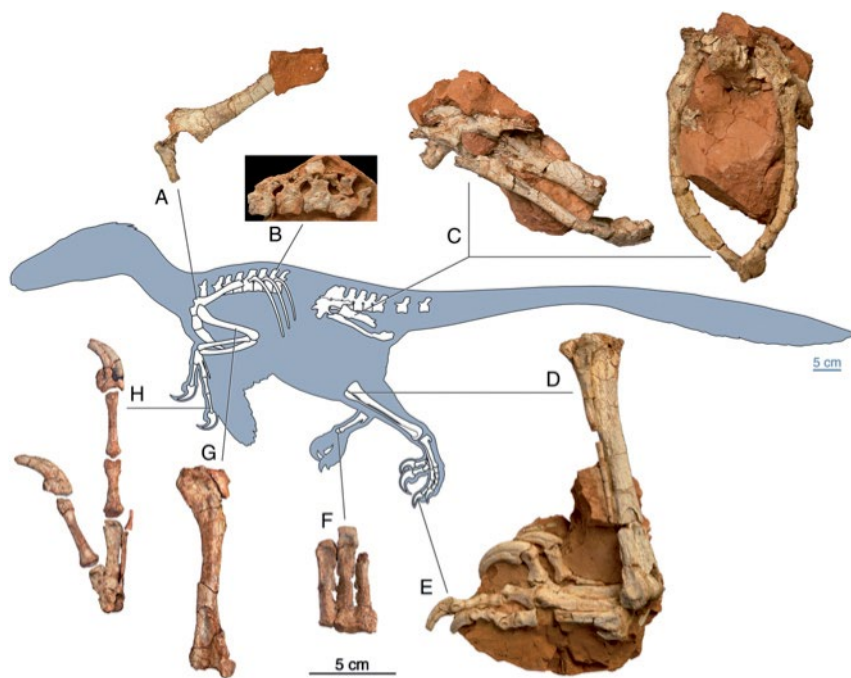
Hartă paleogeografică a zonei Mediteranei în decursul etajului Maastrichtian și la începutul Cenozoicului (după R. Blakey, www2.nau.edu/rc67/). Albastru închis: bazine oceanice; Albastru deschis și alb: mări epicontinentale (cu o adâncime redusă) Asteriscul indică poziția bazinului Hațeg. (Weishampel & Jianu, 2011).

depășește clasică descriere minuțioasă, morfologico-anatomică, a fosilelor găsite, abordare caracteristică tuturor lucrărilor de paleontologie de pe atunci. El însă își punea întrebări asupra modului de viață al organismelor dispărute, asupra anatomiei acelor părți care nu se fosilizează în mod obișnuit, asupra fiziologiei, ecologiei și chiar etologiei lor. Viața baronului s-a sfârșit în chip tragic. În 1933, și-a pus capăt zilelor în apartamentul său din Viena, după ce mai întâi își ucisese șoferul.

Moartea baronului Nopcsa încheie, așadar, prima perioadă a cercetărilor referitoare la vertebratele mezozoice de la Hațeg. Peste dinozaurii și celelalte organisme fosile din Cretacicul terminal din Transilvania se așterne, pentru multă vreme, vălul uitării. Studiile au fost reluate în 1977, când s-au făcut noi săpături, coordonate de Dan Grigorescu de la Universitatea din București, în colaborare cu Ioan Groza, de la Muzeul Civilizației Dacice și Romane din Deva. Ulterior, li s-au alăturat și alte echipe, precum cea condusă de Vlad Codrea de la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, și de Thierry Smith de la Institutul Regal al Științelor Naturale de la Bruxelles. La săpături și la realizarea studiilor asupra faunei au participat și mulți alți cercetători, cum ar fi David Weishampel de la Universitatea John Hopkins, Zoltán Csiki-Sava de la Universitatea din București și mulți alții, încât ar fi cu neputință să-i enumerăm pe toți. Este de ajuns să amintim că o scurtă cercetare bibliografică (desigur, nu una exhaustivă) pe care am efectuat-o a scos în evidență faptul că, în ultimii ani (2010-2015), exceptând rezumatele alocuțiunilor din congrese, s-au publicat 52 de lucrări despre vertebratele de la Hațeg, dar și din numeroase alte localități, pentru că ultimele cercetări au dus la descoperirea unei faune similare celei de la Hațeg în alte localități fosilifere din vestul României.

Care sunt aceste tipuri de faună din Transilvania și din ce perioadă geologică datează ele? După cum a stabilit Nopcsa încă de la primele sale cercetări, pe baza comparațiilor cu alte tipuri de faună asemănătoare existente în alte zone europene, este vorba de ultimul etaj al Cretacicului, numit și Maastrichtian (numele vine de la orașul olandez Maastricht, în apropierea căruia se pot vedea straturile de origine marină care aparțin acestei etape; dispariția dinozaurilor a avut loc la sfârșitul etajului Maastrichtian). După cum știm astăzi, etajul Maastrichtian corespunde unei perioade de acum 72-66 de milioane de ani. Conform calculelor, dinozaurii din Hațeg au trăit acum 70-68 de milioane de ani. Fauna maastrichtiană a Transilvaniei este constituită dintr-un număr impresionant de specii. Rămânând numai în sfera vertebratelor, putem menționa patru specii de pești osoși, nouă specii de amfibieni (șase anure, respectiv trei urodele), cincizeci și două de specii de reptile (patru chelonieni, (?) douăzeci și doi de lacertilieni, doi șerpi, șase crocodili, patru sau cinci pterozauri și șaisprezece dinozauri), două păsări și opt specii de mamifere (aproape toate multitudine). Totuși, trebuie amintit că aceste specii sunt cunoscute, în cea mai mare parte, datorită unor rămășițe fragmentare, iar multe dintre ele, mai ales cele provenite de la șopârle, mai trebuie studiate. În paragrafele ce urmează vom încerca să oferim o scurtă descriere a speciilor mai reprezentative.

Rolul principal le revine, desigur, dinozaurilor. Acest grup se subdivide în două ordine, saurischienii, mai precis dinozaurii care au bazinul asemănător cu al șopârlelor,

Resturi ale dromeosauridului Balaurea bondoc, descoperite la Sebeș (Transilvania) (Csiki et alii, 2010, PN, 107: 15357-15361).

și ornitischienii, care au bazinul asemănător cu al păsărilor. De menționat că păsările de astăzi prezintă asemănări cu dinozaurii saurischieni de mici dimensiuni. Saurischienii se împart în două ordine: sauropode și teropode, ambele tipuri fiind prezente în fauna transilvană. Erbivorele mari sauropode (grupul uriașilor reprezentanți în zonele continentale de *Diplodocus*, *Brachiosaurus*, *Argentinosaurus* și alții), care prezintă un gât lung, craniu mic, coada extrem de lungă și un corp greu, susținut de patru membre în formă de coloană, se regăsesc în fauna Transilvaniei prin două specii, *Magyarosaurus dacus* și *Paludititan nalatzensis*. Acesta din urmă reprezintă o specie cu o lungime de circa 12-14 m (dimensiunile, atât pentru acest dinozaur, cât și pentru speciile ce urmează, se referă la indivizi adulți). Poate că astăzi o atare lungime pare impresionantă însă, de fapt, nu reprezenta decât jumătate din lungimea rudelor sale celor mai apropiate din familia titanozaurilor. În schimb, *M. dacus* măsoară doar 5-6 m, ceea ce înseamnă nu numai că era cel mai mic dintre titanozaurii cunoscuți, ci și cel mai mic dintre toate sauropodele descrise până acum. Carnivorele teropode, din rândul cărora fac parte uriași precum *Allosaurus*, *Tyrannosaurus*, *Gigantosaurus*, reunesce și exemplare mult mai mici și mai agile, precum *Velociraptor*, *Troodon* și altele asemenea. În Bazinul Hațegului și în celelalte localități ale Transilvaniei s-au găsit resturi aparținând mai multor specii de teropode mici, apropiate de grupul cu care păsările prezintă mai multe asemănări (de altfel, unele dintre aceste rămășițe au fost inițial atribuite unor păsări). Din păcate, resturile respective nu oferă informații prea edificatoare, de vreme ce sunt reprezentate numai de dinți și de câteva resturi post-craniale fragmentare. O singură specie, *Balaurul bondoc*, reprezentant al dromeozaurilor, cu o lungime de circa 130 de centimetri, este destul de bine conservată și se caracterizează prin prezența unor membre anterioare mai scurte și prin prezența a două gheare puternice la membrele posterioare, în loc de o singură gheară, cum se întâmpla în cazul speciilor provenite din alte părți ale lumii. Lipsesc însă cu desăvârșire rămășițe ale teropodelor mari. Ornitischienii, erbivori cu toți, se împart, la rândul lor, în tireofori, marginocefali și ornitopozii, în Transilvania existând o specie de tireofori (grup ce reunește exemplare de *Stegosaurus* sau cele acoperite de o platoșă de oase dermice, precum *Ankylosaurus*) și trei specii de ornitopozii. *Struthiosaurus transylvanicus* este un tireofor din familia nodosauridelor, având o lungime de circa 2 m și craniul protejat de o platoșă consistentă. Ornitopozii, grup de ornitischieni care include, printre altele, genurile *Iguanodon*, *Anatosaurus*, precum și toți așa-numiții dinozauri cu cioc de rață, cu o lungime medie de 7-11 m, sunt prezenți în fauna transilvană din etajul Maastrichtian cu trei specii, *Zalmoxes robustus*, *Zalmoxes shqiperorum* (numit astfel în amintirea pasiunii lui Nopcsa pentru Albania) și *Telmatosaurus transylvanicus*. Cel dintâi este un rhabdodontid de circa 2,5-3 m, pe când al doilea are dimensiuni ceva mai mari. Genul *Zalmoxes* (nume care vine de la vechiul zeu al geto-dacilor, Zalmoxis) prezintă unele caracteristici anatomice care îl apropie mai degrabă de ornitopozii din Cretacicul inferior decât de hadrozauri, ornitopozii dominanți în Cretacicul superior. În sfârșit, *Telmatosaurus transylvanicus*, primul dinozaur descris de Nopcsa, un hadrozaur de 5 m, este unul dintre cei mai mici reprezentanți ai familiei. Tabloul dinozaurilor din Transilvania este

Scheletul rhabdodontidului *Zalmoxes shqiperorum*, reconstruit la Muzeul Regal al Științelor Naturale de la Bruxelles (<http://en.wikipedia.org/wiki/Zalmoxes>).

completat și de prezența unor cuiburi unde s-au găsit depuse un anumit număr de ouă.

Alte elemente importante ale faunei transilvane din Cretacicul terminal sunt crocodilii, reprezentați de exemplare adaptate la o formă de viață parțial terestră, precum *Theriosuchus sympietodon*, un mic atopozaur “relicvă”, înrudit cu cei care au trăit cu câteva zeci de milioane de ani înainte de etajul Maastrichtian, sau *Allodaposuchus precedens*, apropiat de genul *Hylaeochamps*, cu o lungime de circa 3 m. Un al treilea exemplar, care aparținea genului *Acynodon*, un aligatoroid cu botul scurt, se caracterizează prin prezența unor dinți molariformi, ceea ce ne-ar îndreptăți să credem că aceste reptile se hrăneau cu nevertebrate (moluște și crustacei) și, poate, cu plante. Văzduhul era însă brăzdat de pterozauri. Rămășițele lor sunt puține la număr, dar atestă prezența a patru-cinci specii în Transilvania în etajul Maastrichtian. Cel mai mare era *Hatzegopteryx thambena*, un ajdarhid cu o anvergură a aripilor de circa 12 m, unul dintre cei mai mari reprezentanți ai ordinului pterozaurilor. Cu ce se hrăneau însă acești uriași reprezintă încă subiectul multor controverse. Unii paleontologi spun că se hrăneau cu pești și că zburau pe deasupra mărilor, în timp ce alții îi consideră carnivori necrofagi, care se hrăneau mai ales cu leșuri de dinozauri. Un alt ajdarhid, *Eurazhdarcho langendorfensis*, este mult mai mic, distanța dintre extremitățile aripilor fiind de numai 3 m. O a treia specie, *Thalassodromeus sebesensis*, un tapejarid asemănător celor din America de Sud, ne este cunoscut numai datorită unei singure rămășițe, care indică, totuși, un pterozaur mult mai mic decât ruda lui braziliană, care avea o anvergură de 4,5 m. Dintre celelalte reptile, o țestoasă de uscat, *Kallokibotion bajazidi*, aparținând, probabil, meiolaniformelor, cu o carapace de circa 50 de centimetri lungime, a fost descrisă de Nopcsa. Recent, în apropierea unui cuib cu ouă de dinozaur, au fost găsite resturi de schelet ale unui șarpe madtsoid, *Nidophis insularis*.

Mamiferele prezente la Hațeg și în alte localități fosilifere românești (*Barbatodon transylvanicus*, *Barbatodon oardensis*, *Kogaionon ungureanui*) sunt toate de mici dimensiuni și aparțin ordinului Multituberculata (familia kogaionidelor), cel mai longeviv ordin de mamifere (de la începutul Jurasicului și până în Oligocen). Se caracterizează prin prezența unor molari superiori cu trei serii de tuberculi și a unor molari inferiori cu două serii. Aceste mamifere, majoritatea arboricole, ocupau o nișă ecologică asemănătoare celei a rozătoarelor.

Ce anume constituie particularitatea acestei faune transilvane din Cretacicul terminal? Faptul că avem de-a face cu o faună insulară. Tipurile de faună insulară actuale, și mai ales cele fosile din Cuaternar (în insulele din Mediterana, dar nu numai), se caracterizează prin prezența unor specii de mari dimensiuni (elefanți, hipopotami, cerbi), care și-au micșorat în mod considerabil dimensiunile față de semenii lor de pe continent. Acest fenomen poartă numele de nanism insular. Unele mamifere de mici dimensiuni (arici, leporide, rozătoare din diverse familii) au suferit însă procesul invers, numit gigantism insular. În ceea ce privește cauzele acestor fenomene legate de insularitate (unde prin insulă nu ne referim numai la înțelesul strict geografic, ci și la un mediu izolat, de pildă un lac fără comunicare cu alte întinderi de apă), au fost avansate mai multe ipoteze, principalele fiind: a) “relaxarea ecologică”, adică lipsa de presiune din partea prădătorilor

și a concurenței într-un mediu insular, caracterizat în mod normal de o biodiversitate scăzută; b) “expansiunea nișelor ecologice”, ceea ce înseamnă că numai o parte dintre complexe faunistice continentale pot ajunge pe o insulă, ceea ce le oferă speciilor respective posibilitatea de a ocupa și alte nișe ecologice, pe lângă cele pe care le-ar ocupa într-un ecosistem continental; c) “limitarea resurselor”, ceea ce-i avantajează pe indivizii care au nevoie de mai puține provizii de hrană; d) “optimizarea trăsăturilor”, precum metabolismul, durata gestației, dimensiunile la naștere, vârsta și dimensiunile la atingerea maturității sexuale, nivelul trofic, densitatea populației etc. În Transilvania, speciile de dimensiuni mari, precum teropozii uriași, ori lipsesc cu desăvârșire (cel puțin din datele pe care le avem deocamdată), ori sunt mult reduse ca dimensiuni (sauropozi, ornitopozi) față de rudele lor din zona continentală. Din acest motiv, Nopcsa a susținut încă de la primele sale publicații că fauna din Hațeg este de tip insular.

Reconstituirile paleogeografice din zonă, bazate pe analize geologice, petrografice, geochimice și geofizice confirmă această ipoteză. În timpul Cretacicului superior, două microplăci tectonice, pe care geologii le numesc rodopiană (cea din est), respectiv apuliană (cea din vest), desprinzându-se de limita nordică a plăcii afro-asiatice (care, la rândul ei, împreună cu America de Sud, Madagascar, India, Antarctica și Australia, constituia marele continent Gondwana), au ajuns, după ce au plutit îndelung prin oceanul Tethys, să intre în coliziune cu limita sudică a Europei. Unele dintre aceste plăci tectonice, acoperite de o mare epicontinentală (de mici dimensiuni), au început să iasă la suprafață, dând naștere unor insule de dimensiuni variate. O astfel de insulă, aparținând plăcii rodopiene, era Insula Hațegului. Se presupune că era destul de mare, dată fiind remarcabila biodiversitate de vertebrate terestre și de apă dulce care o populau. Se crede că popularea insulei a început dinspre vest, prin sosirea unor exemplare care au colonizat insula, venind din arhipelagul Europei Occidentale, și, parțial, dinspre est, prin exemplare provenite din Asia. În sfârșit, o parte dintre speciile care compuneau acest complex faunistic erau de origine gondwaniană, adică, după cum am arătat mai sus, meridională. Condițiile locale nu au permis unui mare număr de specii să ajungă pe insulă, ci numai unui număr relativ restrâns de pionieri. Unii dintre aceștia, precum lacertilienii din familia Scincidae și multituberculatele kogaionide, s-au diferențiat ulterior într-un număr impresionant de specii.

Transilvania, care pe mulți îi duce cu gândul la Bram Stoker (1847-1912) și la imaginația lui înflăcărată, care a contopit figura istorică a domnitorului Vlad al III-lea Dracula cu lilieci hematofagi din familia Desmodontinae din America centrală, a fost, în realitate, patria unor făpturi nu mai puțin stranii și uimitoare: dinozaurii pitici din Insula Hațeg.

Bibliografia

M.J. Benton, Z. Csiki, D. Grigorescu, R. Redelstorff, M. Sander, K. Stein, D.B. Weishampel, *Dinosaurs and the island rule: The dwarfed dinosaurs from Hăţeg Island*, "Palaeogeography Palaeoclimatology Palaeoecology", 2010, 293, pp. 438-454.

Z. Csiki-Sava, E. Buffetaut, A. Ősi, X. Pereda-Suberbiola, S.L. Brusatte, *Island life in the Cretaceous - faunal composition, biogeography, evolution, and extinction of land living vertebrates on the Late Cretaceous European archipelago*. "ZooKeys", 2015, 469, pp. 1-161.

D. Grigorescu, *The Latest Cretaceous fauna with dinosaurs and mammals from the Hăţeg Basin - A historical overview*, "Palaeogeography Palaeoclimatology Palaeoecology", 2010, 293, pp. 271-282.

D.B. Weishampel, C.-M. Jianu, *Transylvanian dinosaurs*, The John Hopkins University Press, 2011.

O limbă salvată de ciobani Romanii de la granițele Europei

Mira Mocan

Limba română de azi e însăși limba latină,
cu modificările ivite în cursul veacurilor, precum pielea
de pe corpul nostru este tot pielea cu care ne-am născut,
cu aceeași culoare și cu aceleași semne și alunițe
ca și în pruncie, deși toate celulele ei
s-au îmborsăcit în curgerea timpului.

Sextil Pușcariu, 1940

Fac elogiul satului românesc, creatorul și păstrătorul culturii
populare, purtătorul matricei noastre stilistice. [...]
De o sută de ani și mai bine ne străduim toți intelectualii pe o linie mereu
înălțată, să creem, [...] o cultura românească majoră. [...]
Dar o cultură majoră mai mare nevoie și de o temelie,
iar această temelie sine qua non e totdeauna matca stilistică
a unei culturi populare.

Lucian Blaga, 1937

Pe la jumătatea secolului al XVI-lea, în timpul deplinei înfloriri a umanismului renascentist, vestitul erudit Poggio Bracciolini, observa, presupunem cu o oarecare stupoare, supraviețuirea pe teritorii de-acum "barbare" a unei limbi care, cu siguranță, suna precum latina: există printre sarmații nordici", ne informează, „o colonie pe care se spune că ar fi abandonat-o Traian, care păstrează până în zilele noastre, în mijlocul atâtor barbarii, multe cuvinte latinești, observate de italienii care se îndreptaseră într-acolo. Ei spun *ochiu* pentru *oculum*, *deget* pentru *digitum*, *mânu* pentru *manum*, *pâine* pentru *panem* și multe altele asemănătoare [...]” (*Desceptiones convivales*, I, 2). Cam în aceeași vreme, Enea Silvio Piccolomini, cel care avea să devină Papa Pius al II-lea, prelua și el informația și mergea până la a defini limba acestor teritorii îndepărtate „aproape italienească”, o italiană oarecum defectă și incertă, ce-i drept: „Valahii vorbesc o limbă italiană imperfectă și mai degrabă coruptă, ca să spunem adevărul” (*Commentarii rerum memorabilium*, III, 2). Dar nu lipsesc păreri mai binevoitoare sau chiar entuziaste, precum aceea a padovanului Andrea Brenta, cel care, între 1478 și 1479, pomenea limba valahilor chiar ca o dovadă de excelență inegalabilă a latinei antice, capabilă de a cuceri cele mai îndepărtate și de neimaginat teritorii: „sarmații sciți au o cetate nobilă și puternică în care răsună până în ziua de azi cuvintele noastre și nu există nimic mai dulce pe lume decât să-i auzi vorbind după obiceiul roman din vechime” (*Discorso sulle discipline*). Pe scurt, la apogeul celebrării umaniste a latinității începeau să fie descoperite pe teritoriile

îndeprătatate ale fostei Dacii vestigii încă necontaminate ale celei mai autentice latinități.

În realitate, sunt cuvinte care atestă și reflectă lunga și mândra conștiință pe care locuitorii vechii Dacii probabil o aveau deja de secole: aceea că sunt descendenți direcți și moștenitori ai gloriei imperiale ajunsă în Orient prin cucerirea împăratului Traian și că încă îi mai păstrează vestigiile în limbă. Este întocmai ceea ce afirmă înainte de toate însuși etnonimul *român – romeno*, cu indiscutabila evocare a Romei antice: singurul nume al unui grup etnic romanic care nu se leagă de nicio noțiune geografică, ci dă numai o indicație despre limba comună. Într-adevăr, factorul lingvistic rămâne multe secole trăsătura distinctivă determinantă prin intermediul căreia a poporul român se deosebește de populațiile vecine și prin intermediul căreia și populațiile vecine îl identifică. Chiar numele de *vlahi* sau *valahi* ce le este atribuit de către celelalte popoare slave și germanice este sinonimul lui “romanice” sau “care provine din Roma”. Astfel încât, într-o cronică redactată la curtea Ungariei în preajma secolului al XII-lea, românii sunt indicați ca fiind «[V]lachi», adică «*pastores Romanorum*»: țăranii “ciobani ai romanilor”. Câteva secole mai târziu, eruditul Dimitrie Cantemir va rezuma, dintr-o perspectivă românească, cu o concizie demnă de admirație, tocmai această conștientizare a originilor latinești ale poporului: «românii din Dachia, carii astăzi sint moldovenii, munténii și ardelénii, sint din niaml lor hiriși romani de la Italia, de Traian împărat pre acéste locuri aduși» (*Hronicul Romano-Moldo-Vlahilor*, p. 38).

Acestea, dar și alte mărturisiri asemănătoare, dovedesc, de-a lungul timpului, urma acelui fenomen pe care, de la sfârșitul secolului al XIX-lea, lingvistica științifică urma să-l definească, accentuând cu diverse grade de enfață unicitatea situației, un «miracol istoric» sau prezența unei «insule» de latinitate ce a ieșit la suprafață și a supraviețuit în «marea» de limbi și culturi slave și balcanice care o înconjoară, sau «alteritatea complexă», «individualitatea» românei: în fine, locul cu totul deosebit al limbii române, grație căruia aceasta devine purtătoare a unei «alte latinități», a unul alt fel de manifestare a moștenirii romane, mai fidelă și totodată mai inovatoare, mai apropiată și mai îndeprătată de prestigioasele ei rădăcini. Limba română este, din toate punctele de vedere, o limbă romanică sau neolatină vie și are demnitatea limbii naționale a unui stat suveran european – la fel ca spaniola, portugheza, franceza sau italiana: spre deosebire de ele, nu are o continuitate a spațiului geografic pe teritoriul României occidentale (adică, teritoriul pe care, de-a lungul secolelor, s-au impus limbile romanice izvorâte din latină), ci, de secole, marchează (aproape) de una singură perimetrul latinității orientale.

Povestea începe, de fapt, în momentul de maximă expansiune a Imperiului Roman, când Traian, după câteva tentative eșuate, într-un târziu, în 106 d.C, supune dârzul popor dac (ramura tracă ce locuia la nord și sud de câmpia Dunării): momentul este amintit pe basorelieful Columnei lui Traian, a cărei imagine apare la începutul manualelor de istorie a românilor, drept “actul de naștere” al poporului român. Cum se întâmplă cu toate teritoriile cucerite, de la Roma sosește, prin intermediul aparatului administrativ, și limba latină: prin intermediul noului organism, dar și, iar în acest caz mai ales, prin intermediul numeroșilor coloniști și al legiunilor stabilite pe acest teritoriu, pe care ni-i putem imagina exprimându-se în latina lor “vorbită”, necultivată, spontană, și adaptând-o pentru a fi

înțeleasă de către populația autohtonă, simplificându-i structurile prea rafinate. În orice caz, noua limbă, bazându-se pe marele său prestigiu cultural, dar și pe prezența masivă a vorbitorilor necultivați, cucerește vechea – și pentru noi încă mult prea puțin cunoscută – limbă a predecesorilor, înlocuind-o treptat cu totul (excepție fac aproximativ o sută de cuvinte dacice, care se pare că au supraviețuit adaptându-se contextului lingvistic latinesc). Într-atât încât când, după aproximativ doar un secol și jumătate, în anul 271 d.C., împăratul Aurelian retrage trupele romane din regiunile de la Nord de Dunăre, abandonând de fapt colonia Dacia, limba latină trebuie să fi pătruns deja în mod solid și profund la toate nivelele experienței lingvistice a populației.

Ceea ce urmează este o istorie prea puțin documentată, dar dovedită de prezența vie a mai mult de douăzeci de milioane de persoane care vorbesc astăzi limba română peste tot în lume: dezvoltarea și extraordinara rezistență a acestui idiom latin oriental din ce în ce mai separat din punct de vedere politic, social, geografic, religios de centrul său originar - Roma, și, cu toate acestea, rezistent în fața numeroaselor schimbări istorice. În timp de limbile romanice din Occident își câștigă pe îndelete o demnitate culturală, dezvoltându-se alături de latina scrisă a culturii și a instituțiilor, "latina orientală" trebuie să fi prosperat de-a lungul Evului Mediu grație unei oralități pe cât de îndepărtată de orice impuls normalizator, pe atât de vie și spontană, și apare în secolul al XVI-lea în primele mărturii scrise ca o limbă diferită, matură, dar a cărei origine romană este extrem de ușor de recunoscut. Limba vie, a țăranilor și a ciobanilor (acei *pastores Romanorum* despre care se vorbește la curtea Ungariei), se păstrează, așadar, nealterată de-a lungul secolelor, în ciuda "barbarilor" din jur: nici repetatele invazii succesive ale popoarelor migratoare, nici agresiunile Imperiului Otoman, nici lunga dominație politică și administrativă a altor popoare, vorbitoare de limbi diferite și nelatine (slavi, turci, greci, maghiari, austrieci), nici instabilitatea ordinii politice și diviziunea politică a teritoriului nu au reușit să clatine unitatea noii limbi romanice, chiar dacă era izolată de centru.

Contactul profund și îndelungat cu popoarele slave, început în secolele VI-VII, a avut cu siguranță o influență vizibilă și de durată asupra culturii materiale și nu numai a poporului român, determinând aspectul său actual: însă nici măcar această întâlnire nu reușește să altereze nucleul moștenirii romane, și, deși lasă urme foarte importante în limbă, nu ajunge să îi atace structura profundă, care este deja formată și completă în toate componentele ei (fonetice, morfologice, sintactice), nici acel patrimoniu de aproximativ 2000 de termeni din lexicul de bază de origine latină pe care limba română, întocmai ca celelalte limbi romanice "surori" din Occident, îl păstrează. Astfel, «individualitatea» românei între limbile neolatine se îmbogațește cu o trăsătură ulterioară, în care "alte" elemente sunt primite și integrate, iar o complexitate culturală puternică se oglindește în aspectul lingvistic, chiar și într-o serie de contradicții aparente. În realitate, dintr-un anumit punct de vedere, izolarea sa de Roma - centru vital și propulsor al schimbărilor, conservă în limba română unele trăsături arhaice depășite de alte limbi romanice (să ne gândim numai la fenomenul cel mai evident: păstrarea cazurilor). Pe de altă parte, această fidelitate față de origini este paralelă cu stimulii inovației, primește și integrează lexicul religios și afectiv adus de slavă și slavonă (limba oficială a Bisericii Ortodoxe din Orient).

Va fi de ajuns să ne gândim, pentru a ne face o idee despre această alteritate complexă, că limba română este una dintre primele limbi europene în care (și mulțumită Reformei protestante) a fost tipărită o traducere integrală a Bibliei, dar cu caractere chirilice, întrucât alfabetul latin va fi adoptat în mod oficial abia în anul 1860.

În această lungă și variată istorie persistă mândria acelor *pastores Romanorum*, poporul de țărani și ciobani: sunt descendenți ai unei origini nobile adusă de împăratul Traian. Astfel încât atunci când, în secolele XVIII-XIX, odată cu mișcările revoluționare și naționaliste, mai întâi o serie de intelectuali din Transilvania apoi din cele două Principate ale Valahiei și Moldovei vor vrea să revendice identitatea și dreptul la suveranitate al poporului român, aceștia au recuperat și enfatizat tocmai moștenirea neîntreruptă a latinei, acordând o atenție sporită „limbii soră” simțită mai apropiată și mai înrudită, italiana. Acesta devine un punct de referință constant și fundamental în marea parte a primelor tentative dintre secolele XVIII-XIX de elaborare a unei noi norme fonetice, ortografice și gramaticale (începând cu volumul inaugural *Elementa linguae Dacoromaniae sive Valachiae* al lui Samuil Micu și Gheorghe Șincai, cei doi pionieri ai recunoașterii pe baze științifice a latinității limbii române, care au datorat o parte foarte mare a descoperirii lor anilor de formare la Roma, la Collegio Urbano De Propaganda Fide). Una dintre primele gramatici ale limbii române i se datorează lui Ion Heliade Rădulescu (*Gramatica românească*, 1828), care a propus o regularizare „puristă” a limbii române literare prin intermediul introducerii de italianisme care să înlocuiască termenii de origine slavă (după cum propune în eseu semnificativ intitulat *Paralelism între limba română și italiană* din 1841). Iar exemplele pot continua, având în vedere faptul că aproape toți primii autori ce caută bazele limbii române culturale citesc, vorbesc, traduc și asimilează în propria practică o cantitate impresionantă de termeni italieni, care înnobilează spontaneitatea unei tradiții mai degrabă populară, țărănească, orală: singura tradiție literară la care scriitori precum Gheorghe Asachi sau, mai târziu, Vasile Alecsandri, sau însuși “tatăl” recunoscut al poeziei românești, Mihai Eminescu, pot face referire ca bază pe care să își construiască propriile propuneri creative.

Între timp, limba saloanelor burgheziei și a comerțului intens cu marile țări occidentale își aproprie o serie de termeni francezi, într-o perioadă în care Parisul este privit ca Steaua polară a rafinamentului. Și astfel limba, legată, prin originile sale îndepărtate, de latina cuceritorilor romani și salvată de către oralitatea vitală a «ciobanilor», își găsește forma și identitatea modernă mulțumită fenomenului pe care cercetătorii îl numesc «noua romanizare» a românei, semn tangibil al dorinței de a fi recunoscută drept parte vie și nealterată a celei mai vechi povești europene.

Dincolo de păduri

Silvia Terzi

Câte nume au orașele din Transilvania! După cucerirea romană, dacicul Apulon a devenit latinescul Apulum, dar slavii îl numeau Bălgrad, adică „orașul alb”; a fost Weissenburg pentru sași și, mai târziu, Karlbürg în onoarea lui Carol al VI-lea de Habsburg, cel care a construit marea fortăreață din secolul al XVIII-lea. Ideii de alb, ungurii i-au alăturat-o pe cea de omagiu adus principelui maghiar Gyula sau Julius, care vizitase Constantinopolul și fusese botezat acolo, astfel că i-au dat numele de Gyulafehérvár, „orașul alb al lui Iulius”.

În cele din urmă, românii au adoptat numele latinesc medieval de Alba Iulia. Orașul numit în latina medievală Clusium era Kolozsvár pentru unguri, Klausenburg pentru sașii care l-au reconstruit și Cluj pentru români. Astăzi este principalul oraș din întreaga Transilvanie, sediul universității române cu cel mai mare număr de studenți. Chiar și termenul latinesc doct de Transilvania are câte un corespondent pentru maghiarii și românii din aceste provincii, și anume Erdély, respectiv Ardeal, ambele cuvinte făcând trimitere la păduri. Pentru germani, în schimb, regiunea era numită Siebenburgen, adică „șapte fortărețe”: despre aceasta se vorbește, din punctul de vedere al patrimoniului artistic și arhitectonic, într-un eseu aparte. Lista acestui *pluralism onomastic* ar putea continua încă multe pagini.

Însă Transilvania nu a atras călători și intelectuali doar prin multitudinea de nume, ușor de explicat având în vedere prezența mai multor popoare pe teritoriul său. În literatură, în epoca contemporană, primele *degustări* ale Transilvaniei și ale României ne-au fost oferite de londonezul Patrick Leigh Fermor în cartea sa *Între păduri și ape* (*Between the woods and the water*, 1986), în care povestea o lungă călătorie făcută în anii '30. Șaptezeci de ani mai târziu, a continuat anglo-irlandezul William Blacker, cu *De-a lungul drumului fermecat* (*Along the enchanted way. A story of love and life in Romania*, 2009). Primul dintre ei traversează teritoriul transilvănean îndreptându-se către Constantinopol. Paginile sale sunt pline cu povești despre sărbători, excursii, biblioteci, *kastélyok*, vânători de vulpi și conversații strălucite. Cel de-al doilea se stabilește aici, mai întâi în Maramureș, în satul Breb, apoi mai la sud, într-un sat rămas de curând fără vechea sa populație sașă și repopulat de țigani. Farmecul vieții gitane este cuceritor prin dansurile și muzica sa, iar conviețuirea lor cu sașii și românii nu este întotdeauna ușoară. Descrierile caselor, ale bisericilor, ale satelor întregi abandonate de sașii emigrați în Germania sunt pline de melancolie. Poveștile vieții în Maramureș sunt pline de vervă, dar nostalgice: dansurile tradiționale, curțul și căsătoriile, viața țărănească, folclorul. Descrierea căsătoriei duble a celor frați necăsătoriți morți înecați este emoționantă. Să te însori e un pas la fel de crucial și solemn ca și moartea: existența celui care pleacă de tânăr pe ultimul drum nu trebuie

Viscri, sat abandonat de sași

să rămână nedesăvârșită. “Vai, dragii mamei”, spun bocetele, “vă veți însura de tineri cu ficele unui crai, cu miresele cerului, dar când veți pleca cu cele ce v-au fost promise, nu vă veți mai întoarce. Duminica o să vă căutăm, dar voi nu veți fi, și-atunci vă vom căuta pălăriile, toate-mpodobite cu flori, dar și pe acelea le veți fi luat cu voi”. Blacker ne vorbește de secolul al XXI-lea, dar și ciobanul din *Miorița* – un cunoscut cântec popular românesc, ale cărui origini se pierd în negura veacurilor și care a fost preluat în secolul al XIX-lea de către învățatul Vasile Alecsandri – își acceptă și își înnobilează moarte (provocată de alți ciobani) cerându-i uneia dintre mioarele sale (din punct de vedere etimologic termenul *miorița* izvorăște din latinescul *agnella*) să-i transmită mamei sale următorul mesaj: “Și-i spune curat că m-am însurat c-o fată de crai pe-o gură de rai”. Unii critici literari oferă acelui motiv filosofic fatalist o asemenea importanță, încât definesc granițele civilizației române drept “spațiu mioritic”.

Aceeași concepție asupra morții ca trecere spre o altă lume o regăsim și în *Cimitirul Vesel* de la Săpânța, tot în Maramureș. Morminte și lespezi în culori vii (domină albastrul), epitafuri și basoreliefuri care povestesc episoade mici și mari din viața cotidiană, uneori ironice sau cu umor, după poate se poate observa în imaginea alăturată.

Tot în Maramureș se găsesc bisericile de lemn, patrimoniu al umanității. Cea mai veche, de la Ieud, datează din anul 1364. Este vorba despre biserici ortodoxe, construite din lemn. Conform unora, alegerea unui material atât de perisabil în comparație cu piatra, rezidă în faptul că autoritățile maghiare (catolice) fie le-au interzis românilor să construiască biserici din piatră sau zidărie, fie i-au descurajat s-o facă. Stilul arhitectonic este sobru, uneori auster, clopotnițele sunt foarte înalte (72 de metri la Șurdești), frumusețea acestor biserici rezidă mai ales în decorațiunile interioare, opere ale artiștilor locali, care au reușit să îmbine tradiția bizantină cu gustul mai popular. Unesco nu putea să nu atragă atenția asupra acestor locuri extrem de frumoase.

Tot la capitolul locuri Unesco, amintim și – dar aici deja ne situăm în Bucovina – mănăstirile pictate, care datează din secolele XIV-XV, construite în timpul domniei lui Ștefan cel Mare și a fiului său Petru Rareș. Cel dintâi pare ieșit dintr-un roman de Chretien de Troyes: prezentându-se la curte cu un inel lăsat ca mărturie mamei sale după o noapte de amor, este primit sub protecția tatălui său Bogdan, după cum se poate citi în eseul următor, dedicat lui. A trăit pe vremea luptelor împotriva turcilor și a altor figuri remarcabile, precum Vlad al III-lea Țepeș, domn al Valahiei, despre care se vorbește într-un alt studiu, și Matei Corvin, rege al Ungariei. Într-un fel sau altul, cu toții au avut de-a face cu Transilvania și relațiile dintre ei au fost schimbătoare: când dușmani, când aliați. Mai târziu, în anul 1600, un alt domnitor, Mihai Viteazul, a reușit, preț de câteva luni, să unească sub puterea sa toate cele trei Principate în care trăiau românii, descendenți ai daco-romanilor: Moldova, Valahia și Transilvania. Succesul a fost efemer și abia în 1918 acele teritorii au fost iar unite în cadrul statului român extins, România mare. Românii din Transilvania au decis să se unească cu România la Alba Iulia, despre care s-a vorbit mai sus, după care regele Ferdinand a vrut să fie încoronat la reședința princiară din același oraș.

Transilvania, patrimoniul atâtor popoare

Francesco Guida

În cele ce urmează, cititorul va regăsi diferite studii ce vorbesc despre Transilvania, o regiune ce surprinde vizitorul într-un mod cu totul special, prin natura sa, prin munții, văile și pădurile ei, dar, mai ales, prin amestecul de populații, limbi, culturi. Este important deci să explicăm motivele unei astfel de varietăți și eterogenități. Aurel Ion Pop, un istoriograf de prestigiu din Cluj, afirmă:

Astăzi, numele este dat, în general, unui spațiu enorm (aproape 100.000km²), situat la nord de Carpații Meridionali (Alpii Transilvaniei) și la vest de Carpații Orientali, echivalând cu cca. 40% din suprafața României. Populația actuală a Transilvaniei este de aproximativ 7,5 milioane (mai mult de o treime din populația României), dintre care în jur de 80% sunt români, aproximativ 17% sunt unguri, iar restul sunt rromi (țigani), slavi, nemți etc.

Așadar, nu este vorba despre un teritoriu restrâns. Mai mult, în trecut, Transilvania a fost chiar un stat (Principat) de sine stătător. Numele său înseamnă, așa cum este lesne de înțeles, „dincolo de pădure” și a fost dat de cei ce veneau din nord, adică din Ungaria propriu-zisă, față de care acest teritoriu reprezenta, încă din secolul al IX-lea, o limită de hotar, ce nu căzuse sub vasalitatea pe care țarul bulgar o exercita asupra unei părți importante din ea.

Teritoriul transilvănean se situează între Valahia (în trecut Ungro-Vlahia, adică Valahia din apropiere de Ungaria) și Moldova (Ruso-Vlahia, cea din apropiere de Rusia). Despre intervenția mâinii omenești asupra acesteia se discută în alte studii cuprinse în acest volum. Însă dezbaterile dintre cercetători, politicieni și opinia publică nu vizează atât de mult modul în care aceasta s-a schimbat de-a lungul secolelor, ci populațiile care au locuit și locuiesc aici. Mărul discordiei privește, inevitabil, cea mai îndepărtată epocă. Nimeni nu se îndoiește că împăratul Traian a cucerit nu numai regiunile meridionale ale României actuale, ci și Dacia Superioară, adică Transilvania. În secolul al III-lea însă un alt împărat, Aurelian (cunoscut mai ales pentru zidurile de apărare cu care Roma se mândrește și în ziua de astăzi), a considerat că este imposibil să reziste în fața invaziilor barbare și a retras administrația imperială la sud de Dunăre, în *Moesia*, actuala Bulgaria. Conform opiniei dominante în istoriografia română, populațiile rămase fără protecția Romei nu numai că au rămas în propriile cetăți, dar, de-a lungul a un secol și jumătate, asimilaseră numeroase elemente de civilizație romană, mai avansată, dar și elementul lingvistic, la care aveau să

nu mai renunțe niciodată, în ciuda invaziilor continue de cuceritori cu origini și limbi diferite.

După roxolani (sarmați), ostrogoți, hunii negri, gepizi, avari, slavi, bulgari, ultimii care s-au așezat în Transilvania au fost ungurii sau maghiarii, popor de origine turanică, care a reușit să pună stăpânire pe întreaga Panonie, fondând un stat (Regatul Ungariei), rămas timp de jumătate de mileniu în centrul continentului ca factor esențial de echilibru între Puterile europene. Un trib (hunii negri) a întemeiat o dinastie specifică teritoriului transilvănean, păstrând legătura cu lumea bulgară și bizantină, de unde a pătruns creștinismul, însă, după anul 1000, primul rege creștin al Ungariei, Ștefan I, a curmat independența Transilvaniei orientând-o către Occident și către creștinismul roman. Pentru cercetătorii maghiari, în momentul cuceririi, în teritoriul transilvănean prezența daco-romanică nu mai era semnificativă, astfel că a fost maghiarizat în cea mai mare parte până la sfârșitul primului mileniu d.C. Astfel că, potrivit acestei ipoteze, ulterioara prezență masivă a unei populații vorbitoare de limbă romanică, înregistrată în epoca modernă și contemporană, se datora unor migrații medievale târzii ale unor păstori ce au transformat transhumanța într-un mod de viață stabil.

În secolul al XIII-lea, trecerea pustiitoare însă de scurtă durată a mongolilor a adus, în mod indirect, o noutate în teritoriile ungurești și mai ales transilvănene: după modelul migrațiilor anterioare de populații din regiunea Rinului, regele Bella al III-lea a hotărât repopularea teritoriului prin instalarea unor colonii originare din imperiul post-carolingian. Au venit din Flandra, din Saxonia, din Turingia, însă, cu timpul, au fost definiți toți cu numele de sași. Prezența lor a fost constantă până în a doua jumătate a secolului al XX-lea, când a început în mod gradual să se reducă, dispărând aproape în totalitate: dintr-o jumătate de milion de "nemți" din România mai rămân 20.000. Evenimentele celui de-al Doilea Război Mondial au fost hotărâtoare: deja la sfârșitul anului 1944 aproximativ 100.000 de sași, considerați simpatizanți ai Germaniei, naziste au fost deportați în lagăre de muncă din Uniunea Sovietică și nu mulți s-au mai întors. În deceniile următoare, regimul comunist nu a făcut nimic pentru a stopa exodul, dimpotrivă, a încercat să fructifice acest lucru din punct de vedere economic. Puțini sunt însă nemții sosiți în timpul altei repopulării, ordonată de Maria Tereza de Habsburg în secolul al XVIII-lea. Sunt numiți șvabi, iar localitățile în care s-au stabilit sunt mai la vest, în așa-numitul Banat Timișan (după numele râului Timiș). Binecunoscutul istoric Lucian Boia a afirmat deschis că exodul nemților și cel al evreilor a sărăcit țara în mod considerabil. Trebuie amintit că evreii erau în număr de aproximativ 700.000 înaintea ultimului conflict mondial, iar astăzi nu mai depășesc câteva mii. Mulți au dispărut în timpul Holocaustului, dramatic în zona orientală a României Mari – nu și în cele meridionale – și în Transilvania, în jumătatea reajunsă sub dominația maghiară între 1940 și 1944, în timp ce supraviețuitorii – peste 50% - au preferat să părăsească țara în timpul regimului comunist.

Secolul al XX-lea a modificat și raportul numeric al celor două națiuni importante din Transilvania: cea română și cea maghiară (inclusiv secuii). Acest lucru are importanță atât la nivel general – dacă românii astăzi reprezintă 80% din numărul locuitorilor, la

începutul secolului al XX-lea erau jumătate din numărul total -, dar într-o măsură și mai semnificativă în centrele urbane. În trecut, prezența românească era minoritară aici din motive de ordin economic și social, întrucât nobilii, latifundiarii, burghezii cu diferite profesii sau din sectorul comercial nu erau, în general, de naționalitate română, ci maghiară, germană, dacă nu chiar evreiască, armeneană, greacă. Astăzi, ca urmare a dinamicilor sociale importante ce au avut loc începând cu 1919 și până în zilele noastre, alta este situația. Orașul cel mai important din Transilvania, Cluj, are o populație majoritară română, abia atingând acel prag de 20% de maghiari necesar pentru existența indicatoarelor bilingve, așa cum cer cele mai recente legi. Importanța sa universitară găzduiește forme de învățământ în mai multe limbi, însă limba română este predominantă. În două regiuni transilvănene populația maghiară este în continuare majoritară, pe când cea germană – așa cum s-a afirmat deja – nu mai este relevantă din punct de vedere numeric. În mod paradoxal, actualul președinte al Republicii, Klaus Johannis, face parte din aceasta din urmă și a fost primarul Sibiului timp de 14 ani. După numeroși ani de tensiuni și chiar de conflicte, problema minorității maghiare, chiar dacă nu este rezolvată în totalitate, este din ce în ce mai bine gestionată de părțile în cauză, pe de o parte, guvernul și alte instituții românești, pe de o alta, reprezentanții politici ai minorității.

Nu se poate trece cu vederea un ultim aspect al varietății culturale din Transilvania, cel religios. Munții ce au delimitat-o în Evul Mediu, au marcat și granița dintre creștinismul occidental (roman) și cel oriental (bizantin). După creștinarea regelui Ștefan în anul 1000, Ungaria s-a orientat către Roma, motiv pentru care același lucru s-a întâmplat și cu Transilvania, în ciuda faptului că influența bizantină domina întregul sud-est european. Mai mult decât schisma celor două biserici creștine, câteva secole mai târziu, Reforma a produs efecte mult mai importante în Transilvania (anticipată, în parte, de husitism). Mai mult decât însăși Ungaria, Principatul a îmbrățișat diferitele curente reformate: luteranism, calvinism, anti-trinitarism sau unitarism, fără ca acest lucru să ducă la dispariția catolicismului, sau, în cazul populației române, credința creștin-ortodoxă. Deja din 1437 era în vigoare o *Unio trium nationum* ce vorbea de *nationes* dominante (maghiară, secuie și germană), însă nu și de cea română, pentru că era lipsită de reprezentanți în rândurile nobilimii. Însă, odată cu Reforma și pentru a pune capăt războaielor și persecuțiilor religioase, citatele *nationes* (numite și Ordine) au declarat ca fiind legale și acceptate patru religii: catolicismul, calvinismul, luteranismul și antitrinitarismul. Ortodoxia și mozaismul erau doar tolerate, deși erau practicate de o foarte mare parte din populație. După ce habsburgii au preluat controlul asupra regiunii, au convins numeroși români să se declare uniți cu Roma, păstrând totuși cultul greco-oriental. În ciuda numeroaselor lovituri suferite în perioada comunistă, Biserica Unită a continuat să atragă cu un număr mare de credincioși, alături de cea ortodoxă, care predomină în celelalte regiuni din România.

Cetăți medievale din Transilvania

Irina Baldescu

Lăsând deoparte mitul lui Dracula și filmul *Frankenstein Junior*, Transilvania se conturează ușor în imaginarul călătorului: peisajele dealurile netede, ale pădurilor (iertate de securea nemiloasă a ultimelor două decenii), apoi cele ale satelor și orașelor îi dau vizitatorului aflat într-o stare potrivită impresia că trage cu ochiul la alte timpuri. Cum bine amintește numele german *Siebenbürgen*, în Transilvania medievală cetățile istorice sedii de tribunal și locuite de sași erau în număr de șase: Sibiu – capitala, Sighișoara, Mediaș, Brașov, Bistrița, Orăștie și Cluj. Ca să reușești să te descurci printre străzile orașului și printre rândurile narațiunii istorice, așa cum este ea oferită de centrul de informare turistică, sunt necesare câteva indicații de lectură în plus (dincolo de câteva schematizări ce nu se pot evita), pentru a putea înțelege împărțirea exactă dintre istoria oficială și istoria locului.

Într-adevăr, centrul de informare turistică indică doar monumentele: bisericile, clădirea primăriei, câte o fortăreață. Perspectiva dominantă este cea care privește istoria ca o serie de evenimente importante, de tipul războaielor sau invaziilor (și scurte perioade de pace), cu un catalog de “personaje marcante” legate de oraș sau de monumente. Astfel, unul după altul, se pierd din vedere detaliile mărunte, obișnuite, care până la urmă sunt aspectele cele mai importante atunci când se vizitează un oraș: străzile (rectilinii sau curbilinii) și înșiruirea caselor așezate de-a lungul lor, piațetele, raportul vizual dintre străzi și biserici, clopotnițe, turnuri de apărare, elementele arhitectonice de detaliu, zidurile și materialele din care au fost construite, boltele, cercevelele ferestrelor, porțile de intrare, mânerele ușilor, decorațiile de pe fațade ce reamintesc de meșterii anonimi din vechime, aflați în slujba iluștrilor comandatari de care ne amintește istoria.

Printre indicatoarele turistice și restaurările fanteziste, căutarea autenticității este o experiență deosebită. Trebuie să ținem seama de faptul că, în imaginarul istoric al românului din clasa de mijloc, prosperă o anumită ușurință în a considera copia egală cu originalul, mai ales în ceea ce privește arhitectura istorică. Astfel, în ghidurile turistice sau în afișele informative apar câteodată datări destul de înaintate ale unor clădiri a căror origine este într-adevăr medievală, dar care, între timp, au fost reconstruite de multe ori, astfel că din original a mai rămas foarte puțin sau chiar nimic.

Aceleași atitudini mentale i se datorează și perpetuarea, până în zilele noastre, a așa-numitei practici de restaurare “stilistică” din secolul al XIX-lea (care în multe țări europene n-a fost niciodată abandonată), practică ce vede clădirea ca parte a unei linii stilistice pe care o compară mereu cu un model perfect de stil. În loc să-și concentreze atenția asupra obiectului așa cum a ajuns până la noi, cu bogăția sa de stratificări, acest

Braşov

tip de restaurare încearcă să aducă monumentul la o formă ideală, operând modificări importante și înlocuiri ale unor elemente până la anularea totală a autenticității. În acest mod a fost transformat palatul primăriei din Sibiu (astăzi muzeu de istorie) sau biserica din Herina, în apropiere de Bistrița, al cărei stil romanic aproape că a devenit neo-romanesc de secol al XX-lea etc.

Dacă aceste intervenții sunt urmarea unei perspective culturale blocată într-un moment din trecut, în alte situații, cea care a dictat a fost pur și simplu ignoranța conceptuală și tehnică. Este cazul restaurării de prin 2004 (și cu finanțări europene) a zidurilor medievale ale Brașovului, când, tot asamblând și dezasamblând, s-a mai păstrat prea puțin din autenticitatea acestora. Tot la Brașov, după prăbușirea din 1991 (din cauza neglijenței durată zeci de ani), așa-zisul Turn Negru a fost reconstruit prin 1996, în parte cu materiale originale. E inutil să mai spunem că pe plăcuță stă scris: "Turnul Negru. Sec. XIV".

Origini și topografie. Ansamblu urban

Cetățile au fost întemeiate de coloniștii germani aduși între secolele XII-XIV de către monarhia maghiară (odată cu colonizarea germanilor în Orient au răsărit o mulțime de orașe în Boemia, Slovacia și Polonia, iar, acolo unde cele cinci decenii de urbanistică ale regimului comunist au cruțat străzi, biserici și case, pentru vizitator asemănările sunt evidente). Scopul colonizării consta într-o valorificare mai bună a teritoriului. Acest tip de politică a lăsat semne adânci în stratificarea lingvistică a teritoriului Transilvaniei ("sașii", Sachsen în germană, au origini diferite, printre care se numără orașe din Flandra, Brabant și Valonia, dar nu Saxonia). În general, din documente reiese că un reprezentant (locator) era trimis cu scopul de a atrage oamenii să se mute, promițându-le pământ și diferite drepturi, sub protecția regelui. O idee despre modul în care se desfășura colonizarea poate fi găsită în etapele înaintării către Vestul Îndepărtat american. Odată ce grupul ajungea pe teritoriu care-i fusese oferit, se începea – cu ajutorul unui agrimensur – trasarea localității cu străzi, piață, șanț de apărare, amplasamentul bisericii, și se trecea la împărțirea teritoriului de-a lungul străzilor, în loturi egale sau aproape egale. Comunităților li se oferea pământ pentru a fi cultivat și primeau drepturi pentru a face comerț, pentru a organiza un târg și, de exemplu, pentru a practica meseria.

Acest ansamblu urban, împărțit cu atenție în loturi aproape egale, se observă încă destul de bine în structura urbană a orașelor transilvănene. În cazul orașelor Sighișoara, Bistrița și Cluj se remarcă și regularitatea schemei orașului, construit în jurul unei piețe dreptunghiulare. Bisericile parohiale sunt amplasate în mijlocul pieței (cu excepția Sighișoarei), poziție care la origine oferea o apărare mai bună. Într-adevăr, la întemeierea lor, orașele nu erau înconjurate cu ziduri de apărare, ci cu șanțuri și palisade din lemn. Este foarte probabil, în schimb, ca biserica parohială să fi avut un propriu zid de împrejmuire, ce servea drept ultimă apărare pentru populație. Acest model se păstrează încă la bisericile rurale din satele ridicate de sași, în jurul orașelor Brașov, Sighișoara, Sibiu etc. și este documentat la Cluj sau Bistrița, se păstrează la Mediaș și, în parte, la Sibiu. La început,

Sighișoara

toate cetățile erau construite din lemn, de aceea doar în foarte puține cazuri se mai pot găsi case construite înainte de sec al XVI-lea. În schimb, în biserici sunt păstrate adesea elemente de factură medievală, ce datează din primele secole ale colonizării.

Fortificațiile. Consiliul orășenesc: turnuri și palate

Între secolele al XIV-lea și al XVI-lea, fortificațiile din lemn și pământ au fost înlocuite cu zidurile de piatră (doar din secolul al XIV-lea a început să fie folosită și cărămida). În general, începutul acestor transformări datează din vremea inițiativelor politice ale lui Sigismund de Luxemburg, menite să consolideze orașele pentru a ține piept marii nobilimi. Printr-un decret emis de rege, satele din jurul Brașovului aveau obligația să aducă piatră de calcar de la carieră la șantierul destinat construcției zidurilor. În schimb, la Cluj erau folosite blocuri cioplite recuperate de la construcțiile romane, iar la Bistrița erau folosite pietrele obținute de la demolarea unei cetăți mai vechi, dar și blocuri tăiate recuperate din ruinele romane de la Turda, aflate la sud de Cluj.

În ceea ce privește turnurile de apărare, cea mai veche tipologie este cea de formă pătrată, ce datează din secolul al XIV-lea (se păstrează la Brașov, Cluj, Mediaș); turnurile sau bastioanele de formă poligonală sunt, în general, originare din secolul al XV-lea (la Brașov, Sighișoara, Cluj - unde Turnul Croitorilor este, de fapt, o reconstrucție din secolul al XVII-lea, cu multe transformări și restaurări succesive), în timp ce forma rotundă sau de potcoavă datează din secolul al XVI-lea (la Brașov și Sibiu), fiind contemporană cu perfecționarea armelor de foc, inclusiv a tunurilor, la care s-a răspuns cu forme de apărare fără muchii, puncte fragile prin excelență.

Un document din secolul al XV-lea ilustrează un sistem special de semnalare în caz de incendiu și de atac, de la turnurile de apărare, până la străzile sau la turnul central de la primărie: strategia presupunea să existe o perspectivă deschisă între străzi și turnuri, cu consecințe interesante pentru trasarea geometrică a zidului de apărare al cetății.

În primele secole, sediul consiliului orășenesc era un turn: la Brașov acesta e poziționat în mijlocul pieței, la Sighișoara este turnul principal cu poartă, iar la Sibiu turnul cu trecere între cele două piețe ale orașului, parte dintr-un fost zid de împrejmuire fortificat. Ulterior, consiliul orășenesc (numit Magistrat) a avut nevoie de un sediu mai important: în cazul Brașovului, acest sediu a fost construit în jurul turnului original, la Sibiu a fost mutat într-o clădire donată de un cetățean de vază al orașului. În toate cazurile este vorba de o poziție importantă în oraș, semnalată de prezența unui turn.

Biserici parohiale și biserici ale ordinelor religioase

Bisericile parohiale sunt, în general, mărturii ale unui stil gotic masiv, cu forme și tipologii diferite (biserică hală cu trei nave sau bazilicală, sau cu o singură navă etc.) În mediul protestant destul de conservator (Transilvania a aderat la reforma lui Luther după anul 1542), persistența stilului gotic este poate o perpetuare intenționată a unei tradiții sau poate că este mărturia preferinței, în cazul șantierelor mari, de a se încredința unei

Bistrița

experiențe deja verificate în construcții. Cert este faptul că, în cazul construcțiilor de biserici, s-au întrebuințat chiar până la sfârșitul secolului al XVII-lea structurile cu boltă și nervuri: a se vedea la Brașov Biserica Neagră, la Cluj biserica franciscană medievală etc.

Un limbaj diferit – baroc cu câteva elemente de inspirație clasică – și-a făcut apariția începând cu secolul al XVII-lea, după anexarea Transilvaniei la Imperiul Habsburgic (1699), a fost un moment care a marcat o reîntoarcere la modă a catolicismului după secolele de austeritate protestantă. Un vehicul important al acestei schimbări de gust a fost climatul iezuit: a se vedea bisericile iezuite de la Sibiu, Cluj și Brașov, unde biserica dominicanilor a fost transformată etc.

E interesant să observăm și distribuția bisericilor în cadrul orașului medieval. În timp ce biserica parohială se află într-o poziție dominantă, de obicei în centru, bisericile călugărilor cerșetori (franciscane și dominicane) au fost construite în poziții periferice, aproape de ziduri, adesea în preajma unor porți, lângă o stradă circulantă, cu o piațetă în fața sau pe latura bisericii. Alegerile de acest fel nu erau întâmplătoare, ci o urmare a unei strategii bine definite: bisericile se aflau astfel într-o poziție marginală, simbolică, deci mai aproape de căile păcatului care trebuia să fie curățat, dar erau plasate într-o poziție foarte bună pentru a strânge pomana. Mai mult, pământul de la periferie, aproape de ziduri, costa mai puțin. Piața de lângă sau din fața bisericii servea, în schimb, drept loc de predică și avea chiar piese de mobilier care erau scoase afară atunci când era nevoie. Începând cu secolul al XVIII-lea, odată cu reîntoarcerea catolicismului, bisericile au fost date spre folosință altor ordine religioase, care, aproape întotdeauna, le-au schimbat hramul; în schimb, aspectele de topografie sunt încă destul de evidente.

În încheiere, urbanistica imperial-regală a secolului al XIX-lea

Orașele săsești păstrează și anumite elemente arhitectonice din ultima perioadă a Imperiului Austro-Ungar: din punctul de vedere al detaliilor, se observă decorațiunile eclectice de pe fațade (adesea elemente alese din cataloage, obținute dintr-o producție de serie) sau cercevelele ferestrelor cu două canaturi, cu specifica bicromie maro-alb, elemente care se regăsesc peste tot în orașele Europei centrale. Din punct de vedere urbanistic, se observă algeri interesante, precum poziționarea noilor sinagogi în centrul orașelor, în interiorul zidurilor (la Brașov, Mediaș, Sibiu), aceasta fiind o consecință a legilor emise de imperiu cu privire la emanciparea evreilor (1867) sau emularea modelului *Ring* de la Viena, la Brașov, în sistematizarea părții estice a orașului, făcută după dărâmarea zidurilor. Acest fapt a presupus ridicarea unei biserici în stil neogotic, demolată apoi în 1965, dar și a unor clădiri publice importante în stil eclectic, clădiri care încă se păstrează în mijlocul unor întinse spații verzi.

Fig. 1. Hartă istorică a Imperiului austro-ungaric, concepută și realizată în anii 1869-1873. Arhivele de Stat austriece, Arhivele de război, B IX 715: originale Grossfürtenthums Transilvania.

Sate săsești și biserici fortificate

Anna Laura Palazzo

Transilvania se întinde pe o suprafață de 103.600 km² în centrul și nord-vestul României, acoperind aproape jumătate din teritoriul acestei țări.

Această vastă regiune, care are mai mult de șapte milioane de locuitori, a fost colonizată în mai multe valuri de popoare de origine germanică ce proveneau din Europa occidentală, mai ales din regiunea râului Mosela, de pe teritoriul statului Luxemburg de azi, din Brabantul de nord sau din Flandra: "sașii" s-au stabilit aici, conform tradiției, la invitația regelui maghiar Géza al II-lea (1141-1162) și a succesorilor săi, cu scopul de a apăra granițele regatului, întărind primele comunități de grăniceri înființate de secui, populație de origine turcă, ce se afla în Panonia chiar de dinaintea maghiarilor și fusese asimilată lingvistic de aceștia.

Potrivit tradiției, noii locuitori, pricepuți la lucrări de sistematizare a cursurilor de apă și la cultivarea terenului, au obținut privilegii și au ridicat șapte orașe-fortăreață în inima Transilvaniei: Bistrița, Sibiu, Cluj-Napoca, Brașov, Mediaș, Alba Iulia, Sighișoara – fiecare cu zonele sale rurale, unde, de-a lungul timpului, s-au format sute de sate, care au alcătuit așa-numitul Siebenbürgen și au avut active relațiile comerciale și culturale cu restul Europei.

Din punct de vedere al organizării statale, Transilvania a fost un principat, numit voievodat, asigurându-și o autonomie considerabilă și în timpul regatului Ungariei, și după căderea acestuia din urmă, în 1541, sub dominația otomană. Secretul acestei organizări a fost conviețuirea într-un oarecare echilibru a patru etnii, așa-numitele "stări" - unguri, secui, sași și români (*Nobiles, Siculi, Saxones* și *Valachi*) - cu drept de reprezentanță la sfaturile ținute de voievod.

În ciuda poziției dominante în sistemul de putere, sașii și-au păstrat tradițiile și folosirea limbii caracteristice de origine germanică și au aderat la Reforma protestantă obținând recunoașterea religiei lor. Aceste trăsături identitare au persistat în ciuda unor evenimente politice și economice de mare amploare, cum ar fi anexarea Transilvaniei la Imperiul Habsburgic (1688) și, după mai bine de două secole, proclamarea statului național România (1918).

Pe fundalul unui echilibru multiseclar, instaurarea regimului comunist a reprezentat o neașteptată soluție de continuitate: mutarea forțată a țăranilor în zonele urbane și sfârșitul tradiției unei comunități aveau să ducă la abandonarea și degradarea ireversibilă a unui patrimoniu istoric și monumental identificat prin existența a mai mult de 250 sate și 300 de biserici.

Fig. 2. Viscri (după G. Gerster, M. Rill, *Siebenbürgen im Flug. Das deutsche Siedlungsgebiet: seine Kirchenburgen, Dörfer, Städte und Landschaften*, Edition Wort und Welt, München, 1999).

Odată cu intrarea României în Uniunea Europeană (2007), fenomenul de depopulare a acestor teritorii, însoțit de fenomenul de emigrare către alte țări europene nu se oprește. Conform unor statistici, populația "sasă" din Transilvania, care în 1934 era compusă din 240.000 de persoane dintr-un total de 3.200.000 de locuitori, nu ar ajunge azi nici la 20.000 de unități, care împart teritoriile în care s-au stabilit cu alte comunități slab integrate: sârbi, unguri, ucrainieni și români, și un număr necunoscut de romi. Principala comunitate stabilită aici se găsește în interiorul zonei colinare dintre Sibiu, Sighișoara și Făgăraș, iar două comunități mai mici sunt atestate de-a lungul granițelor istorice ale Transilvaniei spre est și spre nord, dovedind din nou funcția de apărare pe care o aveau satele la începutul mileniului al doilea.

Valori ale comunității și valori dobândite

În Transilvania, grație persistenței unor planuri de tip medieval și păstrării unor artefacte originale realizate din materiale ca argila, lemnul sau piatra perfect prelucrate, așezarea rurală are o importanță istorică și artistică de prim rang. Fiecare sat reproducea structura administrativă a regiunii, organizând diferitele etnii în "vecinătăți" distincte din punct de vedere topografic, cu scopul de a garanta ordinea socială și respectarea tradițiilor și de a orândui obligațiile morale și religioase ale membrilor comunității. Componentei sase, care a dominat de-a lungul istoriei (aproximativ 70%), i se datorează un tipar de organizare a populației reinterpretat în numeroase forme, în funcție de modalitățile de îmbinare a trei elemente: perimetrul distribuit, lotul ortogonal prelungit, cu adâncime uneori mai mare chiar de o sută de metri și, în interiorul său, unitatea de locuit adiacentă drumului, dar cu deschidere la o curte cu numeroase anexe. Strada principală, care adeseori însoțește pe secțiuni neobișnuit de lungi traseul unui șanț, se poate ramifica, rezultând astfel o unicitate geografică, în formă de bazin sau de vestigiu monumental (Fig. 1, 2, 3). De cele mai multe ori, complexele arhitectonice, cum ar fi biserica fortificată și castelul - *Die Burg* -, sunt așezate pe vârful unei coline ce străjuiește satul și au rol de garnizoană defensivă: este vorba despre adevărate cetăți, cu hambare și magazii pentru a asigura protecția și traiul locuitorilor în timpul asediului mongolilor, în secolul al XIII-lea, și cele al turcilor, din secolele al XIV-lea și al XVII-lea.

În viața de zi cu zi, după modelul satelor din Europa centrală și de vest, spațiile comune de locuit și cele pentru comerț se găseau de-a lungul drumurilor: aici apar, fără acces direct, fațadele unor construcții cu unul sau două etaje, între care se află porți mari care dau în curți al căror scop este acela de a împărți spațiul intern, adică gospodăria sau diversele acareturi, cum ar fi hambare sau adăposturi pentru animale, construite, în general, în partea din spate. Pe lângă acestea, o succesiune de parcele cultivate, repartizate familiilor de țărani, dar care erau, cel puțin la origine, în proprietate colectivă (Fig. 4).

În depărtare, pe culmile dealurilor, se găsesc plantații necesare aprovizionării cu lemne de foc și terenurile lăsate pentru pășunat, ce amintesc de pământurile comune pe care

Figg. 3, 4. Roades.

orice sat le păstra cu sfințenie în afara loturilor care erau împărțite țăranilor prin tragere la sorți și cultivate folosind sistemul de rotație trienală.

Ce a mai rămas din aceste modele de așezare și din pământurile cultivate? După căderea regimului comunist, guvernul român s-a concentrat mai ales pe politica de relansare a patrimoniului arheologic bazat pe valoarea moștenirii romane, considerată fundamentală pentru identitatea națională. În schimb, comunitatea internațională a manifestat un interes deosebit pentru conservarea acestor mărturii, sprijinind înscrierea unor situri sau a unor monumente în Patrimoniul Comun al Umanității, idee puternic susținută de pușinii locuitori. Este cazul bisericilor fortificate de la Birthälm (Biertan), Darsch (Dârjiu), Deutschweisskirch (Viscri), Kelling (Câlnic), Tartlau (Prejmer), Wurmloch (Valea Viilor) și a cetății fortificate din Keisd (Saschiz).

În afara „proiectelor pilot” de restaurare a construcțiilor-monument la inițiativa Consiliului Europei și a Comisiei Europene, activează și diverse fundații private pentru recuperarea unor porțiuni limitate din construcțiile rezidențiale („casele țăărănești tradiționale” împreună cu dependințele lor) din partea fundației Mihai Eminescu Trust (MET), care îl are drept președinte pe Prințul Charles al Marii Britanii, din partea Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit, organizație foarte activă, aflată în subordinea guvernului german și din partea unui număr necunoscut de Heimat-Ort-Gemeinschaften (HOG), asociații non-profit cu sedii în Germania și Austria care se ocupă cu strângerea de fonduri pentru salvarea urmelor materiale ale unei civilizații pe cale de dispariție.

Recuperarea acestei importante moșteniri pune probleme de corespondență între forma și funcțiile obiectelor manufacturate, de reorganizare și actualizare a contextelor lor de viață și semnificație, în termeni mai generali: e de ajuns să ne gândim cât de dificilă este dezvoltarea durabilă a programelor extinse pentru refacerea patrimoniului religios în absența unor comunități capabile să revitalizeze acest uz și să îl mențină, sau în condițiile în care populațiile nomade stabilite în locuințele vechi tind să le folosească la propriu, până la distrugere și să colonizeze teritoriile din imediata apropiere cu tabere făcute din deșeuri de construcție; sau, în fine, la normele restrictive privitoare la rețeaua de drumuri, folosită aproape exclusiv de căruțele pitorești ale țăganilor (Fig. 5, 6).

În acest moment, marcat de o modernitate îndoielnică, unica prioritate pare să fie puternic legată de extinderea ariei urbane a capitalelor de județ și a marilor centre, înzestrate cu infrastructură și servicii, precum și de funcțiile pe care fiecare dintre acestea le au: Sibiu pentru rolul său cultural și administrativ (Capitală culturală europeană în 2007), Făgărașul pentru tradiția sa industrială, Brașovul ca centru universitar și Sighișoara pentru activitatea turistică. Aici, casele de vacanță sunt forme de investiții rezervate cu precădere străinilor.

Oricum, este vorba despre inițiative sporadice, întreprinse în lipsa vreunei măsurători și a unor relevee sistematice ale situației reale și, ceea ce e mai grav, fără măsuri adecvate de monitorizare a clădirilor salvate, rămase tot nelocuite în absența unor criterii de redistribuire a locuințelor, în absența mecanismelor eficace de conservare și întreținere a

Fig. 5. Așezare nomadă de lângă Alma Vii.

Fig. 6. Cloasterf.

imobilelor etc. Și, la un interval de câțiva ani, nu a mai rămas nicio urmă a restaurărilor documentate întreprinse cu un considerabil consum de energie. În situații extreme, șantierele sunt sistate și reluate în funcție de posibilități, cu personal necalificat și fără vreun control sau vreo protecție.

Teme pentru repunerea în folosință

În Siebenbürgen protagonistul absolut este pustietatea, spațiul și timpul au unități de măsură mult mai dilatate, însăși percepția distanțelor e puternic distorsionată de accesul dificil.

Nu există o “revendicare din teritoriu”, ci doar modalități spontane și dăunătoare de refolosire a patrimoniului și a valorilor memoriei. Nu există nici o semnificativă “revendicare a teritoriului” dinafara acestuia sau vreo formă de interes instituțional care să se materializeze în politici de dezvoltare.

De fapt, distanța antropologică dintre vechile formele și cele moderne de a locui ar cere, la diferitele niveluri, o adaptare a formelor teritoriale la nevoile de funcționare ale unor potențiali noi ocupanți. În această succesiune de abordări, primul strat este constituit din unitatea de locuit, celulă de bază, care, chiar dacă are o structură rigidă, în esență admite operațiuni de înnoire compatibile cu nevoi ce pot fi definite generic ca actuale. Acest lucru este valabil și pentru serviciile banale, care își pot găsi locul și în tipul tradițional de gospodărie, datorită prezenței unei curți interne și a flexibilității clădirilor de la țară.

Pe treapta imediat superioară, adică cea a “proximității” satului, poate fi utilă o delimitare între diferite tipologii de intervenție care privesc binomul continuitate-schimbare după funcționalitate, pornind de la un prag minim de adaptare simplă, legată, de exemplu, de îmbunătățirea drumurilor interne și de tranzit, păstrând, pe cât se poate, structura așezării inițiale, până la pregătirea noilor centre pentru servicii esențiale în zonele cu infrastructură.

Pentru îndeplinirea criteriilor de locuire impuse de niște dotări superioare, problemele pot fi combătute doar printr-o programare a unei zone ample, care să se ocupe de promovarea și susținerea locuințelor strâns legate de direcțiile de dezvoltare locală ce pot fi puse în practică la scară regională sau județeană.

Județul, propus ca partener de discuții cu statut privilegiat în politica Europei extinse, ar fi cel care ar trebui să își exprime acordul față de un model de așezare și de organizare, luând în considerare anumite elemente consacrate ale analizei ansamblurilor urbane: de la reproiectarea generală a întregii geografii administrative, cu o contopire a localităților mici și foarte mici, până la dispunerea unor criterii de referință pentru reorganizarea generală a drumurilor de tranzit și acces; de la definirea în funcție de nevoi a prestațiilor dorite în materie de dotări și servicii către populație, până la efectele asupra peisajului, înțeles ca punctul de sinteză pentru evaluarea impactului.

Înainte de a implica pietrele, această perspectivă implică oamenii: dacă dezinteresul

pentru patrimoniul moștenit continuă să fie o problemă culturală, cererea de recuperare ar putea necesita mână de lucru calificată și formată, cu implicarea directă a societății civile și elitelor intelectuale, care sunt, în mod curios, absente sau neunitare. Acest lucru impune ca procesele de dezvoltare să treacă prin faze ample de coparticipare și concentrare, pentru a extinde aria de interes și de relații la alți potențiali colaboratori financiari sau în legătură cu proiectul, indiferent dacă provin “din afară” sau “din interior”.

Cu alte cuvinte, trebuie să se facă o evaluare clară a scenariilor problematice ale unei dezvoltări sustenabilă, care să conducă, înainte de toate, la repopulare și relansare economică, reducând impactul și compromiterea bogăției naturale și a biodiversității, care constituie chiar și azi cele mai semnificative resurse ale regiunii.

De fapt, acest teritoriu, aparent refractar atât la modele de transformare venite din afară cât și la presiunea de ordin local, poate să reprezinte un important banc de încercare pentru scenarii de dezvoltare orientate spre dimensiunea peisajului văzută ca o matrice de evaluare, orientând domeniile de intervenție către formele cele mai potrivite pentru a-l proteja și valorifica.

În concluzie, o politică pe termen lung ar trebui să conducă la definirea unor norme prioritare îndrăznețe, pe baza criteriilor geografice și teritoriale, care să facă apel nu doar la principiul de îmbunătățire a performanțelor teritoriale, ci și la calitatea formală și la condițiile de conservare a spațiilor locuite.

Bibliografia

H. Fabini, *Atlas der Siebenbürgisch-sächsischen Kirchenburgen und Dorfkirchen*, Heidelberg, Monumenta, 1999.

G. Gersten, M. Rill, *Siebenbürgen im Flug. Das deutsche Siedlungsgebiet: seine Kirchenburgen, Dörfer, Städte und Landschaften*, München, Edition Wort und Weit, 1999.

P. Niedermaier, *Der mittelalterliche Städtebau*, Arbeitskreis für Siebenbürgse Landeskunde e. V. Heidelberg, Gundelsheim, 1996.

S. Nistor, *Heritage at risk, Icomos world report 2002/2003 on monuments and sites in danger*, München, K.G. Saur, 2003.

S. Nistor, *Romania's Urban Architectural Heritage: between neglect and revitalization*, ARCCHIP WORKSHOP A03, Prague/Liblice, 2001.

Case, biserici și monumente restaurate pe teritoriile comunității sașilor din Transilvania

Francesco Giovanetti

Sașii încep să se stabilească pe teritoriul Transilvaniei în secolul al XII-lea, la chemarea imperiilor agresive de dincolo de granițe. *Hospites regis de Ultrasyllvas* sunt, de fapt, populații stratificate social provenind dintr-o zonă europeană ce vizează nu numai Germania actuală, ci și Flandra, Luxemburgul sau Franța. Coloniștii, sosiți în mai multe etape, pun bazele unei economii înfloritoare de tip agricol, minier și meșteșugăresc, ce se va cristaliza într-o pătură burgheză predominantă față de cea locală și care, de-a lungul istoriei, se implică în evenimentele istorice și politice din zonă, chiar dacă în calitate de comunitate de sine stătătoare, unită și solidară.

Un element cultural specific așezării răspândite sunt bisericile fortificate, care reprezintă pentru comunitatea locală punctul de reunire al întregii populații în timpul deselor incursiuni ale armatelor sau grupurilor inamice.

După Primul Război Mondial, după ce Imperiul Austro-Ungar a cedat Transilvania României, sașii își păstrează integritatea, coeziunea comunitară și preogativele socio-economice. La fel se întâmplă și în timpul regimului comunist. Căderea lui Ceaușescu, în 1989, deschide calea unei vaste emigrări, mai ales către Germania. În câțiva ani, populația suferă un dezechilibru demografic: față de 360.000 de persoane în 1977, în 1992 este mai mult decât înjumătățită. În 2001 se reduce la aproximativ 37.000 locuitori, o zecime față de anul 1977.

În urma lor, casele și câmpurile rămân abandonate pentru mult timp și, mai apoi, sunt folosite de populația română și, mai nou, de romi. Amplul patrimoniu imobiliar de uz privat decade în orașe și în așezările agricole. La fel de mult are de suferit și bogatul și numerosul patrimoniu al bisericilor fortificate. În acest caz, efortul comunității evanghelice luterane de origine germană și al altor susținători este hotărâtor în conservarea impunătoarelor edificii.

Efectele noii scăderi de resurse economice nu îi descurajează pe protectorii bisericilor fortificate: îndelungata tradiție a conservării clădirilor utilizând materiale și mijloace specifice construcțiilor locale se dovedește a fi cea mai potrivită să facă față unei perioade de restricții. La acest lucru contribuie numeroși meșteri în zidărie, în dulgherie, în tâmplărie, și în alte meșteșuguri minore din domeniul construcțiilor. În 1997 tocmai acest context îi atrage atenția prințului Charles, moștenitorul coroanei britanice, în prefața sa la o importantă carte a lui Hermann Fabini: “in [the] unspoilt scenery of the Saxon villages of Transylvania [the] fortified medieval churches [...] are the focus for the survival of a legacy of architecture, arts, crafts and local traditions”.

În incinta bisericilor fortificate se obișnuia să se ridice construcții destinate adăpostirii comunității în timpul incursiunilor inamice în zonele din jurul lor. Țăranii și burghezii își aduceau aici averile, activitățile, inclusiv școala și alte servicii din sat. În spatele bisericii Viscri-Deutschweik Kirch (vezi p. 58), patrimoniu Unesco, se observă șoproane cu rol de magazine. În complexul bisericii Sfintei Cruci de la Prejmer-Tartlau, situată într-o zonă de graniță tensionată, se poate observa un foarte bine reprezentat și sugestiv: o construcție de patru nivele, cu galerie externă, a fost ascunsă în spatele zidurilor pe toată întregimea sa.

Bisericile fortificate și-au pierdut de mult timp funcția socială de bază și o mare parte din construcțiile periferice ale complexului sunt nefolosite. În unele complexe mai cunoscute au fost înființate mici muzee ale comunității locale, însă funcția de biserică nu s-a pierdut și exercită o puternică și activă atracție spirituală asupra localnicilor și vizitatorilor, chiar dacă nu sunt credincioși. Datorită simplității obiectelor sfinte, a orgilor în perfectă stare de folosință, al cântecelor religioase, biserica nu riscă să devină muzeu prin ea însăși și nu are nevoie de o nouă întrebuințare. (Valea Viilor-Wurmloch, sit Unesco)

Întreținerea acoperișurilor. Acoperișurile din partea veche a Sibiului sunt adesea stricate. Reparațiile sunt executate pe criterii economice, așa că e vorba de “intervenții minime”, iar țiglele de substituție sunt așezate cu grijă și precizie la locul lor. În ochii noștri poate părea neplăcut efectul dat de concentrarea unor noi elemente monocrome, de producție industrială, însă, în lipsă de ceva mai bun, patina timpului ne va ajuta să ne facem o idee. În sat, la poalele bisericii fortificate din Valea Viilor-Wurmloch, sit Unesco, cârpelile acoperișului cu piese luate de la clopotniță arată o dezordine instalată cu atenție. Expunerea imaginii acoperișurilor de-a lungul timpului oferă o priveliște plăcută (vezi p. 8), ce poate să absoarbă chiar și prezența țiglelor ceramice.

Simplitatea realizării unor instalațiilor îmbină de minune economia și reversibilitatea. O perdea ascunde traseul unui cablu din instalația electrică din biserica romană de la Cisnădioara-Michelsberg (1223), care adăpostește, încă din 1920, un altar al victimelor din rândul sașilor din Transilvania maghiară decedate în timpul Primului Război Mondial.

Marea fortăreață de la Rupea-Reps a făcut subiectul a numeroase intervenții de restaurare finanțate de Uniunea Europeană și administrate de Guvernul Român, finalizate de curând. Imaginea impresionantă a complexului văzut de departe se redimensionează pe măsură ce te apropii. Analiza dă la iveală o restaurare neglijentă, incompetentă și deja degradată: încăperile refăcute cu finisaje de o modernitate pretențioasă, zidurile puternice stricate de excesul de stucaturi adăugate și de zugrăveli nepotrivite. Sufletul sașilor a fost obligat să emigreze.

Întreținere continuă. Înlocuirea pieselor care nu mai prezintă încredere prelungește eficiența structurilor de susținere a acoperișului și îi perpetuează forma. În partea superioară a imaginii se observă înlocuirea anumitor cosoroabe și grinzi de susținere a căpriorilor cu un lemn nou asemănător, legat de cel vechi prin îmbinări “la mijlocul lemnului”, în timp ce șipcile de susținere a țiglelor au fost înlocuite integral. Este vorba despre acoperișul Catedralei Evanghelice din Sibiu. Biserica este astăzi amenințată de o intervenție de reabilitare seismică de proporții.

Sunt multe lucruri de descoperit și de pus în valoare, așa cum arată și tencuielile în relief (v. p. 26) readuse la lumină de găurile create în tencuielile superficiale recente ale edificiilor orășenești (piața cetății Sighișoara-Schässburg) sau pictate minunat (v. p. 136) și care încă mai există în bisericile fortificate (Biserica Fortificată Sfântul Nicolae Hărman-Honigberg).

Bibliografia

- 1 H. Fabini, *The church-fortresses of the Transilvanian Saxons*, Sibiu, Monumenta, 2010.
- 2 J. Hülsemann, *Das sächsische Bauernhaus in Siebenbürgen. Was wie machen an alten Häusern?*, Quedlinburg, Quedlinburg DRUCK GmbH, 2012.

Imaginea falsă, Vlad Țepeș

Antonio D'Alessandri

Dincolo de orașelul săsesc Bistrița, în nord-estul Transilvaniei, se află Pasul Tihuța, care permite trecerea spre Bucovina. Aici a plasat scriitorul irlandez Bram Stoker acțiunea celebrei sale cărți *Dracula*. Și totuși, spre deosebire de ceea ce putem să citim în roman, aici nu se înalță niciun castel. Stoker nu a vizitat niciodată Transilvania, aflată încă, în vremea publicării operei (1897), sub dominația austro-ungară. Fantezia sa, influențată de imaginarul gotic, răspândit în cultura anglo-saxonă, a fost alimentată de consultarea cărților, stampelor și hărților din diverse biblioteci, și, mai ales, ale celor de la British Museum, către care a fost îndrumat de prietenul său, orientalistul Arminius Vambery (maghiarizare a numelui german originar din Slovacia Hermann Weinberger). Astfel a aflat despre un principe român, care a trăit la jumătatea secolului al XV-lea și căruia i se atribuiseră prin tradiție un temperament deosebit de sângeros și o cruzime demnă de cei mai teribili tirani din istoria omenirii, dacă nu chiar mai mare: Vlad Țepeș. Era vorba de Vlad al III-lea, trăgătorul în țeapă, zis și Draculea (forma populară a lui Dracula), adică fiul Dracului, de la porecla tatălui său Vlad, voievod al Valahiei în prima jumătate a secolului al XV-lea. Specialiștii nu sunt de acord asupra originilor apelativului Dracul. Acesta ar putea indica apartenența lui Vlad (tatăl) la Ordinul dragonului, înființat în 1408 de Sigismund de Luxemburg sau poate deriva de la *drac*, în timp ce termenul latin originar, *draco*, înseamnă dragon, la rândul său simbol al Satanei (de aici drac).

Datorăm deci fanteziei unui scriitor irlandez faptul că în anii următori publicării romanului *Dracula*, Transilvania a devenit, prin antonomază, țărâmul vampirilor, al castelelor înspăimântătoare și al personajelor sinistre: de la protagonistul romanului lui Stoker la filmul muzical al lui Jim Sharman din 1975, *The Rocky Horror Picture Show*, de la *Nosferatu* a lui Murnau (1922) la *Dracula* lui Coppola (1992). În cultura populară, românul Vlad Țepeș a fost asociat aristocratului oriental protagonist al romanului lui Stoker. Diversele așa-zise încercări de a-i descoperi castelul (cel al personajului literar, nu al celui istoric) au adus, după căderea regimului comunist în 1989, beneficii consistente turismului românesc. Cazul cel mai cunoscut este acela al castelului Bran, din sudul Transilvaniei, lângă Brașov. Se presupune că acest loc a fost frecventat de personajul istoric Vlad Țepeș, de unde și identificarea castelului Bran cu cel al lui Dracula, așa cum s-a întâmplat și cu cetatea Poenari, din județul Argeș, ce datează din secolul al XII-lea. Într-una din nenumăratele cercetări pe această temă s-a susținut recent că locul la care făcea referire Stoker era un vârf muntos de dincolo de Pasul Tihuța, în Munții Călimani, din

lanțul Carpaților Orientali, la granița dintre Transilvania și Moldova. Azi, pentru a porni pe urmele groaznicului conte, doritorul poate alege dintre zeci de pachete turistice.

Există deci cel puțin trei Dracula: acel Vlad Țepeș pe care ni-l dezvăluie cercetările istorice, personajul sângeros subiect al filadelor, baladelor în versuri, surselor iconografice, manuscriselor, toate acestea materiale produse între sfârșitul secolului al XV-lea și secolul al XVI-lea în diferite contexte (maghiar, german, rus, grec, turc, francez), și, în fine, nobilul conte vampir secui, adică székelyek, populație maghiară din Transilvania), rodul imaginației lui Bram Stoker. Abia în cursul secolului al XIX-lea figura istorică a “trăgătorului în țeapă” a fost redescoperită și transformată în aceea a unui erou, într-un mit fundamental al identității și independenței națiunii române. De fapt, Vlad Țepeș a domnit din 1456 până în 1469 și, pentru scurte perioade, în 1448 și 1476. În timp ce Italia trăia vremurile bune ale Umanismului și Renașterii, Valahia, tărâmul stăpânit de Vlad, era prins între influența maghiară la nord și expansionismul otoman la sud. Pentru a-și asigura conducerea țării și independența acesteia, în 1459, după ce a refuzat să plătească tribut Imperiului otoman, Dracula a încheiat cu regele maghiar Matei Corvin o alianță împotriva turcilor. Astfel începea rezistența sa împotriva otomanilor, ajunsă în punctul culminant în 1462, când s-a opus campaniei militare pornite de sultanul Mahomed al II-lea împotriva Valahiei. Arestat de Matei Corvin, de la care așteptase sprijin, a fost, după eliberarea sa, protagonistul unui război împotriva turcilor, pentru recucerirea Valahiei și recâștigarea tronului (1476), fiind ajutat de Ștefan cel Mare, domnul Moldovei, și Ștefan Batori, voievodul Transilvaniei. Moare la câteva săptămâni după a treia sa urcare pe tron, fiind victima rivalului său Basarab Laiotă. Vlad Dracula este pe drept cuvânt considerat o figură de marcă a cruciadei anti-otomane din secolul al XV-lea, deși imaginea sa falsă l-a transformat, în imaginarul colectiv mondial, într-un personal fantastic.

Un inel drept pecete, Ștefan cel Mare

Francesco Guida

Ștefan cel Mare a fost sanctificat de Biserica ortodoxă în urmă cu câțiva ani și este sărbătorit pe 2 iulie, ziua morții sale. Pentru toți românii și pentru cetățenii Republicii Moldova s-a aflat întotdeauna printre cele mai importante personaje ale istoriei naționale, fiind domnul care a reușit să conducă destinele Țării Moldovei timp de aproape o jumătate de secol, împiedicând ca aceasta să cadă pradă dorinței de cucerire a Imperiului Otoman, a Regatului Ungariei sau a celui polono-lituanian. Chiar și aparținând unei biserici care nu a impus niciodată celibatul preoților, pentru un sfânt, poate că a avut cam multe neveste: trei. Desigur, aceasta se explică prin semnificația politică a acestor căsătorii. Însurătoarea cu o domniță din alt regat sau principat servea la întărirea alianțelor politice sau, cel puțin, aceasta era intenția celor implicați. Alegerea soției era, în egală măsură, un demers diplomatic. Evdochia (Bunăvoința) era sora principelui Kievului Simion Olelcovici și rudă cu Cazimir al IV-lea al Poloniei; Maria de Mangop, descendentă a Paleologilor și Comnenilor, garanta bunele relații cu orașul genovez Caffa și alte cetăți de la Marea Neagră; iar Maria Voichița era valahă, deci din celălalt Principat român de care Ștefan a fost în permanență interesat politic.

Într-o călătorie ideală de-a lungul teritoriilor românești, domnul Ștefan poate că nu ar merita decât o simplă menționare istorică, dacă nu am ține seama și de meritele sale în domeniul istoriei artei. S-a numărat între cei mai importanți ctitori de biserici, de regulă cu o valoare artistică semnificativă. Zidurile acelor lăcașuri de cult ne povestesc câte ceva din istoria domniei sale și despre cultura acelor neamuri în secolul al XV-lea. Ghidul turistic nu omite să explice că în biserica din Pătrăuți tabloul de familie al principelui este ușor diferit față de prima reprezentare și de cele realizate anterior în alte biserici, pentru că, după moartea copiilor din prima căsătorie, în 1496 s-a stins, înaintea tatălui său, și Alexandru, primul născut din a treia căsătorie. Așadar, în prim plan, alături de Ștefan, apare fiul său Bogdan (în biserica Sf. Gheorghe de la Voroneț este însă prezent lângă mama sa, Maria Voichița), care va urca mai târziu pe tron sub numele de Bogdan al III-lea. Însă un spațiu gol prea mare duce cu gândul la faptul că acolo trebuia să se afle principele defunct.

Viața lui Ștefan a început ca în povești, dealtfel. Tradiția populară orală spune că a fost conceput la Borzesti, unde Bogdan, pe atunci prinț moștenitor al dinastiei Mușatinilor, a petrecut doar o singură noapte în casa unei văduve, foarte tânără și foarte frumoasă. La plecare, el i-a dat un dar tinerei cu care se iubise: un inel, pe care erau gravate coroana regală și semnătura domnitorului. Însă nu a știut nimic despre copilul pe care tânăra l-a

născut în 1433, ca urmare a acelei nopți. Zece ani mai târziu, Ștefan și mama sa s-au înfățișat aceluiași Bogdan, de acum suveranul Moldovei, în capitală, la Suceava, pentru că băiatul era acuzat de moartea unui copil de o vârstă cu el. Dându-și seama că îl avea în față pe fiul său, după cum dovedea inelul de aur, domnitorul l-a luat pe Ștefan sub protecția sa și i-a permis să locuiască la Curte. Câțiva ani mai târziu, când tatăl său a fost ucis mișelește de uzurpatorul Petru Aron, tânărul a fost nevoit să părăsească Suceava pentru a se refugia în Transilvania. În 1475 a reușit însă să se întoarcă în Moldova în fruntea a 6000 de valahi și să îl alunge pe uzurpator. Apoi i-a strâns pe boieri în apropiere de Suceava, pe câmpul de la Direptate, spre a-i jura credință. Era începutul unei lungi și strălucitoare domnii: Ștefan avea să își încheie existența pământească aproape o jumătate de secol mai târziu, în 1504, deci în urmă cu 512 ani.

Moldova nu era un stat de dimensiuni mari, dar nici ne semnificative și, mai ales, era situată într-o poziție geografică specială, la confluența sferelor de interese ale unor state mult mai întinse și puternice: Regatul Poloniei și al Lituaniei, cel al Ungariei (condus de marele rege și protector al artelor Matei Corvin și care nu se afla încă sub dominație habsburgică) și Imperiul Otoman, într-o puternică ascensiune: sultan era Mahomed al II-lea, cuceritorul Constantinopolului. Era inevitabil ca domnii Moldovei să fie nevoiți să acționeze politic și militar mai ales în funcție de poziția geo-politică, fără să poată uita că până și luptele din sânul clasei conducătoare și al nobilimii erau influențate de aceasta. Nu întâmplător în urmă cu câțiva ani un istoric ca Eugen Denize a simțit nevoia să scrie o carte despre Ștefan cel Mare, dedicată "dimensiunii internaționale a domniei sale". Zecile de ani de domnie au fost, deci, o succesiune de războaie și înțelegeri diplomatice (încheiate uneori prin intermediul căsătoriilor), cu un vecin sau cu altul, inclusiv cu domnul Munteniei, celălalt Principat locuit de români. Nu e de mirare că, mai ales pentru luptele duse cu turcii, principele de la marginea Europei a fost numit pe bună-dreptate de Papa Sixtus al VI-lea, athleta Christi. Papa nu a reușit însă să formeze în jurul lui o alianță antiotomană ca cele din timpul cruciadelor.

În ciuda numeroaselor sale succese, Ștefan nu a reușit să realizeze în mod stabil și definitiv unificarea și centralizarea mai multor teritorii, ca în cazul Moscovei, Poloniei și Ungariei. Chiar și capacitatea de a asigura independența *de facto* a propriului Principat nu a fost un câștig definitiv, Moldova ajungând în cele din urmă să fie absorbită în sfera de influență a Imperiului Otoman, ca stat vasal, menținându-și totuși identitatea, fără să devină pașalâc și teritoriu sub stăpânire străină. De altfel, în prima parte a secolului al XVI-lea, însăși Ungaria a fost zguduită de înaintarea turcilor. Domnul moldovean a ridicat armele împotriva acestora de patru ori, obținând succese importante, constrângându-i la încheierea unei păci de compromis și, mai ales, împiedicându-i să își impună suveranitatea deplină asupra Moldovei și să devină stăpânii întregului bazin al Mării Negre, fapt de mare importanță economică. În obținerea unui asemenea rezultat, a știut să acționeze cu diplomatie, evitând izolarea și asigurându-se de sprijinul sau neutralitatea celorlalte puteri vecine. Foarte pe scurt, se poate spune că a oscilat între axa polono-turcă și cea ungaro-valahă. A profitat cu abilitate de contextul internațional: în 1473 refuzul de a mai plăti tribut și acțiunea simultană de a impune pe tronul Țării Românești un domn care îi era prieten în locul unui vasal fidel al sultanului au coincis cu probleme militare grave pentru

Mahomed al II-lea, la est și la vest. Expediția turcă în Moldova din anul următor a fost un adevărat dezastru.

Era fundamental să înfrunte pe rând Marile Puteri, altfel soarta Moldovei ar fi fost pecetluită. În egală măsură însă i-a împiedicat pe suveranii maghiari și poloni să își impună influența asupra Principatului, chiar și folosindu-se de o grupare a boierilor. Nu este în spiritul acestei lucrări să intre în detaliile istoriei politico-militare a Moldovei din a doua jumătate a secolului al XV-lea, dar este suficient să amintim că Ștefan cel Mare a fost nevoit să se confrunte, diplomatic sau *manu militari*, cu mai multe state, obținând victorii de multe ori importante împotriva polonilor, maghiarilor și valahilor, dar mai ales, împotriva Marii Puteri în ascensiune și menită să domine scena pentru multă vreme, Imperiul semilunei. Rare au fost înfrângerile și toate depășite cu pricepere diplomatică. Victoriile cu care s-a putut lăuda cel mai mult au fost cele din bătăliile împotriva turcilor la Vaslui, Cătăbuga, Șcheia, ca să nu mai spunem de victoria de la Baia contra lui Matei Corvin și cea de a Lipnic contra tătarilor.

Într-o lume în care facțiunile nobiliare și feudale erau foarte importante, Ștefan a reușit să impună autoritatea centrală, punând capăt, după 25 de ani, luptelor grele dintre urmașii lui Alexandru cel Bun, cel care consolidase în mod semnificativ Țara Moldovei, născută în secolul al XIV-lea. Mână de fier, nu ezită să-i trimită la moarte pe unii pretendenți la tron (printre care și pe asasinul tatălui său Bogdan al II-lea, Petru Aron), ca și pe mulți dregători. Încheierea a ceea ce se poate defini un război civil și dinastic a pus capăt și influențelor străine tradiționale, maghiară și, mai ales, polonă. Era foarte important pentru suveranii poloni să mențină controlul asupra “drumului Moldovei”, de-a lungul căruia erau transportate mărfurile de la Cetatea Albă, pe Nistru, până la Liov, astăzi în Ucraina. Cam acestea erau și interesele conducătorilor unguri. Un mare succes l-a reprezentat respingerea invaziei maghiare conduse chiar de Matei Corvin, care, rănit în bătălia de la Baia din 1476, a făcut calea întoarsă. Regele maghiar înțelesese perfect jocul diplomatic al lui Ștefan și îi scrisese despre asta regelui polon: “Se apropie chiar și de turci și de tătari, desigur, pentru ca, între atâția stăpâni, pefidia sa să poată rămâne cel mai adesea nepedepsită”. În realitate, principele moldovean semna tratate prin care recunoștea suveranitatea – exclusivă – a unui rege străin (fie că era vorba de Cazimir al IV-lea al Poloniei sau de Matei Corvin) sau plătea un tribut sultanului, dar, de fapt, acționa ca un domn independent, obținând tocmai prin asemenea acțiuni diplomatice înțelegerea de care avea nevoie pentru a duce teritoriul Moldovei la maxima expansiune, la sud reanexând Chilia – piață de mare importanță și la nord Hotinul. Ceea ce, evident, nu întârzie să aducă atingere intereselor mai multora dintre puternicii săi vecini.

Ștefan, atât de laudat de Papa, a cinstit credința ortodoxă demonstrând spirit de independență și în legătură cu treburile bisericii: în primii ani de domnie i-a alungat din Principat pe franciscanii acuzați de prozelitism. Puternica sa credință ortodoxă este demonstrată și de activitatea intensă de construire a bisericilor. Semnificația unei astfel de activități, care nu era îndreptată și nu privea doar clerul, ci întreaga populație și, așa cum am mai spus, reprezintă o parte importantă a moștenirii lui Ștefan. Biserica a fost destinată a numeroase donații și chiar și mănăstirile de la muntele Athos, azi în Grecia, l-au avut pe principele moldovean printre binefăcătorii lor. Procedând astfel, el se înscria

Pătrăuți, Biserica Sfânta Cruce, Ștefan cel Mare cu familia

în tradiția împăraților bizantini, al căror titlu a avut în mod vremelnic ambiția de a-l purta, situându-se în acel context istoric definit de titlul unei lucrări a lui Nicolae Iorga, *Byzance apres Byzance*.

Durata mare a domniei lui Ștefan se explică și prin calitățile sale de comandant militar și prin aceea că a dispus de o armată semi-permanentă (ceva asemănător realizase în secolul al XV-lea în Ungaria Matei Corvin, așa-zisa *armata neagră*), care îl pune la adăpost de pretențiile nobililor feudali. Nucleul de 10-12.000 de oameni îl formau *curtenii* (oamenii de la Curte), care primeau în folosință pământuri ale Coroanei, ceea ce amintește de *pomesiki* țărilor Moscovei: nu plăteau impozite, dar aveau obligația serviciului militar. Oricum, în momentele mai importante, întreaga armată ajungea să numere 60.000 de oameni, cu siguranță mulți pentru acea vreme și pentru un stat de dimensiunea Moldovei. Cavaleria era numeroasă și artileria nu era de lepădat. Astfel înzestrat, Ștefan ”pierdu două bătălii, dar niciun război”. Un sfânt, deci, dar în mai mare măsură principe și războinic, care, după o îndelungată suferință, a murit din cauza unei răni vechi dobândite în luptă și, se pare, tratată prost de un medic italian.

Povești sacre sub cerul liber

Silvia Terzi

Moldova de Sus, numită și Bucovina, adică “Țara fagilor”, se întinde în nord-estul României, la granița cu Ucraina. Este o zonă cu dealuri line acoperite de păduri, câmpii fertile, ape dulci și limpezi. Moldova a devenit un stat independent în secolul al XIV-lea, atingând punctul culminant în vremea cruciadelor anti-otomane organizate de către domnitorii Ștefan cel Mare și fiul său, Petru Rareș. Pentru a sărbători victoria și pentru a întări rezistența credinței ortodoxe împotriva expansionismului musulman (dar și împotriva celui catolic), au fost înălțate numeroase biserici, de dimensiuni monumentale, zidurile exterioare fiind decorate cu fresce în culori vii, care reprezintă cicluri de evenimente desprinse din Biblie și din Sfânta Scriptura a tradiției creștin-ortodoxă. Structura arhitectonică, în mod caracteristic, se compune din cel puțin trei spații interioare diferite: exonartex (uneori inexistent), *pronaos*, *naos* și altar. Primul spațiu interior este format, în general, din exonartex, care inițial era alcătuit dintr-un spațiu interior închis, un fel de vestibul, care, de obicei, are dimensiuni mici, unde își aveau locul catehumenii (cum este cazul la Mănăstirea Voroneț, de la sfârșitul secolului al XV-lea). În variantele ulterioare (secolul al XVI-lea), acesta poate apărea ca un spațiu deschis, cu arcade înalte și înguste (Moldovița). Din cel de-al doilea spațiu interior, pronaosul, care este un loc destinat comunității credincioșilor, se intră în Camera mormintelor – în cazul în care este vorba despre biserici care adăpostesc mormintele propriului întemeietor - sau se intră direct în naos, care în general este împodobit cu scene ale Patimilor lui Iisus, iar deasupra se afla cupola în care apare frecvent Hristos Pantocrator. Iconostasul este cel care separa naosul de ultimul spațiu interior, prezbiteriul, în care se află altarul. Iconostasul este o structură despărțitoare, în general împodobită cu icoane sfințite și care desparte spațiul interior al naosului de altarul propriu-zis, acolo unde oficiază preoții slujitori.

Alte elemente comune arhitecturii acestor mănăstiri sunt date de prezența unui sau a două turnuri-lucarnă, care corespund naosului sau pronaosului, precum și caracteristicile ziduri de împrejmuire care încorporează biserica și spațiile interioare alăturate, ca într-un fel de cetate fortificată.

În ceea ce privește picturile murale, cel care le-a mutat în afara lăcașelor de cult, în anul 1530, a fost Petru Rareș, un adevărat iubitor de artă. Imaginile pe care credincioșii le vedeau la lumina soarelui și pe care el le-a folosit cu un scop politico-militar, s-au dovedit a fi mult mai grăitoare decât cele plasate în spațiile interioare și, de aceea, mult mai eficace pentru educația religioasă a comunităților neștiutoare de carte. A fost începutul unui fel de

Mănăstirea Voroneț

Renaștere moldovenească, ce s-a dezvoltat în următoarele trei decenii. Zidurile exterioare pictate conferă o valoare estetică extraordinară, creând o simbioză perfectă între culoare, arhitectură și peisajul înconjurător, transformând astfel fațadele lăcașelor de cult în “Biblia ortodoxe ale săracilor”, care istorisesc despre Biserica pământească și despre cea cerească, despre începuturile omenirii și despre viața de apoi. Ierarhilor li se cuvenea dreptul de a alege tematicile, în timp ce capacitatea picturilor de a-i surprinde pe credincioși și de a ajunge la inimile lor se întemeia pe splendoarea culorilor.

Din punct de vedere cronologic, cele opt monumente - înscrise în patrimoniul cultural al umanității - formează un grup coerent și compact, dat fiind faptul că toate au fost clădite între 1480 și 1540, cu decorațiuni exterioare care datează din deceniul 1431-1440. În plus, toate monumentele sunt situate pe o rază de 60 de km de Suceava, care în vremea aceea era reședința domnitorilor din Moldova.

Este aproape o necesitate în acest “arhipelag monastic” - așa cum l-au numit unii cu o expresie potrivită - să începem periplul nostru cu Voroneț, o mănăstire întemeiată de către Ștefan cel Mare în 1487, cu ocazia celei de-a treia victorii împotriva turcilor. Cunoscută și sub numele de “Capela Sixtină a Estului”, clădirea are aceleași caracteristici de construcție ca și celelalte mănăstiri din regiune, într-o combinație originală de elemente stilistico-arhitecturale bizantine, în ceea ce privește folosirea spațiului, îmbinate cu elemente europene, pe care le regăsim, de exemplu, în folosirea ferestrelor bifore de influență gotică. Este vorba despre o structură cu trei spații interioare, cărora, în 1546, le-a fost adăugat un exonartex (sau nartex exterior). Picturile interioare reprezintă Patimile lui Iisus, iar pe pereți și pe bolta exonartexului regăsim cele 365 de scene din Calendarul sfinților. Pe zidurile exterioare sunt reprezentate scene tradiționale (răul de foc din iad, corul dreptilor, Sfântul Gheorghe învingând balaurul), pe lângă celebra Judecata de Apoi de pe peretele vestic. Pe peretele sudic este reprezentat marele Arbore al lui Ieseu - o tematică răspândită în aceste mănăstiri -, o reprezentare simbolică a descendenței lui Dumnezeu, unde, în ramele florale desprinse din figura lui Ieseu, tatăl regelui David, apar figurile profeților așezați în mod geometric, ca și cum ar imita un imens covor oriental. Fiind inclusă în Patrimoniul Umanității, biserica din complexul monastic, dedicată Sfântului Gheorghe, păstrează pereții exteriori pictați în întregime cu fresce caracterizate de așa-zisul “albastru de Voroneț”, pe care legenda îl atribuie, în mod greșit, folosirii pietrei prețioase lapislazuli.

Câteva decenii mai târziu, biserica de la mănăstirea Moldovița, dedicată Bunei Vestiri și construită de către Petru Rareș în 1532, prezintă - în comparație cu celelalte biserici ale epocii - mici modificări în ceea ce privește structura arhitectonică. Într-adevăr, biserica prezintă un portic exterior cu fresce, trei abside, o cupolă hexagonală inovatoare cu un dublu tambur pe bază stelară, deasupra căruia se afla un turn, precum și prezența Camerei Mormintelor între *naos* și *pronaos*. Un alt element caracteristic este prezența, în jurul bisericii și spațiilor monastice, a zidurilor cu turnuri - aici mult mai vizibile și mai bine păstrate decât la Voroneț - care au fost cerute de către episcopul Efrem din Rădăuți în 1612. Nu trebuie să uităm faptul că, în cazul unui atac inamic, aceste mănăstiri aveau și rol de apărare pentru populația din jur. În ceea ce privește picturile pereților, predomină scene cu fresce în ocră și roșu

Mănăstirea Voroneț, Judecata de Apoi

Jertfit pentru o patrie ce tocmai se năștea. Tudor Vladimirescu

Francesco Guida

Alexandru Ipsilanti, os domnesc, era chiar arogant: “dar eu, cu paloșul meu, sunt în țara mea”, în Țara Românească, Valahia. Ce voia oare? Un covor roșu? Dacă el, ofițer al țarului, ar fi fost avangarda armatei ruse, atunci, da, i-aș fi permis să intre în capitala București, și nu m-aș fi dus să-l întâlnesc în mahalaua Colentinei. În schimb, de acord cu ceilalți suverani din Sfânta Alianță, adunați în congres la Ljubljana, Alexandru al II-lea a condamnat revolta izbucnită în Valahia și în Moldova și nu s-a opus unei operațiuni polițienești a trupelor otomane: cele două Principate fac parte din marele imperiu a sultanului, căruia îi este recunoscută puterea legitimă de a suprima o mișcare revoluționară. Astfel, este oportun să nu-i provocăm și mai mult pe turci și să ne distanțăm de Eteria, organizația secretă al cărei șef a fost Ipsilanti și care a vrut să scuture jugul otoman de pe Balcani, eliberând popoarele creștine și, mai ales, meleagurile grecești. Da, acum câteva luni am făcut un pact cu câțiva reprezentanți eteriști, Farmache și Iordache, însă pe atunci ne bazam pe ajutorul rușilor, de care îmi vorbeau ca de un lucru cert.

Rușii: cum să uităm războiul îndelungat din 1806-1812, atunci când împreună cu pandurii mei am luptat împotriva turcilor. Dacă Napoleon nu ar fi început invadarea Rusiei, săvârșind astfel cea mai mare greșeală din viața lui, poate că nu ar fi existat pacea de la București și meleagurile românești ar fi fost deja eliberate sau sub dominația unui suveran creștin. Ne luptam pentru credință, era vorba despre o zaveră sau ne doream ca Valahia să fie cu adevărat independentă, ba chiar o Țară mare a românilor, unind astfel cele două Principate? Armele, armele le-am păstrat pentru o altă dată și prin urmare în luna ianuarie a acestui an revoluționar 1821 pandurii au răspuns la apel, iar oamenii de rând au înțeles că proclamația pe care am rostit-o la Padeș, li se adresa și lor: de ajuns cu hoții care își spun nobili și care se bucură de bogățiile “căpătate necinstit”. Boierii nu au știut cum să opună rezistență, de aceea, din Oltenia mea, am ajuns până în capitală și am putut să pun stăpânire pe ea, am putut să văd de fapt cum toți îmi recunoșteau puterea. Iar acum Ipsilanti pretinde ca eu să-i recunosc întâietatea: da, dacă-l reprezintă pe țar și armata rusă; nu, dacă se bazează pe un număr de oameni inferior față de “armata mea patriotică”. Și nu mă interesează dacă are un batalion de studenți greci. Trebuie să recunoștem: nu ne putem sustrage puterii turcești și deocamdată suntem nevoiți să ne mulțumim cu autonomia deloc de disprețuit care ne este acordată. Mai degrabă este momentul să punem capăt regimului fanarioților, care de un secol persistă în Moldova, la fel ca în Valahia. Acei prinți greci care au venit de la Constantinopol trebuie să părăsească tronul de la București (și pe cel de la Iași) pentru a-l încredința oamenilor țării noastre,

românilor. Însă nobilimea noastră s-a amestecat cu cea greacă venetică: de ce să nu alegem pe altcineva? Cum ar fi Tudor din Vladimir. Sunt pregătit și deja am demonstrat ceea ce pot face.

Ipsilanti încă își dorea să mă convingă să colaborăm, să accept planurile sale, însă Grecia este departe. Tocmai din acest motiv a venit Iordache să mă ia din tabăra mea, din mijlocul celor patru mii de oameni ai mei și am ajuns aici, unde l-am întâlnit pe spilcuitul ăsta ciung de-o mână. Știam că era ultima încercare și ultima întâlnire. Însă nu-mi imaginam că aveam să fiu supus unui soi de proces fără ca eu să mă pot justifica, cu mâinile legate, ca un răufăcător. Chiar dacă nu era atât de frig, mi-am păstrat pe cap căciula și am repetat că nu am să primesc ordine de la nimeni. Am fost condamnat la moarte fără să pot protesta. Cine știe unde vor să ajungă? Sunt niște fanatici fără niciun simt al realității. Soldații sultanului, îndată ce vor părăsi fortărețele de pe Dunăre și vor intra în țara noastră, se vor descotorosi de ei foarte ușor, chiar dacă grecii ar reuși să se folosească de oamenii mei.

Îmi doream gloria și tronul? Poate, dar mă gândeam și la o patrie așa cum mulți visează în ziua de azi prin Europa: un Stat, un Regat al nostru, al românilor din diferitele regiuni, poate chiar și cele dincolo de Carpați, în Transilvania, care spun “în țară la noi” când vorbesc de Valahia noastră. Un regat român demn de a se alătura celorlalte state naționale, cu un suveran național, o clasă conducătoare română și un popor de țărani mai puțin aserviți marilor moșieri și nobililor, mândri de credința lor creștină și de nația lor.

M-am gândit la ceva mareț, am crezut că într-o zi țara noastră va putea crește la fel ca acele țări pe care le-am văzut când am mers până la Viena acum câțiva ani, pe vremea marelui Congres, cu ajutorul și pe cheltuiala boierului Glogoveanu. De ce poporul român trebuie să rămână mărginit într-o condiție politică și socială din alte vremuri și să nu fie eliberat pentru a se bucura de bogăția pe care poate să o producă? Grecii să facă revoluția lor, dacă vor și dacă reușesc, noi o vom face pe a noastră atunci când va fi momentul prielnic, dar acum să începem să fim mai stăpâni pe noi înșine. După rebeliunea fanarioților, sultanul nu va mai putea numi prinți aici, în Valahia, și nici în Moldova. Atunci mi-aș dori să pot să repet cu mândrie „sunt în țara mea, cu paloșul meu”, așa cum i-am spus arogantului Ipsilanti. Însă, cu toate că este vară, aici, în acest puț, începe să se simtă frigul și, mai ales, nu pot să mă adun, pentru că au vrut să mă sfășie în bucăți ca să mă umilească (sau ca să ascundă asasinarea mea) și am înțeles că în scurt timp se va stinge și acea mică luminică care încă mai este aprinsă în mintea mea.

Tudor Vladimirescu (1780?-1821) a pornit prima mișcare românească din vremea Restaurației, legată de cea mai mare mișcare greacă ce a dus la independența Greciei. Pentru scurt timp a fost domn al Valahiei și al capitalei București, însă, atunci când și-a dat seama că șeful Eteriei, Alexandru Ipsilanti, nu putea să se bazeze pe sprijinul țarului, a preferat să negocieze cu turcii și de aceea a fost condamnat la moarte de către eteriști.

Unirea Principatelor Moldovei și Țării Românești

Antonio D'Alessandri

Oarecum departe de străzile gălăgioase și ticsite din centrul Bucureștiului și totuși foarte aproape de aglomerata Piața Unirii, la câțiva pași de monstruoasa clădire a Palatului Parlamentului, se află un loc liniștit, la înălțime: Dealul Mitropoliei sau al Patriarhiei. Printre străzile liniștite din această zonă se poate zări sediul Bisericii Ortodoxe române, edificiu legat de unul dintre evenimentele marcante din procesul de formare al statului național român modern. Într-adevăr, în această clădire, la sfârșitul lunii ianuarie 1859, adunarea *Ad hoc* a Țării Românești l-a ales domnitor pe colonelul Alexandru Ioan Cuza, care primise aceeași investitură în Moldova cu câteva săptămâni în urmă. Astfel se făcea prima unire a țării sub un singur sceptru, iar acest lucru a reprezentat nucleul viitoarei Români. Dubla alegere a lui Cuza a fost instrumentul inventiv folosit pentru ocolirea obstacolelor care apăreau în calea unificării celor două provincii ale Imperiului Otoman, sub conducerea căruia acestea încă se aflau.

Ocazia rezolvării acestei probleme a apărut în urma crizei din Orient, pornită în 1853 și încheiată în 1856 prin Tratatul de la Paris, în care s-a stabilit protejarea celor două Principate românești de către puterile europene. În plus, Tratatul de la Paris impunea sultanului convocarea a două adunări (una în Moldova, una în Țara Românească) care trebuiau să reprezinte cât mai fidel interesele întregii societăți românești. În cadrul acestor *divane ad hoc* urma să se decidă soarta Principatelor. În iulie 1857 au avut loc alegerile pentru cele două adunări. Cu toate acestea, Imperiul francez, Anglia, Regatul Sardiniei și Imperiul rus au solicitat anularea imediată a alegerilor, întrucât fuseseră identificate nereguli puse la cale de diplomația austriacă și de cea turcă pentru a duce la formarea unor adunări compuse în mare parte din reprezentanți contrari ideii de unire. La noile alegeri, organizate în luna octombrie a aceluiași an, susținătorii ideii de unitate au ieșit învingători. Unirea definitivă a Moldovei cu Țara Românească a fost unul dintre subiectele Convenției de la Paris din 1858, al cărei obiectiv era forma de organizare finală a principatelor danubiene. Bătălia diplomatică a fost și de această dată aspră și a sfârșit prin a dezbate interesele puterilor europene și integritatea Imperiului Otoman, în loc să se limiteze la aspectele organizatorice pentru care fusese reunită conferința. În luna august a aceluiași an a fost semnată o convenție, oarecum contradictorie, prin care au luat naștere «Principatele unite ale Moldovei și Țării Românești», care urmau să fie conduse de domnitori diferiți. După câteva luni, în ianuarie 1859, cele două adunări din Moldova și din Țara Românească au pus capăt acestor obstacole prin alegerea lui Cuza ca unic domnitor al ambelor Principate.

Palatul Patriarhiei din București, în care în 1859 Alexandru Ioan Cuza a fost ales domnitor al Țării Românești. Având în vedere faptul că fusese deja ales domnitor al Moldovei, acest lucru a reprezentat unirea de drept a celor două Principate române.

văra interpretare; decât, de când rebelul s'a declarat între noi și Turcia, Statul nostru figurează ca Stat absolut independent; decât România este astăzi, în fața Puterilor, liberă, după cum toți Românii o doresc și după cum fericirea a făcut ca noi tinerimea de astăzi să o vedem proclamându-se, fericire după care părinții noștri suspinau încă de 200 de ani (Aplause.)

Ma! voiam să mai scriu încă de la D. ministru de externe deca starea de rebel dintr-unul din Turcia este declarată în mod oficial tuturor Puterilor, pentru că soții fôrte bine că starea de rebel obligă chiar pe amicul la 6-re-cari regulă pe care acei ce le calcă nu fac de cât a călca dreptul guinilor. Voiam să scriu deca amicilor noștri, deca Puterile garante sunt în cunoștință despre starea oficială de rebel între noi și Turcia; și eram curiosi la aceasta cu atât mai mult, cu cât auzisem, că sunt unii comercianți străini, unii întreprinzători cari căutau să se folosească de această stare de echivocitate, pentru ca să procure imbecilele muniții, proviziile, mijloace de distrugere în contra noastră, mijloace pe care aveam dreptul să le oprim întru cât electre pe sub mururile noastre. În privința aceasta am fost satisfăcut când am văzut declarațiunea D-lui ministru de externe, prin care făcea cunoscut că, deca libertatea navigațiunii pe Dunăre era garantată prin tratatul de Paris, din nenorocire, în starea actuală de rebel, tratatul de Paris nu a avut efecte nici în privința Dunărei, după cum nu a avut efecte nici în privința noastră, nici în privința Imperiului Otoman. Voiam să scriu deca în această situație excepțională libertatea navigațiunii Dunărei era lăsată numai în contra noastră și oprită în avantajul inamicilor noștri, deca Statul Român a oprit Dunărea și din marginea noastră ca să nu avem neajunsuri.

Ma! este ceva asupra căruia voiam să atrag atențiunea D-lor miniștri și care face parte din această interpelare.

Starea de rebel este un stare nenorocită, din care însă națiunile nu pot eși, căci dualul între 6-men și găsese, D-lor, mijlocul lui de eliminare la tribunale; dualul dintre națiuni însă până astăzi, din nenorocire, nu are nici un alt tribunal de călcare al cărui să apeleze. Aceasta a durat încă până când civilizațiunea și lumi-nelo, până când progresul va face să triumfe noțiunea dreptului asupra forței care astăzi, în ceea ce privește națiunile, nu și-a avut consacrară.

Prin urmare, vrem să scriu, D-lor, deca guvernul a luat toate măsurile necesare când un națiune se pune în stare de rebel. O dică acesta și din punctul de vedere pentru că nicăieri nu se poate întâmpla mai lesne neajunsuri de cât într-o țară care din natura ei este ospitalieră, care s'a bucurat în pace de libertatea ei și n'a făcut turburări; nicăieri nu se poate întâm-

pla, dică, mai lesne de cât într-o asemenea țară ca străinul rău-voitor să vină să facă pe spionii în mijlocul nostru, ceea ce ar putea, în împrejurările de față, să aducă nenorociri mișcărilor armatei române. Asemenea indivizi rău-voitori trebuiesc urmăriți și pedepsiți cu asprime; o dică aceasta pentru că, din nenorocire, am aflat că s'a întâmplat, chiar la unul din orașele noastre de pe marginea Dunărei, a se găsi asemenea spioni. Întreb, aș vrea să scriu, deca s'a introdus înaintea autorităților militare sau civile?

Înțelegeti, D-lor, că eu acestă nu vin să fac nici un încredințare politice guvernului de astăzi. Am din contra cea mai deplină încredere în abilitatea și patriotișmul guvernului în ceea ce privește interesele României; 6-manii ce l'compun au luptat în viața lor pentru această țară și eu nu pot avea altă dorință, altă mângâiere de cât de a îndeplini opera lor, și a nu se coborî în mormânt înainte de a fi liberată patria și a o fi vădit renăscând din cenușă ca fenicul, și rădicându-se mare și mândră după cum au dorit. (Aplause.)

Sfârșesc, D-lor, prin a atrage atențiunea D-văstră asupra unui lucru care preocupă pe unii din noi. Suntem, se știe, o națiune mică și trebuie să avem un număr curajului, deși și prudența reclamată de împrejurări. Noi voim independența deși vrem să fim ca Belgia, voim ca independența și neutralitatea Românilor să fie garantate de toate puterile Europei. Ei bine, a celor cari fac această observație și cari vor să stăm în nemiscare, le voi răspunde că nimeni nu garantează pe insolubil. (Aplause.) Belgia avea aceeași poziție ca și noi la 1830, ea fusese anexată Olandei pentru Sfânta Alianță, care voia să facă din Olanda un bulevard în contra Franței democratice, să rădice o barieră Belgiei.

Acosta s'a făcut de potențaii Europei după bătălia de la Waterloo, de sfânta alianță a împăraților în contra Franței, care dăde cu deșă stindardul democrației în Europa. — Credea Sfânta Alianță că anexiunea Belgiei să pună o barieră idealilor cari făceau invasiune în Europa. Ei bine, în contra sfântei alianțe a tuturor împăraților s'a ridicat un altă mai sântă și mai puternică, alianța tuturor Belgiei cari au voit liberarea patriei lor și Europei a constituit independența Belgiei. (Aplause.) Cerem de ca, fără cea mai mică golvăre, guvernul să ia în mână cauza națiunii române, și sunt sigur că nu va fi nimeni să combată independența României când va vedea un guvern lucrând în numele și pentru un națiune otărită a și așpera cu bărbăția drepturii ei și strămogăscă. (Aplause prelungite.)

D. M. Kogălniceanu, ministru de externe, D-lor deputați, în desăfă de pozițiunea mea de ministru, ca Român am aplaudat la limbagiul românesc, energie,

patriotic al onor. D. Flea. Acosta uă dată dă, trebuie să mă întreb pe mine, decât mie, ministru treburilor din afară și prin a cărui slabă voce România astăzi vorbește în străinătate, mă este permis să l'urmez pe D-sa și să consult mai mult inima de cât rațiunea rece.

Onor. D. Flea a dă un cuvânt pe care mi l'voi apropria. D-sa, vorbind despre spionii cari cutreieră țărmiile noastre Dunăreni, făcând în față și chiar în mijlocul armatei noastre, a dă că un cuvânt, o literă pte să compromită sârta armatei române. Voi dă că eu la rândul meu: un cuvânt, o literă dăscă scrișă în mod imprudent de acela care are onore a dirige interesele țării față cu străinătatea pte să compromită mai mult de cât sârta ostrei României, pte să compromită sârta națiunii române.

Vă voi ruga de ca să bine-voită a ține seama de această rezervă care sunt dator să o pun sentimentelor mele și să bine-voită a nu aștepta de la mine, nu voi dă că eu entusiasm, deși nici chiar căldura și nici frase altele de cât acestea cari se reclamă de gingășia cestinei. Cea ce am dă, împrumutând nu frasă a unul mare diplomat străin, când am răspuns la interpelarea D-lui Stolojan, aceea dă și astăzi: că la gurile Dunărei nu sunt numai interese locale; sunt interese europene, e centrul de gravitate al Europei. Aci e norocirea României, deși aci este, săd mai bine dă ar putea să fie, și nenorocirea României.

D-lor, când s'a votat convențiunea cu Rusia, precum și cu ocaziunea interpelării D-lui Stolojan, am vorbit nu numai ca ministru, deși pte că am vorbit și ca Român. Astăzi însă sunt dator să vorbesc numai ca ministru, și negreșit ca ministru al României.

D-lor, și Camera și Senatul, la interpelările D-lor Stolojan și Falcoianu, am recunoscut că suntem în stare de rebel, și am recunoscut că suntem deslegăți de legăturile noastre cu înalta-Portă și că acele legături sunt rupte mai întâi de către înalta-Portă. Aceste două voturi au hotărât situațiunea și nu mai avem nevoie de un comentariu mai mare. În stare de rebel cu legăturile rupte, ce suntem? Suntem independenți; suntem națiune de sine stătătoare (Aplause). Avem Domn de sine stătător. Ină, D-lor, aci se opresc o presce travaliul nostru? aci se opresce misiunea noastră? Am ajuns la scopul urmărit nu de aci, ci, pot dă, de secole, și mai cu deosebire urmărit de la 1848 în căce? Mai întâi de toate, D-lor, să ne facem întrebare: Ce am fost înainte de declararea rebelului? Fost'am noi dependenți către Turcia? Fost'am noi provincie turcescă? Fost'am noi vasali ai Turciei? Avut'am noi pe Sultani ca suzerani? Străinul dă dă acestă: noi nu am gis'o nici uă dată. Noi nu am fost vasali, Sultani nu a fost su-

Insula care nu mai e: Ada Kaleh

Alberto Basciani

În prezent, România este tot mai des inclusă în circuitele turistice internaționale, zboruri *low-cost* ajung zilnic din toată Europa la București și în principalele orașe, iar grupuri organizate de turiști sau călători solitari străbat străzile (chiar și cu bicicleta) în căutarea vechilor orașe medievale, a grăitoarelor mănăstiri, a peisajelor naturale nealterate încă și a tradițiilor populare arhaice. Cu toate acestea, există un loc care i-a fascinat pe mulți călători europeni, atrași de vestigiile unui Imperiu Otoman de mult dispărut și pe care în prezent nici măcar cel mai curajos și insistent turist nu ar putea să-l mai viziteze: insula Ada Kaleh. Situată chiar în mijlocul Dunării, la jumătatea distanței dintre malul românesc și cel sârbesc, la aproximativ trei kilometri în aval de Orșova, Ada Kaleh (în turcă înseamnă “insula fortăreață”, dar, potrivit surselor vechi, numele ei era Erythia), era o insulă minusculă, lungă de puțin peste un kilometru și jumătate și lată de 500 m, cu o formă alungită și elegantă și acoperită de o vegetație bogată. Datorită poziției geografice, insula a fost martora luptelor nesfârșite duse decenii la rând de austrieci și otomani. Turcii au ajuns pentru prima dată în acest loc în 1390, însă abia în 1739 Ada Kaleh a fost cucerită aproape definitiv de Imperiul Otoman. Oricum, prințul Eugeniu de Savoia, cu geniul său militar, a fost cel care a inițiat, în 1717, construirea unui zid dublu impresionant în jurul insulei, care avea să o transforme într-un fel de inespugnabil Gibraltar al Orientului. Fortificația, ale cărei ziduri aveau o grosime ce atingea și 20 m, împreună cu bogata și complicata rețea de tuneluri subterane în care erau depozitate alimentele, muniția și rezervoarele cu apă dulce, a rămas pentru totdeauna dovada cea mai evidentă a grelelor bătăliilor purtate de cele două imperii pentru dominația insulei.

În 1878, timp de câteva luni, insula a fost un teritoriu liber, întrucât reprezentanții marilor puteri, reuniți la Berlin în încercarea de a reglementa evoluția politică din Balcani (noile state naționale erau în curs de formare, iar puterea Imperiului Otoman era în declin), au uitat să stabilească sub dominația cărui stat să se afle insula. Pe fundalul indiferenței generale, într-o bună zi insula a fost ocupată de o garnizoană austriacă, care, în acest soi de pierdută fortăreață Bastiani ancorată pe Dunăre, a început să pândască așteptarea unui dușman ce nu avea să vină vreodată. Putem doar să ne imaginăm această conviețuire ciudată și, în general, liniștită conviețuire instaurată la umbra zidurilor impunătoare, a zveltului minaret, a atractivului hamam și a vegetației diferite și bogate dintre soldații austrieci, proveniți din ținuturile cele mai diferite ale marelui imperiu și populația locală, compusă aproape exclusiv din câteva sute de familii de origine turcă. De secole acești localnici consideraseră Ada Kaleh căminul lor și, fără să ia în seamă vremurile

și evenimentele politice, continuau să se ocupe cu pescuitul, cultivarea și tocarea frunzelor de tutun cu miros puternic și aromat și, pe ascuns, cu contrabanda de diferite mărfuri - depozitate în tunelurile subterane - de pe un mal pe celălalt al Dunării.

Momentul de cotitură din istoria insulei Ada Kaleh a avut loc la sfârșitul Primului Război Mondial: de acesta dată, diplomații nu au mai uitat de insula de pe Dunăre, iar tratatelor de pace au atribuit-o României. Probabil sub privirile indifferente ale locuitorilor insulei garnizoana austro-ungară a fost înlocuită de una românească, iar aceasta pare să fi fost singura schimbare în viețile locuitorilor de pe Ada Kaleh până în anul 1931. În acel an insula a fost vizitată de un oaspete de seamă, regele României, Carol al II-lea (1893-1953), cunoscut drept regele playboy, care se afla într-un tur al regiunilor din sudul țării sale. Acest personaj controversat, și dandy și machiavelic, se pare că a fost vrăjit de frumusețea locului, de obiceiurile vechi și de demnitatea, dar și de sărăcia cruntă a locuitorilor. Astfel, a decis să acorde insulei un regim fiscal deosebit de favorabil și alte măsuri administrative menite să ușureze viața locuitorilor de pe insulă. Acestea nu au fost singurele urmări, întrucât vizita regelui a fost un subiect important al ziarelor din acea vreme, lucru ce a stârnit curiozitatea celor din înalta societate din București și a numeroșilor străini care locuiau pe atunci în capitală.

Pentru mica insulă de pe Dunăre a început o scurtă perioadă de aur. La Ada Kaleh, cu miresmele intense ale livezilor ei, cu aroma de narghilea, cu pieșetele însuflețite de cafelele și restaurante, cu tihna băilor ei turcești, printre mulțimea de produse și miile de culori din bazar, clipocitul apelor liniștite care scăldau insula, cu tăcerea de pe ulițe întreruptă doar de vocea muezinului, părea posibil să se surprindă pentru o ultimă oară acel sfâșietor farmec al Orientului balcanic, ce chiar și în sud-estul Europei era tot mai alungat de înaintarea unei dezordonate modernități. De-a lungul anilor Treizeci, acest lucru i-a făcut pe călători, scriitori și artiști să vină aici în căutarea inspirației, și cu ei au venit și primele semne ale progresului: un oficiu poștal, telegraful, școala, cinematograful, o fabrică de tutun și una de covoare, ba nici contrabandiștii nu au întârziat să se sincronizeze cu vremurile. Poate și cu acordul tacit al autorităților, a fost săpat un tunel subteran care lega insula direct de teritoriul Iugoslaviei și care a dus la intensificarea traficului ilegal de mărfuri. Dacă în prezent putem să ne transpunem, fie și pentru un moment, în atmosfera de atunci o datorăm fotografiilor, acuarelelor, temperelor, și amintirilor de călătorie ale celor care au vizitat insula.

Evenimentele tumultuoase din al Doilea Război Mondial au pus capăt vizitelor călătorilor și excursiilor organizate pentru înalta societate bucureșteană, chiar dacă războiul doar a trecut pe lângă țărmurile liniștite ale insulei. Se pare că nici instaurarea dictaturii comuniste nu a avut consecințe notabile asupra vieții cotidiene de pe insulă. Mai mult chiar, la fel ca și regele aflat de acum în exil în Portugalia, omul de la conducerea Partidului Comunist Român, Gheorghe Gheorghiu-Dej, care își consolidase puterea prin recurgerea la epurări inumane atât împotriva adversarilor politici cât și a colegilor de partid, a fost atât de impresionat de farmecul micuței insule, încât s-a dus acolo de mai multe ori în vizite private. Sigur, astfel au luat sfârșit excursiile pe insulă ale celor

din înalta societate a Bucureștiului, clasă ce oricum încetase să existe, și a călătorilor pentru care România era o țară inaccesibilă. În anii '50 cei care ajungeau pe Ada Kaleh erau mult mai cenușii și banalii conducători și înalți funcționari din Partidul Comunist aflați în căutarea unei pauze exotice, în timp ce aveau grijă să construiască, în ritmuri forțate, socialismul între Dunăre și Carpați. Însă istoria stătea la pândă. Chiar în 1964, anul în care Gheorghe Gheorghiu-Dej a murit, România și Iugoslavia au dat startul unui mastodontic șantier pentru construirea mării centrale hidroelectrice de la Porțile de Fier, în amonte fluviului. Între timp, Nicolae Ceaușescu devenise conducătorul Partidului Comunist Român și era hotărât să industrializeze masiv și fără compromisuri România. Construirea bazinului hidroelectric a condamnat insula Ada Kaleh la moarte. Între anii 1967 și 1970 populația a fost mutată: cei mai mulți au ales să emigreze în Turcia, iar alții au ajuns în diverse localități din România. O parte din fortificații și din edificiile de mare importanță istorică și artistică au fost demontate piatră cu piatră, înregistrate și reconstruite parțial pe o altă insulă, Șimian. Bineînțeles, această încercare stângace de conservare nu avea cum să salveze Ada Kaleh, care în 1971, după intrarea în funcțiune a imensei hidrocentrale de la Porțile de Fier, a fost complet acoperită de Dunăre, al cărei nivel se ridicase cu peste 40 m.

Astfel a luat sfârșit destinul insulei sacrificate pe altarul unui fals progres, pe cât de agresiv, pe atât de distructiv și lipsit de cuviință. Acest loc respectat în esența sa timp de multe decenii de marile puteri care se succedaseră și care putuse ilustra și păstra ritmurile și cadența unei lumi care nu mai exista, a anticipat prin dispariția sa în apele Dunării viitorul marcat de distrugere materială și mizerie morală ce avea să cuprindă în scurt timp România, aflată la cheremul grandomaniilor unor mic satrap convins de unul singur că era geniul din Carpați.

Familia regală română, reunită cu ocazia susținerii bacalaureatului de către prințul Carol (viitorul Carol al II-lea), penultimul din dreapta. În centru se află mama acestuia, Maria di Saxa-Coburgo Gotha, și regina Elisabeta de Wied (cunoscută cu pseudonimul literar de Carmen Sylva). Al treilea de la stânga este regele Carol I, iar în spatele lui se află nepotul său și viitorul rege Ferdinand, soțul Mariei și tatăl lui Carol al II-lea.

Regele playboy

Francesco Guida

Pe 4 ianuarie 1926 Parlamentul român a decis să îl excludă pe regele Carol al II-lea de la succesiunea la tron, acest drept fiindu-i încredințat fiului său, Mihai, în vârstă de nici cinci ani. Cu toate că întâmplarea amintea de Eduard al VIII-lea al Angliei, care a abdicat de la tron din dragoste pentru Wallis Simpson, o măsură de acest tip nu este uzuală în istoria dinastiilor regale: de ce familia Hohenzollern Sigmaringen, casa regală a României, a tolerat acest lucru? Decizia a fost propusă de principala forță politică a vremii și anume de către Partidul Național Liberal, condus de Ion I.C. Brătianu, și de către regele Ferdinand, tatăl lui Carol. Cea mai cunoscută explicație se referea la viața privată a prințului moștenitor. Fiind mare crai (istoricul Paul D. Quinlan îl numește “regele playboy”), ale cărui manifestări de spectaculoasă virilitate adeseori au avut loc la *Athenée Palace* (hotel construit la începutul anilor 1900 pe cea mai elegantă stradă din centrul Bucureștiului, Calea Victoriei), în tinerețe, pe la sfârșitul Primului Război Mondial, dezertase pentru că a fugit cu amanta sa, Zizi Lambrino, fiică de general, cu care, în 12 septembrie 1918, s-a căsătorit în catedrala din Odessa. Căsătoria a fost anulată de Guvern în luna ianuarie a anului succesiv: divorțata fără voie și fiul său Mircea au fost exilați la Paris, în timp ce Carol, din interese politice, a fost obligat să accepte o căsătorie *comme il faut*, dar și de importanță politică, cu prințesa Elena a Greciei, pe care a luat-o de soție în anul 1921. Din această căsnicie s-a născut în același an un moștenitor, Mihai. Acest lucru nu era suficient pentru a-l opri pe Carol de la noi aventuri și, cu atât mai puțin, de la o relație sentimentală de durată cu o femeie de origine socială modestă, nepotrivită pentru un viitor rege, Elena (numită Magda sau Duduia) Lupescu, care mai era și de origine ebraică. În decembrie 1925 prințul, care se duse în Anglia pentru a participa la înmormântarea reginei Alexandra, și-a chemat la Paris și noua iubită și, din capitala franceză, și-a anunțat tatăl că renunță la tronul român. Abdicarea a fost primită de consiliul de Coroană pe 31 decembrie și ulterior ratificată de Parlament. S-a decis că, în cazul în care Mihai ar fi urcat pe tron înainte de împlinirea vârstei legale, regența ar fi fost încredințată Patriarhului Ortodox Miron Cristea, președintelui Înaltei Curți, Gheorghe Buzdugan și prințului Nicolae Hohenzollern Sigmaringen, fratele mai mic al lui Carol. În spatele deciziei era doar comportamentul prințului? Este rezonabil să ne imaginăm că el nu a respectat pe deplin direcția politică a țării, arătându-se nerecunoscător față de liberali prin unele inițiative culturale și unele declarații. Marele istoric Nicolae Iorga (și profesor al lui Carol), la adunarea parlamentară din 4 ianuarie, a declarat că este vorba despre un fel de lovitură de stat din partea unui “regim care se eternizează” (acela al liberalilor),

susținut de “temutul principe neîncoronat al țării” (Brătianu). Motivațiile personale și cele politice se amestecau: mama lui Carol, Maria, avea o viață amoroasă zbuciumată și cu toții erau conștienți de relația pe care o avea cu prințul Barbu Știrbei, cumnat chiar cu liderul liberal. Regele Ferdinand tolera acest tip de comportament, pentru că avea și el, la rândul său, escapade amoroase, dar Carol nu vedea cu ochi buni prieteniiile mamei sale.

Pe 20 iulie 1927, după 13 de ani de domnie, s-a stins din viață Regele Ferdinand, cel căruia destinul îi rezervase să vadă nașterea României Mari, dublată ca teritoriu și populație în urma celui de-al Doilea Război Mondial. Cu trei săptămâni mai înainte, alegerile confirmaseră Partidul Național Liberal la conducerea țării. Tânărul Mihai a fost proclamat rege, iar Regența și-a asumat în locul lui prerogativele puterii, așa cum se decisese cu 2 ani înainte, în timp ce prințul ce renunțase la tron, Carol, locuia în străinătate cu Lupeasca. Foarte curând, susținătorii dreptului său la tron au inițiat diverse manevre. După istoricii Cipăianu și Ciupea, chiar și guvernul sovietic a acționat pe ascuns în acest sens, convins fiind că astfel ar fi făcut greutăți politice statului român vecin, de la care voia să ia Basarabia și Bucovina de nord. Asemenea manevre au fost favorizate de o importantă schimbare în peisajul politic: în 1928 Partidul Național Țărănesc câștigase răsunător alegerile și formase astfel Guvernul condus de Iuliu Maniu. În plus, au apărut serioase discuții referitoare la înnoirea Regenței. Cel de-al doilea fiu al lui Ferdinand, prințul Nicolae, și Patriarhul Miron Cristea erau considerați apropiați liberalilor, iar Buzdugan *super partes*. Acesta a murit în 1929 și astfel s-a pus problema găsirii unui înlocuitor. Printr-un act poate insuficient discutat chiar și în sânul propriului partid, Maniu l-a ales pe juristul Constantin Sărățeanu, care era rudă cu doi miniștri. Liberalii, înverșunați, considerau că cei doi membri ai Regenței în funcție trebuiau să îl aleagă pe cel de-al treilea. De altfel, fuseseră propuse multe nume: diplomatul Titulescu, general Constantin Prezan, regina mama Maria, ba chiar și regele Carol însuși. Nu trebuie uitat faptul că Regența avea puteri însemnate, așa că putea avea un cuvânt de zis în lupta dintre partidele politice.

Toate acestea creau presiuni în țară și le făceau jocul celor care doreau revenirea lui Carol. Acesta obținuse divorțul de Elena a Greciei în 1928, cu toate că nunta cu Lupeasca a avut loc abia în 1947. O nouă căsătorie nu ar fi fost tocmai inspirată, nici în momentul în care s-a născut speranța că va urca pe tronul român, nici în momentul în care Carol chiar a devenit rege. Cei ce îi doreau întoarcerea deveneau din ce în ce mai numeroși, atât în mediul politic și militar, cât și în rândurile opiniei publice. Printre liberali, care cândva vruseră să îl excludă, s-a creat o grupare de o cu totul altă opinie. Această grupare era condusă de fiul adoptiv al lui Brătianu, Gheorghe, renumit cercetător al istoriei. Vintilă Brătianu, fratele defunctului Ionel, a decis să-l excludă din partid și pe el, și pe susținătorii săi (9 iunie 1930). Printre național-țărăniști erau mulți care sperau să poată conta pe simpatia viitorului suveran dacă i-ar fi permis să se întoarcă, unii credeau că este drept ca el să facă parte din Regență, iar alții nu credeau că este potrivit ca tronul să rămână vacant până în 1939, când prințul Mihai urma să împlinească 18 ani. Maniu a pus condiția ca regele Carol să o părăsească pe Lupeasca și să se împace cu soția sa.

Pe 6 iunie 1930 prințul s-a întors în țară cu avionul, hotărât să-și recapete tronul. Evenimentul era așteptat, chiar dacă ziarele primiseră interdicție să scrie despre acest subiect. Regența și-a dat demisia și a fost alcătuit un nou guvern național-țărănesc, condus de George G. Mironescu, care avea misiunea să pregătească terenul din punct de vedere constituțional pentru a-i permite lui Carol să urce pe tron. Deja pe 8 iunie Parlamentul l-a proclamat pe Carol al II-lea rege, în timp ce Mihai a fost "retrogradat" la rangul de prinț moștenitor, obținând titlul de voievod de Alba Iulia. Începuse o nouă fază a istoriei românești interbelice: chiar dacă structurile fundamentale ale Statului și ale societății rămăneau neschimbate, s-au pus bazele unor dezvoltări periculoase ale sistemului politic. Trebuie spus că la marile schimbări care urmau să aibă loc, inclusiv în peisajul internațional, odată cu apariția nazismului în Germania, mai întâi aveau să servească drept catalizator al procesului declanșat în România, mai apoi drept factor hotărâtor. Prudența de care dăduse dovadă regele Ferdinand a fost înlocuită de un activism politic debordant al noului suveran, care avea, într-o formă mai mult sau mai puțin clară, un proiect politic. Dincolo de apărarea propriei puteri sau a avantajelor camarilei care îl înconjură, Carol al II-lea avea în plan să modernizeze România, dar nu în limitele democrației, de care se putea folosi, fără a o considera însă un scop sau un model socio-politic intangibil. Cu acest model a trebuit să trăiască 7-8 ani de domnie, făcând tot ce i-a stat în putere pentru a-l adecva propriilor convingeri, dar fără a-i aplica pe de-a-ntregul și coerent principiile (doar avusese predecesori). Într-un final, a decis să îl lase cât colo, punând bazele unui regim autoritar, cum se întâmpla în alte țări europene, inclusiv - și mai ales - în partea Centrală și de Est a continentului.

Au fost ani premergători ai unor evenimente dramatice, dar la începutul acestei perioade încă aveau loc și evenimentele de operetă. Într-o mare măsură, Carol își datora tronul național-țărăniștilor și lui Maniu, dar nu și-a ținut promisiunea făcută acestuia, care ajunsese iar premier. Foarte curând Lupeasca (ce s-a prezentat la frontieră ca fiind soția ideologului corporatismului Mihail Manoilescu) l-a urmat pe Carol la București, iar pe 10 octombrie 1930 Maniu și-a dat demisia din funcția de Președinte al Consiliului: personalitatea sa - care este, în general, descrisă ca fiind cea a unui puritan, cu mintea nu suficient de ageră pentru politică - nu era pe aceeași lungime de undă cu manevrele suveranului și ale anturajului său. Gestul conducătorului transilvănean (greco-catolic) nu a fost de înțeles pentru țară: din punct de vedere politic, a fost precum o sinucidere personală și, în perspectivă, pentru partidul său. De altfel, opinia publică română nu era deloc împotriva întorcerii lui Carol pe tron.

Confruntarea dintre puritan și libertin a reînceput în 1932: erau ani grei pentru orice executiv din cauza crizei economice și financiare, care, izbucnită în 1929 în SUA, ajunsese și în Europa Centrală, iar în octombrie Maniu a fost rechemat la conducerea Consiliului. A durat mai puțin de trei luni. El i-a pus din nou condiții regelui: să se împace cu soția și să o îndeparteze pe Lupescu (căreia îi cumpărase un conac cu două etaje într-o zonă rezidențială, lângă parcul Modrogan, unde cel mai uimitor lucru se spune că era un bideu din marmură verde încastrat cu robineți de aur), dar, în special,

să lase conducerea politică a țării în mâinile Președintelui Consiliului. Carol al II-lea a părut să cedeze. Condițiile puse de Maniu s-au dovedit a fi irealizabile: nici principesa Elena nu avea de gând să se împace cu soțul ei, cu care avea o relație deosebit de dificilă. Bietul Mihai, de exemplu, nu a primit niciodată cadourile pe care tatăl său i le trimitea de ziua lui sau de Crăciun, deoarece mama le păstra împachetate. Astfel, s-a ajuns la un acord între Președintele Consiliului și cea care ar fi trebuit să fie regină. Acesta anula un acord precedent de dată recentă, îi acorda lista civilă asupra bugetului public (deci nu mai depindea de soțul de care era divorțată) și primea dreptul de a trăi în România alături de fiul său, cu condiția să nu facă declarații publice cu privire la Casa Regală. Acordul a fost acceptat de Carol al II-lea. Este important să amintim că în zilele crizei "ministeriale" generalul Amza i-a prezentat regelui un proiect care îi promitea puteri mai mari, slăbind Camera în favoarea unui Senat format din ce în ce mai mult din membri nominalizați, nu aleși. Când, în ianuarie 1933, a părăsit pentru ultima oară conducerea Consiliului, Maniu a făcut declarații critice la adresa Lupeascăi, lăsând să se înțeleagă faptul că însuși Carol al II-lea era dominat de personalitatea și de sugestiile amantei, combinate cu cele ale camarilei din preajma lor. Timp de 5 ani de zile, mândrul politician transilvănean a evitat să ceară audiență la Curte, fiind convins că Magda Lupescu trebuia îndepărtată și regele obligat să respecte Constituția.

Carol al II-lea a avut probleme și cu mama sa, regina Maria, și cu fratele lui Nicolae (Nicky). În mod paradoxal, conflictul cel mai puternic dintre cei doi frați a pornit de la faptul că Nicolae s-a căsătorit cu o frumoasă fiică de hangiu îmbogățit, iar regele s-a dat peste cap să anuleze căsătoria. Mai mult decât atât, a dat ordin ca fratele său să fie arestat, ca mai apoi să îl trimită în exil în străinătate. Nu a fost ușor să se mușamalizeze atâtea scandaluri.

După ce încercase deja în perioada 1931-1932 să creeze un guvern cu un profil mai curând tehnic decât politic (condus de Nicolae Iorga), prin intermediul căruia să conducă indirect treburile României, Carol al II-lea s-a orientat către partidul care îi interzisese, cu ani în urmă, dreptul la succesiune: la sfârșitul anului 1933 l-a numit președinte al Consiliului pe noul conducător național-liberal Ion Duca. La scurt timp, acesta a fost răpus de focurile de armă ale extremei drepte, Legiunea Arhanghelului Mihail, formațiune pe care el o exclusese în ultimul moment de la alegerile ce avuseseră loc în luna decembrie a anului precedent. Planurile regelui au rămas neschimbate. Prin voința sa și folosindu-se de vot - ca de obicei, extrem de condiționat - liberalul George Tătărescu a putut conduce Guvernul timp de patru ani, până în 1937. Rezultatele au fost destul de satisfăcătoare, mai ales pe partea economică, dar, între timp, climatul internațional a devenit din ce în ce mai restrictiv, pentru că Germania își recâștigase rolul de mare putere, iar politica lui Hitler se arăta extrem de activă și agresivă.

De altfel, Carol al II-lea a avut o atitudine ambiguă față de extrema dreaptă, temută și adeseori combătută, dar uneori tolerată: aceasta putea să fie arma de rezervă în acțiunea politică a regelui, care era tot mai înclinat către instaurarea unui regim autoritar. Cu toate acestea, legea pentru apărarea ordinii în stat, adoptată în aprilie 1934 și care permitea

desființarea organizațiilor suspectate că ar pune în pericol ordinea politică și socială, a fost gândită mai mult împotriva revigoratei Gărzii de Fier decât pentru formațiunile de stânga, precum clandestinul PCR, care țineau în viață acțiunile muncitorești. Începuse să se tipărească revista Fundațiilor Regale, menită să dureze până la începutul următoarei perioade postbelice: era o reluare într-un stil mai academic a inițiativelor care îl făuseră popular pe Carol printre intelectualii de dreapta ai anilor '20 în vremea în care era doar principe.

Pe fundalul unui context internațional ce devenea din ce în ce mai îngrijorător, punctul de cotitură a fost reprezentat de anul 1937. Alegerile din acel an au fost probabil cele mai libere de după 1919, iar rezultatul nu punea niciunul dintre partidele istorice în situația de a putea guverna. Carol al II-lea a luat o decizie doar în parte surprinzătoare: i-a încredințat formarea guvernului lui Octavian Goga, exponent al partidului Național-Creștin, cu idei radicale de dreapta și cu un *score* electoral mai mic de 10%, oricum mai mic decât cel obținut de liberali, de național-țărăniștii și de către Legiune, aceasta având peste 15%. A fost vorba despre un guvern cu o viață scurtă, dar care s-a grăbit să emită primele legi anti-evreiești. Carol al II-lea a început să se teamă că Legiunea, împreună cu național-creștinii, ar putea ajunge la Guvern prin mijloace electorale. Așadar, a acționat rapid, pregătind terenul pentru un regim fățiș autoritar. Pe 10 februarie 1938 a dizolvat atât parlamentul cât și partidele, transformate în simple asociații. Zece zile mai târziu, în urma unui referendum ale cărui rezultate erau absolut incredibile, a cerut să fie votată o nouă Constituție. Oricum, inițiativa regelui a venit în întâmpinarea opțiunii multor români de a sacrifica granițele libertății (percepute ca fiind doar formale și inutile) pentru a avea în schimb ordine, bunăstare, posibilitatea promovării sociale și satisfacerea sentimentului patriotic. Președenția Consiliului i-a fost încredințată Patriarhului Bisericii Ortodoxe, Miron Cristea, iar foștii președinți au fost cooptați pentru a aduce prestigiu executivului și pentru a servi drept paravan exercitării puterii într-o manieră personală și autoritară. În aceas demers al său, Carol al II-lea a găsit mai curând susținători decât opozanți (dar era greu să te opui demersului autoritar). Cămășile verzi din cadrul Legiunii nu au pus în aplicare o opoziție serioasă și dură, dar conflictul cu monarhul era iminent. De altfel, unele caracteristici ale regimului păreau inspirate de fascismul italian. Între timp, s-a format un partid unic, Frontul Renașterii Naționale, la care - mai mult sau mai puțin forțat - s-a aderat în masă. Oricum, nu se putea admite că exista un dublu cult al personalității, că ar fi existat doi conducători, Carol al II-lea și carismaticul lider al Legiunii, Corneliu Codreanu, Căpitanul. Imediat după Conferința de la München, fiind din ce în ce mai îngrijorat de succesul lui Hitler, regele, profitând de arestarea sub acuzații minore a lui Codreanu, a pus ca acesta să fie ucis cu sânge rece, împreună cu câțiva camarazi și a lansat știrea falsă conform căreia acesta ar fi încercat să evadeze. Legionarii fugari nu au întârziat să răspundă și ei cu atacuri sângeroase și în septembrie 1939 au reușit să îl elimine pe președintele Consiliului, Armand Călinescu. Regimul a răspuns cu ulterioare acte de cruzime.

Între timp începuse cel de-al Doilea Război Mondial și neutralitatea nu a fost suficientă

pentru a garanta soarta României. Deși Carol al II-lea a făcut tot ce se putea pentru a se descurca, pe de o parte, cu cei doi foști aliați - britanicii și francezii, care nu mai erau capabili să ofere garanții serioase, pe de o altă, cu Germania și chiar cu Uniunea Sovietică, vremea socotelii se apropia. În baza pactului Molotov-Ribbentrop, cu o Franță deja îngenuncheată, pe 26 iunie 1940 Stalin i-a dat guvernului român un ultimatum să retragă armata și administrația din Basarabia și din nordul Bucovinei. Carol al II-lea nu a putut face altceva decât să abandoneze cele două regiuni, care au fost apoi anexate Uniunii Sovietice, dând astfel naștere celei de-a cincisprezecea republici. Regele a încercat să salveze ce era de salvat, înlocuindu-l de la conducerea guvernului pe mereu utilul Tătărescu cu un om mai pe placul Berlinului, Ion Gigurtu. Totul a fost în van: la sfârșitul lui august - după tratative inutile dintre București și Budapesta - un arbitraj al miniștrilor de externe din Germania și Italia, Ribbentrop și Ciano, a atribuit jumătate din Transilvania Ungariei, în timp ce reprezentanții români și bulgari făceau un pact pentru anexarea Dobrogei de sud la Bulgaria. România Mare era desființată din punct de vedere teritorial, dar și ideal și politic. Astfel s-a renunțat la ideea de democrație ce ar fi trebuit să o însuflețească.

Regimul nu avea cum să mai reziste: Carol al II-lea a chemat la conducerea guvernului un general popular, care avusese curajul să îl înfrunte în trecut: Ion Antonescu. Dar acesta, în condițiile în care piețele erau pline cu legionari care manifestau, l-a convins pe Carol al II-lea să abdice în favoarea fiului său Mihai și să părăsească țara. Era sfârșitul visului de autoritate, iar Carol al II-lea a fost nevoit să fugă numaidecât în Iugoslavia pentru a scăpa de furia cămășilor verzi. Călătoria a continuat prin Italia (sub protecție militară), prin Elveția, din nou prin Italia și prin Franța, apoi s-a întrerupt pentru a face o lungă pauză în Barcelona. Era greu de găsit un stat care să accepte să îl primească pe fostul rege, în condițiile în care Europa părea dominată de Germania. Într-un târziu, guvernul portughez a acceptat să îl primească, dar Carol al II-lea și entourageul său au traversat granița dintre cele două țări în martie 1941, în mod clandestin și aventuros, înșelând atenția poliției spaniole. După numai două săptămâni, din Portugalia a plecat spre Caraibe.

În România a fost proclamat statul național-legionar, în care Antonescu, acum intitulat Conducător, și Legiunea au împărțit puterea, chiar dacă numai pentru câteva luni. Pentru că, într-adevăr, în ianuarie 1941, Antonescu, cu ajutorul lui Hitler, s-a descotorisit de inamicii și periculoșii aliați, instaurând un regim autoritar și personal, bazat, în mare măsură, pe armată. În iunie 1941 noul regim a dus țara în război de partea Germaniei și împotriva Uniunii Sovietice (Operațiunea Barbarossa) pentru redobândirea teritoriilor pierdute de curând. Succesul din 1941 a fost efemer și, în 1944, Armata roșie a intrat în România. Înainte să se întâmple acest lucru, pe 23 august 1944, tânărul nou rege s-a descotorisit de Antonescu, punând să fie arestat, după modelul primit cu un an mai înainte de la regele Italiei Vittorio Emanuele al III-lea, care îl demisese și arestase pe Mussolini. România a obținut un armistițiu și s-a aliat în ultimele luni de război cu sovieticii împotriva germanilor. Acest lucru nu a împiedicat ca, la începutul anului 1945, în ciuda voinței lui Mihai, să se pună bazele unui guvern de stânga, impus de Moscova și condus de comuniști, ca un preludiu la regimul totalitar ce a rezistat până în 1989. În

decembrie 1947 regimul aflat la început a proclamat, fără referendum, Republica, iar Mihai a părăsit pământul românesc, unde a pășit din nou, stimat, abia în 1990.

Carol al II-lea nu a mai pus niciodată piciorul în țara în care avusese o domnie atât de tumultuoasă. A petrecut câțiva ani în Mexic, încercând să-și reia activitatea politică, dar Washingtonul și Londra nu au vrut să susțină mișcarea România liberă propusă de el și nici nu a fost vreodată admis pe teritoriul american. După terminarea războiului, a vrut să se întoarcă în Europa, dar a fost nevoit să rămână mult timp în Brazilia, unde, în iulie 1947, cu câteva luni înainte ca Monarhia Română să fie dizolvată, s-a căsătorit cu Elena Lupescu, care părea pe moarte. De fapt, Elena, devenită Alteță Regală, s-a pus atât de repede pe picioare încât a făcut pe toată lumea să creadă că totul nu fusese decât o farsă. Într-un final, cuplul a ajuns în Portugalia, unde Carol al II-lea a cumpărat vila Mar y sol în localitatea Estoril, nu departe de locul în care locuiau alți exilați iluștri, precum Umberto de Savoia. În 1949, în vilă a fost celebrată cununia religioasă, cu rit ortodox. În ciuda speranței sale de a reintra în jocul politic, până la moartea sa, survenită în Portugalia în 1953, la 59 de ani, în urma unui infarct, fostul rege nu a putut face nimic altceva decât să adune în jurul său bătrâni exilați rămași fără niciun scop. Mihai, fiul său, nu a luat parte la înmormântare, ci fratele lui, Nicolae. Dudaia a mai trăit încă 24 de ani, iar mormântul său se află în Pantheonul regal din São Vicente, lângă cel al regelui playboy. În urmă cu câțiva ani, rămășițele regelui Carol al II-lea au fost aduse în România, la Curtea de Argeș, pentru a fi lângă cele ale primilor doi regi români (Carol I și Ferdinand) și al primei sale soții Elena.

Bucarest, 1989

Ateneul român, poate cea mai faimoasă clădire din București, a fost construită între anii 1886 și 1888, în parte grație unei subscripții publice, lansată sub sloganul: Dați un leu pentru Ateneu. În prezent funcționează ca sală de concerte.

O privire asupra capitalei, între istorie și actualitate

Emanuela Costantini

București se înfățișează astăzi turiștilor ca un oraș complex, a cărui identitate este greu de surprins printre blocuri cenușii și impunătoare, lăsate de comunism, și elegante rezidențe aristocratice din secolul al XIX-lea, parcuri plăcute și uriașe mall-uri. Această imagine eterogenă este rezultatul unei dezvoltări istorice complexe, în care se pot identifica patru faze: cea care merge de la întemeiere și până la dominația otomană, aceea de capitală a statului național monarhic, cea comunistă și cea post-comunistă.

Din prima fază ne mai rămân astăzi puține vestigii: biserici mici, ca biserica Stavropoleus, câteva palate nobiliare și rămășițele Curții vechi. Potrivit unei tradiții mai degrabă legendare decât istorice, orașul ar fi fost fondat de păstorul Bucur, care ar fi construit o biserică pe un deal în apropierea râului Dâmbovița. În realitate, existența orașului apare în înscrisuri începând cu secolul al XV-lea, când a fost ales ca reședință domnească de către Vlad Țepeș, celebrul voievod al Valahiei. Poziția geografică favorabilă, nu departe de Dunăre, îl făcea să fie mai potrivit necesităților de apărare în fața amenințării turco-otomane decât orașul Târgoviște, aflat mai la nord-vest. În perioada următoare, domnii Valahiei au continuat să alterneze vechea și noua reședință până când, după supunerea față de Imperiul Otoman, prin decizia Sublimei Porți, Bucureștiul a devenit sediul stabil al curții.

Chiar dacă a apărut, la fel ca alte centre europene medievale și renaștentiste, ca centru avanpost defensiv și fortificat, București a pierdut repede conformația tipică acestui tip de oraș, din cauza numeroaselor catastrofe care l-au lovit (cutremure, alunecări de teren, incendii), dar, mai ales, din cauza redimensionării importanței sale politice. Menținând totuși o oarecare autonomie, Valahia s-a aflat sub ocupația Imperiului Otoman până la jumătatea secolului al XIX-lea. Datorită poziționării sale, departe de granița cu teritoriul controlat de turci și nefiind situat pe căile de comunicare expuse atacurilor inamicilor, nu a mai avut nevoie de fortificațiile sale și a avut o dezvoltare asemănătoare cu cea a altor orașe otomane. Dar relativa autonomie de care se bucura Valahia a avut cel puțin două consecințe care au făcut ca Bucureștiul să fie diferit de alte conurbații supuse controlului Sublimei Porți: nu s-au construit moschei (ci biserici) și s-a păstrat nobilimea locală, ai cărei exponenți și-au construit palate.

Astfel, călătorii europeni care vizitau Bucureștiul la începutul secolului al XIX-lea, îl prezentau ca fiind un sat mare, cu străzi noroioase și case mici țărănești din lemn și noroi uscat, înconjurată peste tot cu grădini de legume. După o sută de ani, orașul își schimbase complet înfățișarea, într-atât încât să fie identificat ca "micul Paris din Balcani".

Începutul transformării orașului de la unul aproape otoman la unul pe deplin european a fost reprezentat de procesul de formare a Statului național, care, în 1859, duse la nașterea Principatului Român, devenit Regat în 1878. În timpul îndelungatei domnii a lui Carol I, care a durat aproape jumătate de secol, arhitecți străini, îndeosebi francezi, au fost chemați să realizeze cele mai importante clădiri instituționale. În ultimii douăzeci de ani ai secolului al XIX-lea, orașul București a căpătat în sfârșit un centru, unde s-au înălțat elegantele clădiri în stil neoclasic și eclectic, care și în ziua de astăzi sunt răspândite pe Calea Victoriei și în zonele limitrofe: Palatul Regal, realizat de Paul Gottereau; Fundația Carol I (în prezent Biblioteca Centrală Universitară), de același Gottereau; Banca Națională, realizată de Albert Galleron și Cassien Bernard; Ateneul Român, tot un proiect al lui Galleron, care prezintă o asemănare inconfundabilă cu Panteonul. Alegerea stilului, ca și opțiunea pentru arhitecții francezi, erau rezultatele dorinței explicite a clasei politice române, care intenționa să demonstreze apartenența culturală a națiunii sale la lumea latină și, deci, la Occident.

Trecerea dintre cele două secole a însemnat o schimbare de gust estetic, care a coincis cu nașterea unei aprinse dezbateri asupra identității naționale. În timp ce criticile modelului occidental se înmulțeau și lua naștere un curent ce identifica valorile “romanității” în tradiția autohtonă și ruralității, începeau să lucreze și arhitecți locali, care, într-un prim moment, erau formați în străinătate, dar, deja de la începutul secolului al XX-lea, erau formați în țară. Ion Mincu, un elev al Școlii de Arte Frumoase din Paris, a fost cel care a dat startul unui stil arhitectonic ce se inspira din mărturiile monumentale ale epocii pre-otomane și otomane și respingea acceptarea pasivă a canoanelor artistice provenite din Occident. Era așa-zisul stil neo-românesc, sau stilul național, care a dominat construirea clădirilor publice și private ale capitalei până în anii '30.

Până în ziua de astăzi ne rămân exemple ilustre, ca sediul Facultății de Arhitectură și restaurantul Bufetul (în prezent, luxosul Casa Doina), aflat pe Șoseaua Kiseleff, care a fost unul din monumentele simbol ale stilului neo-românesc, realizat de Ion Mincu în 1892. Cu policromia sa, mai marea libertate în folosirea materialelor și juxtapunerea volumelor, noul stil se distanța vizibil de staticitatea impunătoare a stilului neoclasic.

Perioada interbelică a reprezentat o altă fază de transformare considerabilă a capitalei, mai ales din punct de vedere urbanistic. Aprobarea a două planuri de reglementare, în 1921 și 1935, a însemnat începutul unei perioade de raționalizare globală a structurii orașenești, care nu și-a putut manifesta pe deplin efectele din cauza războiului, dar a lăsat urme evidente. “Densificarea” centrului, de exemplu, cu completarea fronturilor stradale de pe bulevardele principale, crearea unei centuri verzi, cu vile și parcuri pentru înalta burghezie și realizarea primelor clădiri mari în stil modernist, așa-numitele blocuri, constituie până în zilele noastre profilul orașului. Probabil că emblema acestei faze este Bulevardul Magheru. Poziționat pe direcția nord-sud, paralel cu Calea Victoriei, realizată în secolului al XIX-lea, demonstra, cu clădirile sale pătrate și lipsite de obiecte ornamentale din alamă, că însăși concepția de putere se schimbaseră. De la celebrarea instituțiilor, care pe cel mai vechi bulevard se realizase cu eleganță stilistică și materiale nobile, se trecea la exaltarea societății de masă, în care cetățenii erau uniformizați și egali, cazați în locuințe

identice, dar foarte aproape de locuri de distracție și recreere: bar, cabaret și chiar o piscină. Și Bucureștiul anilor '30 celebra națiunea, dar în consonanță cu crearea regimului personalist al lui Carol al II-lea, o identifica cu propriul suveran. În acest fel, emblema acelei perioade rămâne probabil Arcul de Triumf, care le ura bun venit călătorilor ce intrau în oraș prin partea de nord (și de la aeroport) cu monumentalitatea sa și efigiile tatălui lui Carol, Ferdinand, și ale soției sale Maria.

Cei patruzeci de ani de comunism, prezența de mulți că fiind o fractură traumatică a transformării capitalei, în realitate dezvăluie unele elemente de continuitate cu deceniul precedent celui de al doilea conflict mondial și pe care nu ar trebui să le trecem cu vederea.

Programul de construire a locuințelor sociale, inaugurat deja în anii în care a fost secretar al Partidului Comunist Gheorghe Gheorghiu-Dej (1945-1965), care a dus la construirea primelor adevărate cartiere muncitorești, din anumite puncte de vedere, pune în fapt acel program de locuințe la preț scăzut pe care îl prevăzuseră planurile urbanistice interbelice. Același raționalism extrem al arhitecturii comuniste îi datorează multe modernismului anilor '30, chiar dacă obiectivul era foarte diferit: celebrarea construirii statului comunist. Orașul poartă, așadar, urmele întregii evoluții a socialismului român, de la legătura cu Moscova (ca dovadă evidentă stă copierea unor clădiri-model ale arhitecturii staliniste, cum ar fi Casa Scânteii, azi Casa Presei Libere), la încercarea de a realiza socialismul național de către satrapul Ceaușescu. Acesta din urmă a lăsat un semn profund atât în capitală cât și în restul țării. Impetuositatea cu care a condus planificarea urbanistică, orientată către mutarea centrului spre sud, într-o zonă dominată de colosalul Palat al Poporului, profitând de devastarea provocată de cutremurul din 1977 și modificând însăși structura geologică a zonei (pentru construirea palatului a fost creat un deal artificial), a răvășit considerabil aspectul orașului.

Căderea regimului a fost marcată de absența unei reflecții profunde și globale asupra structurii urbanistice a capitalei. Speculațiile edilitare și interesele antreprenoriale au sfârșit prin a concentra cea mai mare parte a intervențiilor în construcții noi, deseori destinate activităților comerciale și localuri de divertisment modern și de mari dimensiuni, aflate foarte puțin în armonie cu estetica urbană preexistentă. O sensibilitate scăzută în ceea ce privește patrimoniul arhitectonic a făcut în așa fel încât nu de puține ori au fost (și încă sunt) lăsate în paragină exemple interesante de clădiri din secolul al XIX-lea și al XX-lea sau ca restaurarea acestora să fie făcută de firme private, care le achiziționează în scopuri comerciale și care nu întotdeauna acționează în conformitate cu canoanele de conservare ale patrimoniului monumental.

În unele cazuri, acest lucru a permis măcar scoatere din starea de degradare a unor zone istorice, ca în cazul zonei Lipscani, care, în momentul de față, reprezintă cea mai animată zonă turistică centrală din oraș.

Iași, Mănăstirea Trei Ierarhi

Poeții

Lucian Blaga
Tudor Arghezi

Lucian Blaga (1895-1961)

Personalitate poliedrică, a fost unul dintre cei mai mari intelectuali români ai secolului XX. Licențiat în filosofie la Viena, a desfășurat o activitate de jurnalist, iar apoi a devenit diplomat până când s-a hotărât să se dedice învățământului universitar. A fost activ în grupul de filosofi adunați în jurul revistei *Gândirea*, arătând interes pentru temele religioase, pe care le-a studiat încă din tinerețe, și pentru convingerile sale deosebite și inovatoare referitoare la gnoseologie și estetică. Alături de lucrările de filosofie și dramaturgie (inspirată din folclorul român), este semnificativă opera lui poetică de inspirație metafizică.

trad. Maria Voicu

Cuvinte către fata necunoscută din poartă

Nu te-mpotrivi. Tu va trebui să iai aceasta grijă asupra-ți:
 în poarta la care-am ajuns, trecând prin această vale,
 să fii straja copilăriei mele. A copilăriei
 ce-o duc încă în mine.

Ea e singurul bine, izvorul a toate, prin tot anotimpul,
 prin toți anii, sub toate punctele cardinale.
 Tu păzește, păzește tu izvorul să nu se usuce
 la sfârșitul ăstui timp
 lăsat în urmă între floare și poamă.
 Grijește tu să nu se stingă secretul micul incendiu
 ascuns în inima brândușei de toamnă.

Avui și eu odată spatele ars de urzicele soarelui
 și tălpile goale. Îți amintesc zile stinse de mult,
 dar să nu crezi că mi-am trecut și copilăria
 sărind pe vremuri zăplazul. Nu, copilăria e încă aci.
 Copilăria mea e aci și astăzi.

Și dac-aș sări și peste poarta toamnei
 la care-am ajuns, copilăria aș sălta-o cu mine
 strânsă în vine și-n pumnii mei arși.
 Nu trebuie decât puțin să-mi ajuți
 c-un surâs sau c-un val de frumusețe
 năvălit în obraji.

Vorbele mele să nu te mire. La tâmpel,
 e drept, am o seamă de fire cărunte
 și câteva gânduri aplecate-ntr-o dungă - pe frunte.

Tu stârnește numai o clipa îndurătoarea scânteie
ce mai mocnește în vatră,
scânteia care aleargă și râde,
mugurul de lumina
ce arde în sânge ca moartea de albină.

Ci poarta e în adevăr aci? Poarta sură
căreia n-aș vrea pe nume să-i spun?
Tu oprește-mă încă, să nu intru. Nu vreau să apun.
Ferește-mă tu, să nu-mi găsesc prea grabnic împlinirea,
să nu mor mai înainte de-a muri.
Dar iată mă-ntreb: Tu, fată din poartă,
tu - cine ești?
Și dacă nu ești,
atunci unde ești și cum vei fi?

Mi-aștept amurgul

În bolta înstelată-mi scald privirea
Și știu că și eu port în suflet
Stele multe, multe,
Și căi lactee,
Minunile întunericului,
Dar nu le văd,
Am prea mult soare-n mine
De aceea nu le văd.
Aștept să îmi apună ziua
Și zarea mea pleoapa să-și închidă,
Mi-aștept amurgul, noaptea și durerea
Și să răsară-n mine stelele,
Stelele mele
Pe care încă niciodată
Nu le-am vazut...

Amurg de toamnă

Din vârf de munți amurgul suflă
cu buze roșii
în spuza unor nori
și-atâta
jăratul ascuns
sub valul lor subțire de cenușă.

O rază
ce vine goană din apus
și-adună aripile și se lasă tremurând
pe-o frunză:
dar prea e grea povara -
și frunza cade.

O, sufletul!
Să mi-l ascund mai bine-n piept
și mai adânc,
să nu-l ajungă nici o rază de lumină:
s-ar prăbuși.

E toamnă.

Tudor Arghezi (1880-1967)

Era pseudonimul lui Ion N. Theodorescu. Născut în București, unde a și murit, s-a impus ca autor de poezie și alte scrieri cu caracter inovator și anticonformist, puternic marcate de o viziune filosofică proprie. Acest lucru este evident în culegerile de poezii care l-au făcut cunoscut publicului Cuvinte potrivite (1927) și Flori de mucigai (1931), dar și în câteva episoade din viața sa, în care a ajuns să cunoască închisoarea în timpul Primului și celui de-al Doilea Război Mondial. O astfel de tendință de a aborda teme și tehnici deloc ușoare sau accesibile marelui public, a fost confirmată de culegerea de poezii din anul 1956, Cântare omului, din care au fost selectate poeziile prezentate mai jos. Arghezi povestește epopea ne-epică constituită de nașterea identității omului și a civilizației umane, dorind cu putere ca "natura umană să fie capabilă să își asume responsabilitatea și povara nobleții sale" (Del Conte).

trad. Maria Voicu

Umbra

Te urmăresc prin veacuri, prin vârste și milenii,
 încă de când spinarea ți-o-ncovoiai pe brânci,
 Când, speriat și singur, târâș printre vedenii,
 Umblai numai să cauți culcuș sau să mănânci.

Însoțitoarea mută-n odihnă și mișcare
 Și copie leită, croită pe tipar,
 Ne-nghesuiam alături, ciuliți în ascultare,
 La pasu-n frunze-al fiarei flămânde, greu și rar.

Ascunși prin gropi și scorburi, alătura de tine,
 Tu nu știai că suntem într-unul singur doi,
 Împreunați pe viață din două firi străine
 Prin șubreda urzeală de aer dintre noi.

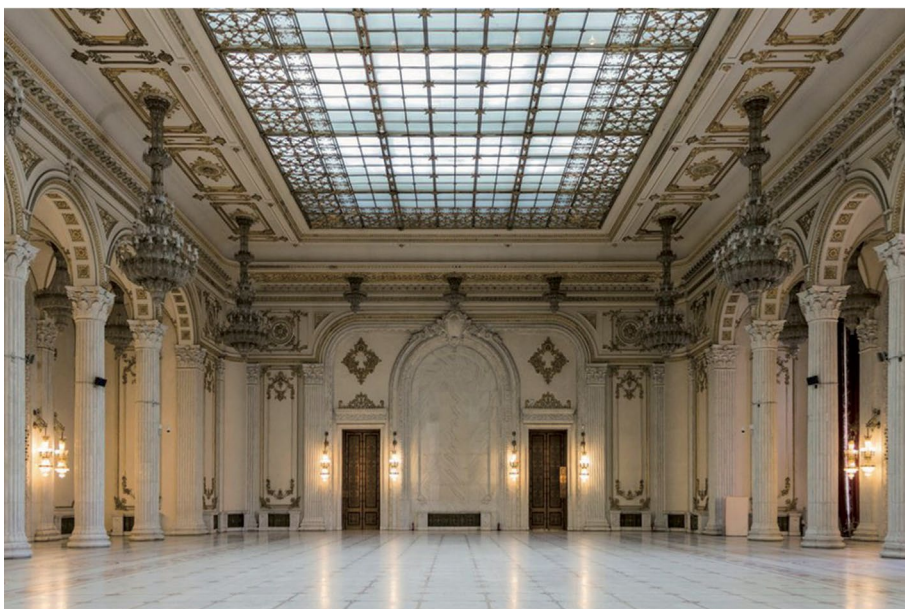
Sunt umbra ta, de-a pururi de om nedespărțită,
 Cu linia schițată aceeași de contur,
 Pe pulberea fierbinte și-n cremenea tocită,
 Ca un păianjen negru ce-ți umblă împrejur.

Sunt petecul de noapte, dat ție din născare,
 Și ies și intru-n tine în zori și în amurg.
 Din mine vii și-n mine te-ntorci, în bezna mare,
 Firimițată-n oameni și-n zilele ce curg.

În mine-i scris destinul cu slove nevăzute.
 Ghicește-ți-l, să-l afli, de-ți este plin sau gol.
 Țățânele zidite alunecă tăcute,
 De-abia lăsînd să treacă un fum, ca un simbol.

Om cu om

Un om fusese-o frunză și numai om cu om
 Au izbutit să crească și să se facă pom.
Că moare frunza-n ramuri, puiandă și ușure,
 Copacul viețuiește și s-a-nmulțit pădure.
 Tu-ți răsplătești ursita de grabnică pieire,
Făcându-te, din omul prigoanei, omenire

Unul dintre saloanele Palatului Poporului ideat de Ceaușescu, dar terminat după moartea sa în anii 90 și acum sediul Parlamentului.

Călătoria și reflecțiile unui economist

Antonio Di Majo

1. În vara lui 2014 am făcut o călătorie de câteva zile în România. Scopul era să vizitez atracțiile artistice și peisagistice, dar exista și dorința de a “adulmeca” locurile unde au avut loc întâmplările istorice (mai apropiate sau mai îndepărtate) ale țării. Evident, “meseria” mea mă făcea curios și în legătură cu economia ei sau cu motivele care explică evoluția structurii economice, puternic legate de evenimentele trăite de istoria română de-a lungul deceniilor ce au urmat celui de al Doilea Război Mondial.

Dacă străbați drumurile din afara centrelor locuite, te uimește, în mare parte din țară, prezența căruțelor trase de animale, precum și foarte redusă folosire la muncile câmpului a mijloacelor mecanizate. Această situație își are originea în stratificarea diferitelor roluri pe care politicile economice le-au atribuit agriculturii, începând cu luarea puterii de către Partidul Comunist, la sfârșitul celui de al Doilea Război Mondial. S-a pus în practică o (nouă) reformă agricolă, care a naționalizat toate proprietățile cu o întindere de peste 50 de hectare și a reîmpărțit drastic pământurile: circa 400.000 de familii au primit mai mult de un milion de hectare, dar cu o cotă individuală abia suficientă subzistenței. Atunci a fost agreată unirea în cooperative, pentru a face agricultura mai eficientă din punct de vedere economic și mai productivă. De fapt, după cum scrie Francesco Guida, “s-a înfăptuit o colectivizare forțată și accelerată a pământurilor, lăsând soarta agriculturii în seama programării economiei centralizate”. În consecință, atât angajații marilor gospodării agricole de stat, cât și colectivștii au devenit “muncitori agricoli”, obligați să presteze (fără entuziasm) un anumit număr de ore de muncă în serviciul structurilor colective pentru a putea căpăta dreptul de a-și dedica restul timpului cultivării micilor loturi de pământ pe care le aveau în posesie. În plus, producția și furnizarea de mijloace mecanizate necesare unei agriculturi moderne fuseseră centralizate în fabricile de stat, supuse unei planificări centralizate ineficiente, care a făcut ca mecanizarea câmpurilor să fie redusă constant. În anii următori, un rol decisiv a jucat și faptul că România a refuzat propunerea făcută în cadrul CAER (pactul economic al Europei comuniste), care dorea să stabilească dezvoltarea industrializată a zonei dincolo de cortina de fier, adică în URSS, Germania de Est, Polonia și Cehoslovacia, în timp ce celelalte țări comuniste ar fi trebuit să investească “în sectorul agricol și în industria alimentară și în ramurile economiei tradiționale”. Grupul aflat la putere – din 1965 condus de Ceaușescu – susținea însă că agricultura trebuia să se pună în serviciul sectorului industrial, care constituia adevăratul

motor al modernizării țării, chiar și prin “eliberarea” de forță de muncă către fabrici, după schema primei industrializări forțate a URSS, concentrată pe lucrări publice și pe industria grea (siderurgică și metalurgică), favorizată și de existența unui subsol bogat în minereu, petrol și gaze naturale.

Politica de dezvoltare industrială accelerată presupunea mari importuri (de materii prime, dar și de petrol, deoarece noile rafinării erau supradimensionate în raport cu producția națională), iar deficitul ce avea să se instaleze în raporturile cu străinătatea alimenta creșterea datoriei externe, care, modestă în 1971, a ajuns la 10 miliarde de dolari în 1983. Pe de altă parte, produsele marilor întreprinderi de stat erau, de multe ori, depășite și necompetitive pe piețele internaționale. Industria chimică nu reușea nici măcar să producă suficiente îngreșăminte pentru nevoile agriculturii. Panorama împrejurimilor multor orașe încă mai amintește de prezența marilor complexe de producție, în unele cazuri adevărate “cimitire industriale”, ca, de exemplu, o enormă fabrică de ciment din Moldova. De-a lungul anilor '80, condițiile de viață s-au înrăutățit, atât din cauza reducerii producției agricole, cât și a lipsei posibilităților de a iriga, dar și ca urmare a reducerii forțate a consumurilor (electric, alimentar și, în ciuda faptului că producția se dezvoltase, chiar și a celui automobilistic etc.), determinată de obiectivul ștergerii datoriei externe, care, chiar în anul căderii lui Ceaușescu, fusese oficial atins.

Când te plimbi prin capitală, este imposibil să nu vezi colosalul Palat pe care Ceaușescu îl voia drept “Casa poporului” (și care acum este sediul unor instituții). Construcția sa și uriașa restructurare urbană, care a redefinit chiar și zonele limitrofe, au reprezentat o investiție imensă în termeni de resurse umane, materiale și tehnologie, care ar fi putut avea măcar efecte economice benefice. Era vorba despre o producție care folosea aproape integral resurse interne (forță de muncă - la toate nivelele -, materiale, energie), care, în condițiile unei economii ce ar putea fi definită destul de aproximativ prin manuale ca “închisă”, ar fi putut activa serioși multiplicatori de creștere a venitului național. Totuși, politica simultană de ștergere a datoriei externe obliga la excedente în balanța de plăți, ce trebuiau să fie obținute din reducerea consumurilor interne: efectul “keynesian” era anulat de politica de comerț exterior. Efecte oarecum asemănătoare au avut construirea altor lucrări publice (canale, metroul din București etc.).

2. După căderea comunismului, spre deosebire de alte țări din Europa de est, economiei românești i-a luat mult timp să devină o adevărată economie de piață. În anii '90 ai secolului trecut, evenimentele politice și economice ale țării au fost întârziate substanțial de tranziție. Privatizările au înaintat foarte greu și acelea puține care s-au făcut i-au favorizat adeseori pe exponenții fostei nomenclaturi. Abia în 1997 România a aderat la zona de liber schimb a statelor ce fuseseră supuse în trecut planificării centralizate. În cea de a doua parte a anilor '90 situația economică încă era caracterizată de o valoare a produsului intern brut (PIB) de doar 90% din cel al anului 1989. Întreprinderile de stat continuau, în mare parte, să supraviețuiască și să producă pierderi care alimentau deficitul public. Relațiile cu străinătatea scoteau la iveală deficite crescânde, iar datoria externă se tot acumula. Inflația și șomajul se agravau, creștea emigrația, chiar și cea a forțelor

de muncă calificate. Spre sfârșitul deceniului, numărul locuitorilor aflați sub pragul de sărăcie atinsese 40% din populație. Liberalizarea înființării de firme a dus la nașterea multor societăți mici, dar creșterea numărului lor s-a oprit la jumătatea anilor '90, în timp ce investițiile în companii de dimensiuni mai mari erau reduse. După o recesiune severă, la finalul secolului trecut, a trebuit să vină noul mileniu pentru ca tranziția la economia de piață să poată cu adevărat să se lanseze, iar situația economică, prin intermediul programului Liberalisation, Stabilisation, Financial Sector Reform, dorit de OECD, să își schimbe perspectiva și prin câteva modificări legislative fundamentale, cum ar fi, de exemplu, îndepărtarea obstacolelor – chiar și a celor mai mari - din calea înființării de noi societăți private. Simultan, se limita prezența statului în producția necesară pieței. La începutul anilor 2000, prezența companiilor destinate serviciilor era destul de redusă în orașe. OECD observa că "the gradualist approach of the early years of transition was ill-designed and precious time was lost". Pe scurt, chiar și după căderea comunismului, "Romania has suffered for too long over-involvement of the state in economic activity and it is now (2002) time to push for a more market-based adjustment of the economy". Cotitura definitivă a avut loc odată cu intrarea României în Uniunea Europeană, în 2007, și, cu toate că, așa cum am spus, moștenirea trecutului s-a manifestat sub unele aspecte și astăzi vizibile, economia românească a intrat într-o nouă fază, cu posibilitățile și problemele unei economii europene de piață normale, cu specificul ei, cu punctele ei slabe sau tari.

3. În tabelul 1 sunt prezentate câteva date macroeconomice care pot forma o idee despre dinamica actuală a economiei românești. Din 2002 încoace, PIB-ul a crescut în fiecare an, până la 8,5 % în 2008. Criza mondială a lovit economia românească, dar PIB-ul a scăzut doar în 2009 și 2010, pentru a-și relua creșterea în anii următori: în 2013 a crescut cu 3,4% și trebuie să fi crescut cu 3% în 2014. Consumul populației a urmat același trend și, după cincisprezece ani, este evidentă dezvoltarea comercială a orașelor, care indică tipologii de consum foarte asemănătoare celor din țările europene mai dezvoltate. Datele macro arată un deficit de cont curent cu străinătatea în scădere până aproape de valorile din 2013. Rata oficială a șomajului (7%), stabilă de câțiva ani, nu este mare pentru standardele europene. Și acumularea de capital dovedește rate generale satisfăcătoare: investițiile naționale sunt de circa o pătrime din PIB. Pentru a completa un cadru macro, putem observa că finanțele publice par să fie stabile, într-o tendință de echilibru (îndatorarea netă a administrației publice se menține sub 2% din PIB, în timp ce datoria publică nu depășește 40% din același indicator). Dacă ne gândim că, din 2012, inflația (variația indicelui prețurilor de consum) se menține în jurul lui 3%, cadrul macroeconomic dovedește în general, caracteristici ale unei creșteri moderate și ale unei stabilități financiare.

Însă, dacă se dorim să înțelegem efectele mai ample ale funcționării sistemului economic, aceste date macroeconomice trebuie să fie completate. Pentru că, în principal, veniturile populației sunt percepute sub forma de retribuții și asigurări sociale, trebuie să

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
variația % a PIB la prețuri constante	8.5	-7.1	-0.8	1.1	0.6	3.4	3
variația % a Consumurilor pentru populație	7.1	-0.1	1	0.8	1.2	1.2	
investiții fixe brute (în % din PIB)				23.1	22.3	23.4	22.2
variația % exportului de bunuri și servicii	-3.2	-5.3	15.2	11.9	1	16.2	
variația % importurilor de bunuri și servicii	9	-0.3	-2.6	-3.1	-4.1	-2.4	
soldul de cont curent al balanței de plăți (în % din PIB)	-11.5	-4.5	-4.5	-4.6	-4.5	-0.8	
rata șomajului	5.6	6.5	7	7.2	6.8	7.1	7
rata de ocupare a forței de muncă (16-64 ani)	62.9	63.1	63.6	63.3	64.2	64.6	
persoane în risc de sărăcie și excluziune socială	44.2	43.1	41.4	40.3	41.7	40.4	
variația % indicelui prețului de consum	7.9	5.6	6.1	5.8	3.4	3.2	
deficitul Administrației publice (în % din PIB)	5.6	8.9	6.6	5.5	3	2.2	1.8
datoria publică (în % din PIB)	13.2	23.2	29.9	34.2	37.3	38	

tab. 1 Câteva date macroeconomice semnificative (2008-2014). Sursa: EC 2015

discuțăm puțin despre dimensiunea produsului pe cap de locuitor și despre aspectele mai relevante ale pieței muncii și ale cheltuielilor sociale. Cea dintâi, chiar dacă s-a dublat față de anul 2000, în 2013 se prezenta încă la jumătatea mediei UE. Dacă, în general, rata șomajului, așa cum am arătat deja, nu este foarte ridicată - dar șomajul tinerilor a atins în 2014 aproape 25% -, trebuie evidențiat că populația ocupată (pe segmentele de vârstă 20-64 ani) nu depășește 65%, unul dintre procentajele cele mai scăzute din UE. Populația activă din punct de vedere economic s-a redus, printre altele, din cauza emigrației masive. Piața muncii este caracterizată și de subocuparea extinsă din sectorul agricol și de salariile mici. După cum a observat de curând Comisia europeană: “Paid employment does not safeguard against the risk of poverty for a large part of the population: in work poverty is the highest in EU”. Cota de persoane “în risc de sărăcie” ar depăși, potrivit calculelor UE, 40% (față de sub 30%, media UE-27). Printre persoanele aflate sub pragul sărăciei trebuie menționați etnicii romi, a căror prezență este masivă în România.

Dacă nu sunt calibrate, aceste observații riscă să creeze confuzie. Turistul care vizitează orașele României nu are impresia unei mari sărăcii, cu un număr mare de cerșetori, cu magazine care să reflecte o cerere de bunuri “sărace” etc. O explicație fundamentală a aparentei contradicții dintre datele prezentate și evidența realității urbane constă în cota de sărăcie pe care o aduce cu sine sectorul agricol, dar și în adâncă separare încă evidentă (în ciuda politicilor urmărite, de fapt doar încercate, în perioada comunistă) dintre zonele urbane și cele rurale. Agricultura ocupă încă 30% din forța de muncă (de șase ori media UE), dar aportul ei la venitul produs (PIB) este de doar 7%. Productivitatea acestui sector este deosebit de scăzută (doar 30% din productivitatea medie a agriculturii europene). După cum am amintit, în perioada comunistă predomina organizarea terenurilor în cooperative și gospodării de stat; acum sunt preponderente gospodăriile unifamiliale, caracterizate de nevoi de subzistență și slab orientate către desfacere. În plus, este vorba

despre gospodării înapoiate din punct de vedere tehnic, cu posibilități reduse de a obține credite și de a încheia polițe de asigurare. Mai mult decât investitori, agricultorii sunt lucrători independenți, care folosesc pe scară largă munca gratuită a celor din familie: circa un milion de persoane, în principal femei. Se vede, prin urmare, că “riscul de sărăcie și de excluziune socială” este concentrat în mediul agricol. În ultimii ani, admiterea României la politica agricolă comună europeană a deschis noi perspective, ce vor putea îmbunătăți considerabil situația prin ajutoare în investiții, mecanizare, pregătirea forței de muncă, comercializarea produselor: toate acestea vor favoriza o creștere a nivelului de trai în mediul rural. În 2012 cheltuiala publică cu pensiile era de 8,4% din PIB. Și în acest caz, diferența dintre mediul rural și cel urban ne ajută să înțelegem nivelele de trai diferite. Doar o mică parte dintre cei ocupați în agricultură sunt incluși în sistemul de pensii, deoarece nu există nicio obligație a participării (și a vărsării de contribuții) pentru lucrătorii cu un venit mic. În consecință, și acordarea de pensii este îndreptată către populația din orașe, unde, printre altele, locuiesc, în principal, păturile sociale care se bucură de pensiile cu regim privilegiat, la care se avea acces în trecut. Cheltuiala socială ajunge, în ansamblul ei, la 15% din PIB: în afară de pensii (8,4%), 5,4 este absorbit de Sănătate. Pentru celelalte forme de sprijin nu mai rămâne aproape nimic. Deficitul total al finanțelor publice s-a redus deja la mai puțin de 2% din PIB. Totalitatea cheltuielilor Administrației publice nu este excesivă (35% din PIB), cu mult sub cea din țările mai dezvoltate ale UE (care este cu cel puțin zece puncte procentuale mai mare decât PIB-ul) și este finanțată în principal de o presiune fiscală moderată: veniturile din impozite și contribuții sociale este de 28% din PIB. Între impozite ies în evidență TVA-ul (8,5% din PIB) și impozitul pe venitul din salarii (11,1%). Din păcate, este foarte răspândită “munca la negru”. Potrivit Uniunii europene, “2012 figures show around 1,57 million people were performing their activity without legal arrangements”, cu consecințe asupra colectării și distribuirii veniturilor din impozitele directe și din TVA.

Conform recensământului din 2014, 47% dintre cele 19 milioane de locuitori trăiesc în afara centrelor urbane. Totuși, agricultura furnizează doar 7% din PIB. Cum se distribuie produsul total între celelalte sectoare ale economiei? Serviciile (comerciale sau nu) au 45%, industria 26, construcțiile 10. Industria dă de muncă la circa două milioane de persoane din peste 50.000 de societăți și furnizează aproape de patru ori mai mult din PIB față de cei 2,8 milioane de lucrători din agricultură. Acest lucru dă de înțeles că dezvoltarea va presupune mari creșteri de productivitate, cu reduceri drastice (“epocale”, ca în Italia anilor ’50 din secolul al XX-lea) de personal în agricultură. Va reuși dezvoltarea celorlalte sectoare, în principal a industriei, să absoarbă acel excedent sau va fi nevoie să se recurgă iar la soluția emigrației?

4. În ultimul deceniu, fizionomia economiei românești s-a schimbat: s-a încadrat pe piața internațională, a dublat PIB-ului pe cap de locuitor, a depășit dezechilibrele legate de străinătate și de finanțele publice, dar rămân încă serioase probleme legate de sărăcie. Bogăția resurselor naturale, disponibilitatea fondurilor structurale de la Uniunea europeană, disponibilitatea forței de muncă instruite și la costuri încă reduse fac posibilă

o dezvoltare continuă și susținută. Participarea la politica agricolă comună este pe cale să deschidă posibilitatea de a depăși serioasa înapoiere a agriculturii, care însă, pentru a obține mari creșteri de productivitate, va trebui să se lipsească de mare parte din forța de muncă din domeniu. Va reuși restul economiei să o absoarbă? Observatorii internaționali atrag atenția asupra pericolelor care pot deriva dintr-o administrare publică inefficientă, coruptă, și dintr-o evaziune fiscală extinsă, legată de un vast sector “informal” al economie. Dar, per total, marile progrese realizate, mai ales în decursul ultimului deceniu (în ciuda crizei din 2008-2009) ne îndreptățesc să fim optimiști în legătură cu viitorul economie românești.

Bibliografia

EC, European Commission, *Romania, Country Report*, ECFIN Staff Working Document, n. 42, Bruxelles, 2015.

F. Guida, *Romania*, Milano, Unicopli, 2009.

ICE, *Struttura dell'economia romena*, Bucarest, 2012.

H. Marrez, *The role of state-owned enterprises in Romania*, ECFIN Country Focus, vol.12/1, 2015.

OECD, *Romania*, "Economic Surveys", vol. 17, Paris, 2002.

În armonie cu natura

Scurtă călătorie în ținutul de „dincolo de pădure”, între diversitate și tradiție

Giovanna Gnerre Landini

Erdély (Transilvania)

*A mi anyánk,
Erdély,
nehéz szívűnek szült meg.
Három itt élő nép kincsét,
fájdalmát, büszkeségét,
fenyők nem alkuvó
gerincét,
folyók szilajságát,
gyönyörű dalok csillogását
adta számunkra
úgy, amint megfogant
a Történelem útvesztőiben.
Így bízta rám magát
másnyelvű testvéreim közt.
A Maros, az Olt s a két Kükküllő
keresztvizébe magyarul mártott;
románul a román,
németül a szász,
gyermekeiként egy keresztvízbe.
Egyformán oltotta magát szívünkbe
a mi anyánk: Erdély.*

Horváth István

Poet român născut la Ozd (în maghiară Magyarózd, în germană Thürendorf) în 1902, mort la Cluj-Napoca (în maghiară Kolozsvár, în germană Klausenburg) în 1977.

Ca toamna într-o pădure se-mpletesc micile torente de apă cristalină; ca într-o tânguire de nostalgie se-ncalcă glasurile unui cor neobișnuit; ca în uimirea stârnită de o apariție se răspândește privirea mea în căutarea acelei identități univoce care nu mai există. Ungaria mă-nghesuie dintr-o parte, dar poate că sașii sunt mai puternici, iar neolatinitatea românilor este puternică, cu siguranță. Era cât pe ce să mă pierd în acea pădure cu frunze umbroase, lumina apărea și dispărea totodată, credeam că nu mai sunt în stare să dau un sens precautei mele existențe.

Până când nu ajunse să străbată drumul ce stătea în mijlocul acestei călătorii, se gândise cu o puternică neliniște la tărâmurile lui Vlad Țepeș, voievodul care îl inspirase pe Stoker să scrie *Dracula*, dar, în același timp, cu un mare interes față de locurile prin care trăise cea figura legendară, despre care mulți povestiseră fără a ști adevărata poveste.

Transilvania apăru dinaintea ochilor ei arătându-i nenumărate valori, culturi și identități, cu care se hrănise de-a lungul anilor și uită complet de Dracula, de acel personaj prezentat atât de misterios.

Pe drumul pe care începuse să îl străbată, pornind de la București, s-au încrucișat destinele multor popoare și gândurile lor. Este vorba despre drumul european E60, care traversează toată România, de la est la vest. Pornește din Constanța, de la Marea Neagră, și continuă chiar și după granițele vestice ale țării, până în Ungaria. Cu mișcările sale sinuoase prin inima Transilvaniei, el însuși pare că se află în căutarea unui trecut ce adesea se ascunde printre copacii pădurilor dese și tainice ce viețuiesc la marginile sale.

Lăsând în urma sa blânde coline ale Câmpinei și vârfurile abrupte ale munților Bucegi și Baiului, intră dinspre sud pe platoul transilvănean prin porțile mărețe ale Brașovului (Kronstadt în germană, Brassó în maghiară). Dincolo de zidurile de împrejmuire ale acestui vechi oraș medieval, peisajul se însuflește cu câmpii, munți și coline ce se înșiruiau fără-nctare.

În sfârșit, era în Transilvania. Pe plaiurile pe care, cândva, fusese Dacia, plaiurile de dincolo de pădure (*trans silvam*), presărate cu locuri ce ascund secrete, paznici ai unui sincretism cultural bine înrădăcinat, în care se putea redescoperi, secole mai târziu, existența unui patrimoniu tangibil și intangibil de o inestimabilă valoare. Este o regiune din centrul României, spectatoare a unei istorii complexe, ce a lăsat semne. Reședință a diferite popoare, în principal români foști trăitori ai Valahiei și a altor trei neamuri străvechi - maghiari, secui și sași – cărora le-a dat orgoliu și identitate. A devenit țară-mamă pentru locuitorii săi, care au numit-o mereu, și o numesc și azi, fără compromisuri, folosind propria limbă: românii *Transilvania* sau *Ardeal*; ungurii și secuii *Erdély*; sașii *Siebenbürgen*.

La mulți kilometri depărtare de Brașov, i se părea că E60 marchează ideal, dar și pe hartă, o demarcație între culturi. La est, în Covasna (în maghiară Kovászna), era teritoriul Székelyek (în maghiară *Székelyföld*), de la numele vechiului grup etnic de limbă maghiară ce s-a stabilit acolo începând cu secolul al XI-lea. La vest, în schimb, se intra în Brașov și Sibiu (în germană Kreis Hermannstadt, în maghiară Szeben megye), teritorii unde minoritatea sașă s-a stabilit începând cu secolul al XII-lea și unde viața a mai mult de o sută de sate se desfășoară, chiar și astăzi, în jurul bisericilor fortificate, unele declarate Patrimoniul al Umanității.

Se înșela: până la urmă, ceea ce i se părușe o demarcație, era de fapt un pod ce unește tradițiile, lăsându-l liber pe cel ce călătorește să descopere frumusețea unei regiuni atât de bogată în aspecte diferite. Într-adevăr, în Transilvania, eterogeneitatea etnică și culturală ce i-a marcat existența însăși, a hrănit oamenii care au trăit-o și o trăiesc în unicitatea ei, indiferent de originea lor etnică.

De-o parte și de alta a drumului european E60 se ramifică străzi, multe neasfaltate, la care se ajunge urmărind vechi indicatoare ruginite ce duc în localități îndepărtate, oprite într-un timp și-un spațiu numai ale lor. Ieșind de pe drumul principal și trecând prin Maieruș (în maghiară Szászmagyarós, în germană Nußbach), se pomeni traversând una din multele câmpii ale județului Covasna. Pierzându-se printre întinderile de maci și grâu, în apropiere de Belin (în maghiară Bölön, în germană Blumendorf) și Aita Mare (în maghiară Nagyajta, în germană Aitau), dădu de pașunile ce scandau ritmurile vieții rurale. La trecerea cirezilor

nu a existat nicio îndoială cu privire la cine să aibă prioritate. Nu-i rămase decât să oprească motorul mașinii, să coboare și, respectând voința unui cioban prudent, să se piardă printre vocile unei văi presărate cu mici sate, ce adesea sunt constituite doar din câteva zeci de construcții cu pereți colorați și din care se aud cuvinte în maghiară.

Când reuși să treacă de podul pe care trebuise să se oprească, putu merge în căutarea satelor secuiești, în general foarte îndepărtate unul de altul. Fu uimită de liniștea ce îi însoțea pașii prin sate ce păreau nelocuite. Și atunci, de unde proveneau sunetele pe care vântul i le adusese la ureche atunci când, cu câteva ore mai înainte, stătuse pe coama dealului pe care acum abia de îl vedea în spatele său? Uitându-se pe furiș printre gardurile masive de lemn care ascundeau casele ce dădeau spre strada principală, își dădu seama că acele sate, în ciuda aparențelor, erau locuite. Zări multe microlumi, făcute din bățături, grădini și gospodării, tot ceea ce era necesar pentru ca cei ce le locuiau să fie autosuficienți.

Se întuneca. La lăsarea serii ajunse la Micloșoara (în maghiară Miklósvár), unde găsi bătrânii satului în fața porților, pălăvrăgind în limba pe care o apăra cu gelozie, așteptând să se întâmple ceva interesant. Copiii însă se jucau toți împreună și s-au oprit numai atunci când au fost chemați la cină, la care cu siguranță aveau să mănânce roadele pământului lor. Prin fața ei trecu încet un cărucior de lemn cu două roți, plin ochi cu fân, tras de un cal obosit, pe care stătea un domn bătrân cu o cămașă albă fără guler, vestă neagră și o pălărie pleoștită. Avea cizmele pline de noroi. O privi curios, întorcându-se o ultimă oară înainte de a dispărea în spatele unei porți de lemn. Încă o zi de muncă la câmp se terminase. Un ritual ce nu părea a lăsa spațiu altor lucruri, deoarece totul în acele locuri re trăiește fără întrerupere, totul trebuie conservat cu foarte mare atenție, precum ciobanul unui singur animal veghează cel mai prețios bun al său. Hotărî să se oprească acolo pe timpul nopții și să își urmeze drumul a doua zi. Dimineața plecă foarte devreme. Se îndreptă din nou către E60 și, lăsând ieșirea spre Maieruș în urmă și privind spre vest, începu a zări câteva sate cu biserici fortificate, apărute la sud de îndepărtații Munți Făgăraș.

Tradiție a fost unul dintre primele cuvinte ce-i trecură prin minte, în timp ce desena cu degetul pe geamul mașinii profilul cetății Rupea (în germană Reps, în maghiară Köhalom) ce domnește peste valea Oltului (în germană Alt). Bătea vântul în acea zi. Străbătând un drum neasfaltat printre rânduri de pomi mormăitori, mesageri ai unor istorii îndepărtate, ajunse la Viscri (în dialect sas Weiskirich, în germană Weißkirch, în maghiară Szászfehéregyháza), așezare săsească ce a avut parte de-a lungul secolelor și de prezența unor locuitori maghiari.

Biserica fortificată, în jurul căreia a fost construit micul burg medieval, se numără printre cele șapte recunoscute de Unesco drept Patrimoniu mondial al Umanității. Din acest motiv voi să o vizitez, precum și satul în care azi trăiesc stabil câteva sute de persoane, în mare parte țărani, meșteșugari și ciobani ce au recuperat metode tradiționale de folosire și valorificare a teritoriului.

Își petrecu acolo toată ziua, pierdută în povestirile unui bătrân cioban ce nu părăsise niciodată plaiurile natale și nici nu ar fi făcut-o pentru nimic în lume. Cu evidentă emoție, îi dezvălui și motivul multelor lucruri pe care le purta în memorie. Discuția celor doi era intercalată cu lungi momente de tăcere, care se pierdeau în valea dimprejurul lor și de la care omul nu-și putea lua privirea.

Porni iar la drum după-amiază, iar călătoria ei se opri la Sighișoara (în dialectul sas Schäsbrich, în germană Schäßburg, în maghiară Segesvár), oraș de origine sasă din județul Mureș (în maghiară Maros megye), la câțiva zeci kilometri de Rupea. Ajunsese în orașul natal al lui Vlad Țepeș, tot acolo unde a murit și poetul Renașterii maghiare, Petöfi Sándor.

Din înaltul Turnului cu Ceas care domină centrul orașelului, observă E60 dispărând către nord, dincolo de micile case de la periferie. O cuprinse o dorință intensă de a-l urmări, de teamă că n-avea să îl mai găsească. Și atunci își promise că aceea va fi doar prima ei călătorie în Transilvania. Se așază un moment ca să privească peisajul ce îi apărea în fața ochilor și să observe mișcările lente și de neoprit ale râului Târnava Mare (în germană *Kokel*, în maghiară *Küküllő*). Se gândi din nou la frumusețea peisajelor care o însoțiseră de-a lungul călătoriei, la vorbele ascultate în diferite limbi, la prezența minorităților etnice care transformă diversitatea în simbolul identității lor comune de popoare transilvănene.

Satele Micloșoara (secuiesc) și Viscri (sas) seamănă cu multe altele ce pot fi întâlnite străbătând podișul transilvănean, mergând pe E60. Acestea sunt exemplul emblematic al faptului că azi, în ciuda diferențelor de cultură, de obiceiuri sau de practici tradiționale, asemănările dintre comunitățile care trăiesc acolo sunt multe.

Pornind de la înțelegerea faptului că diferențele pot genera deseori neînțelegeri și de la convingerea că omogenitatea culturală și etnică pot, în schimb, să constituie un motor extraordinar al dezvoltării și un *Patrimoniu al Umanității*, apare nevoia de a reaminti că Transilvania este o regiune variată și păstrătoare a unor povești de viață transmise de la o generație la alta, în care natura și culturile s-au întâlnit și continuă să o facă neîncetat. În ultimii ani, Transilvania a devenit o destinație turistică ce susține interesul față de o țară care are multe de oferit: mistuitoarea frumusețe a peisajelor și a arhitecturii, biodiversitatea aproape unică în Europa, enografia și sustenabilitatea utilizării resurselor, atenția acordată tradiției. România, conștientă de bogăția ce derivă, nu doar în Transilvania, din prezența atâtor minorități culturale și-a însușit obiectivul de a proteja și de a pune în valoare caracteristicile culturale ale fiecărei comunități ce trăiește în această țară și de a promova bunurile artistice și naturale, redând diversității locul meritată și, astfel, transformând-o într-un patrimoniu comun.

În armonie cu natura, în sfârșit, am dat la o parte umbrele serii. Acum foșnetul frunzelor ce se mișcă odată cu vântul mă liniștește. Mă încălzește un soare luminos, spunându-mi să parcurg acest lung drum cu o seninătate tihnită.

Cimitirul care râde

Francesco Guida, Silvia Terzi

Dorm sub un deal – imaginar – din Illinois sau printre crucile și pietrele de mormânt vopsite în culori aprinse de la Săpânța, cântați de vocea lui Fabrizio De André pe cuvintele lui Edgar Lee Masters sau înfățișați în haine de muncă de dalta lui Ioan Stan Patraș în Maramureș, la câțiva kilometri de granița cu Ucraina. În calitatea sa de sculptor al comunității, avea sarcina să cioplească porțile caselor și crucile din cimitir. Ușor ușor a început să picteze crucile (cu albastru), pentru a proteja lemnul de intemperii. Apoi a adăugat motive decorative tradiționale și scene din viața de zi cu zi a răposatului. În locul simplei indicații a numelui, prenumelui și a meseriei, a cioplit epitafuri, la început scurte, apoi, cu trecerea anilor, din ce în ce mai lungi. Epitafurile – ca în *Spoon River* a lui Masters – sunt scrise la persoana întâi a singularului și povestesc, câteodată ironic, viața defunctului. Fiecare este reprezentat în lemn sau piatră în atitudinea specifică meseriei sau într-un moment de relaxare sau în cel al morții. Acesta este cimitirul vesel, care, datorită originalității sale, a devenit un loc de atracție pentru vizitatori. Redăm mai jos trei texte scurte și imaginile de pe pietrele de mormânt de pe care au fost reproduse, dar, pentru aprofundare, trimitem la cartea *Le iscrizioni parlanti del cimitero di Săpânța* (Inscripțiile grăitoare din cimitirul din Săpânța) a profesorului Bruno Mazzoni (Ets, Pisa, 1999).

Puțin mai încolo, tot în apropiere de granița cu Ucraina, se află un alt loc al morții, amintit cu tristețe de românii de o anumită vârstă: Sighetul Marmăției. Sub auspiciile Comisiei europene, acolo se află, din 1993, un muzeu unic, făcut chiar în clădirea care găzduia o închisoare unde, din cauza grelelor condiții de viață impuse, au sfârșit mulți dintre cei care, din motive politice, între 1948-1955, au fost închiși acolo de către regimul comunist: 54 din 200, printre care și conducătorul național-țărănist Iuliu Maniu și cel liberal Constantin I.C. Brătianu, fostul președinte al Academiei de Științe Alexandru Lepădatu, istoricul Gheorghe I. Brătianu și episcopul greco-catolic Traian Valeriu Frințiu. Muzeul de la Sighet, alături de Centrul internațional pentru studierea comunismului, a alcătuit Memorialul victimelor comunismului și al Rezistenței, fondat de poetesa Ana Blandiana și de Romulus Rusan, cu scopul de a împiedica triumful “omului fără memorie, a omului nou cu creierul spălat, care nu trebuie să-și amintească nici ce a fost, nici ce a avut, nici ce a făcut înainte de comunism”

trad. Roxana Utale

Vă uitați pe asta parte
Voi povesti mai departe
Un băiat eu am avut
Și l-am iubit tare mult
L-am crescut de omenie
Așa cum mi-a plăcut mie
Dar o rămas fără tată
Lângă o mamă supărată
Că m-am dus fără de vreme
Și-am lasat mare durere
La frați și la a mea familie
D-zeu le daie bine
Că pe toți eu i-am iubit
Greu de ei m-am despartit.

1953-2010

Aci eu mă odihnesc
Pop Mărie mă numesc
Vă spun eu viața mea
Care am trecut prin ea
Cînd am fo mica cucoană
De tată am fost orfană
Mama bine mo crescut
Batăr tată n-am avut
Am crescut și învățat
Și liceu am terminat
Învățătoare am fost în sat
Mulți copii am învățat

Aci eu mă odihnesc
Pop Grigore mă numesc
Mie mia placut tractoru
Cu sticla săm stîmpăr doru
Am trăit tot supărat
Că tata mic mau lăsat
Poate aşau fost soartea mea
Tînăr săm las viaţa
Moartea tînăr mă luoi
La 33 de ai.

TRAG LA COASA CA DIN TUN
SA FAC MARI GRABEN DE FID

EU AICI HA ODHINESC
IONU NICCHI HA NUNESC
ME ODHINI I A CLAITA
INTR UN MORHANT CU A HE FATA
CAND DIN LUME A
EA MICUTA A RA
A CRESCUT SA I
SI PARBATI IN S

aparate iconografice

pag. 8, Valea Viilor - Wurmloch
pag. 18, Roma, Columna Traiană, detaliu
pag. 26, Sighișoara
pag. 30, Sibiu, Piața mică
pag. 48, Viscri
pag. 72, Mănăstirea Sucevița, Scara virtutelor
pag. 108, Iași, Mănăstirea Tre Ierarchi, detaliu
pag. 136, Hărman, Biserica Sfântului Nicolae
pp. 142, 144, 146, 148, 150-151, Săpânța, Cimitir vesel

Francesco Giovanetti (pp. 8, 26, 48, 51-58, 136)
Silvia Terzi (pp. 24, 60, 72, 74, 76, 108, 110, 134, 138, 144, 146)
Irina Baldescu (pp. 30, 32, 34, 36)
Anna Laura Palazzo (pp. 38, 40, 42, 44)
Ion Cârja (pp. 142-143, 148, 150-151)

Volumul acesta a fost publicat cu ajutorul financiar al Universității Roma Tre și
Centrului Român-Italian de Studii istorice (CeRISS)

Nici o parte a acestui volum nu poate să fie reprodusă sau transmisă
în orice formă fără autorizație scrisă din partea proprietarilor
drepturilor și a Editurei

proiectul grafic și paginația: Alessio Agresta

coperta: fotografie de Francesco Giovannetti

